

RECENZE

Nová edice a zhodnocení Koldínových Městských práv

Karel MALÝ, Pavla SLAVÍČKOVÁ, Ladislav SOUKUP, Petra SKŘEJPKOVÁ,
Jiří ŠOUŠA, Jiří ŠOUŠA ml., Jana VOJTÍŠKOVÁ, Klára WOITSCHOVÁ (edd.)

Práva městská Království českého. Edice s komentářem

Praha, Univerzita Karlova v Praze – Nakladatelství Karolinum 2013, 783 s.,
ISBN 978-80-246-2117-3.

Mezi odbornou historiografickou produkcí publikovanou v poslední době právem přitahuje pozornost *Práva městská království českého* s doplňujícím podtitulem *Edice s komentářem*. Každému jen trochu zasvěcenějšímu čtenáři zřejmé, že jde o novou edici stejnojmenného městského zákoníku, vydaného tiskem poprvé roku 1579 a autorsky zpracovaného Pavlem Kristiánem z Koldína (tehdy ve funkci kancléře Starého Města pražského). A rovněž tak je známo, že první ediční zpřístupnění těchto práv „spolu s Krátkou jich Summou“, neboli koncizním výtahem, pořízené Hermenegildem Jirečkem (za spolupráce bratra Josefa) se datuje již do poslední čtvrtiny 19. století, k roku 1876. Zdá se tedy, že věkovitost prvotní edice byla dostatečnou badatelskou pobídkou, aby příslušná Městská práva, představující bezpochyby unikátní doklad úrovně partikulárního práva *sui generis* v českých zemích, byla zasvěcené badatelské veřejnosti zpřístupněna znovu. Tohoto náročného úkolu se ujal pod vedením renomovaného právního historika Karla Malého tým dalších sedmi spoluřešitelů v rámci projektu Grantové agentury ČR, a překládaná publikace představuje jeden z výsledků projektu. Vlastními editory jsou Jiří Šouša, Jana Vojtíšková a Klára Woitschová, zatímco ostatní spolupracovníci se podíleli na rozboru ustanovení *Práv městských* v oblasti trestního i civilního práva – Karel Malý, Ladislav Soukup, Petra Skřejpková a Petra Slavíčková (podíl autorského vkladu J. Šouši a J. Šoušy ml., uvedených v celkovém výčtu spolupracovníků na titulní straně, tak uživateli uniká).

Naše postřehy se budou ubírat dvojitým směrem – ve vztahu k edičnímu počínu a ve vztahu k hodnocení předmětné právní materie.

Pohlédneme-li do Jirečkova vydání, pak je zřejmé, že právě toto hodnocení jeho edice nenabízí (což ovšem jistě objektivně nutné považovat za její nezbytnou součást), takže v tomto směru šlo o dobrý záměr. A co ještě Jirečkova edice postrádala, byly rejstříky (věcný i jmenný geografický a osobní). Stávající badatelské využívání Jirečkem editované látky po stránce obsahové však umožňovaly Koldínem samým sestavené rejstříky (jakási kombinace principu tematického a věcného, vycházející z členění právní materie) jak k širší textaci *Práv městských*, tak i k uvedenému stručnějšímu výtahu, obsahově ale naprosto shodnému. Sestavení nových věcných i jmenných rejstříků bylo objektivně potřebné a ještě jim budeme věnovat pozornost.

V současné ediční praxi je obvyklé předeslat edici vybraného pramene úvod (a nepostrádala jej ani Jirečkova edice), jímž je pramen zasazen do širších historických souvislostí. Zde jsou zhodnoceny případné dosavadní ediční počiny a přínos stávající historiografické produkce na poznání pramene. Chybět nemůže ani ediční (případně i jazyková) poznámka. Součástí edice musí rovněž být kvalitní informačně kritický aparát (poznámky, rejstříky, seznam využitých pramenů a literatury, a to i sekundárních, a resumé).¹ U toho, zda jím je nová edice skutečně v úplnosti opatřena, se pozastavíme na příslušných místech.

Nové edici je předeslána jakási souborná první kapitola, sestávající z velmi stručného přehledu *Vývoje městského práva v Čechách* – s výslovným označením *Na místo úvodu* – z čehož vyplývá, že zpracovatel Karel Malý si byl dobře vědom, že na osmnácti stranách zde zveřejněného textu není objektivně možno tento složitý proces ve své úplnosti postihnout, a z *Poznámky vydavatelů k nové edici Práva městského Království českého, Krátké summy a Pokut*. Přitom obě tyto součásti úvodu představují v souhrnu jen na 40 tiskových stran. Obsahové náplni *Vývoje* se budu věnovat podrobněji níže, takže nyní k oné *Poznámce*. V obsahu není naznačena její struktura, takže až při jejím pročítání lze zjistit, že sestává z pododdílů, které přinášejí základní postřehy k předchozí edici a zdůvodnění, který tisk (respektive tisky) se vlastně stal základem nové edice, naznačují stručně další šíření Koldínových práv a Summy. Uvádějí též uložení předmětných tisků v našich knihovnách podle *Knihopisu českých a slovenských tisků*² a podávají přehled tzv. doplňkových zdrojů, které dle editorů „upřesňují, specifikují, vysvětlují a v některých případech i mění základní text normy“. Z následujícího odstavce je to ale sotva patrné, protože je v něm jen stručně naznačen obsah vybraných, relevantních archivních fondů a sbírek, navíc jen z Národního archivu v Praze, které by mohly vhodně dotvořit současnou úroveň poznání, zejména co se týče reflexe předmětného pramene v soudobé právní praxi. Toto omezení na „doplňkové“ zdroje jen z jednoho archivu vyvolává údiv, právě tak jako skutečnost, že alespoň některé fondy nebyly hlouběji prozkoumány a získané nové poznatky nebyly vtěleny do právně historicky zaměřené části úvodní kapitoly (zmiňované komentáře totiž aplikační rovinu ne-

- 1 Z poslední doby můžeme z edic právních pramenů upozornit na příkladně zpracované edice z oblasti zemského práva, a to jak v Čechách, tak na Moravě: Petr KREUZ – Ivan MARTINOVSKEJ (edd.), *Vladislavské zřízení zemské a navazující prameny (Svatováclavská smlouva a Zřízení o ručnicích)*, Praha 2007; Dalibor JANIŠ (ed.), *Moravský zemský sněm na prahu novověku. Edice památek sněmovních z let 1518–1570. I. Památky sněmovní I*. In: Documenta res gestas Bohemicas saeculorum XVI.–XVIII. Illustrantia. Series A, Volumen I–1, Praha 2010; Jana JANIŠOVÁ – Dalibor JANIŠ (edd.), *Zemské zřízení Markrabství moravského z roku 1516 (počátky kodifikace zemského práva na Moravě, Olomouc 2013*.
- 2 Zdeněk TOBOLKA – František HORÁK (edd.), *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší do konce XVIII. století*, Díl II. Tisky z let 1501–1800, Část I–IX, Praha 1939–1967; Bedřiška WIZDÁLKOVÁ – Vladimír JARÝ – Jan ANDLE (edd.), *Dotatky*, Díl II. Tisky z let 1501–1800, Část I–VII, Praha 1994–2010. Viz též <http://www.nkp.cz/o-knihovne/odborne-cinnosti/oddeleni-rukopisu-a-starych-tisku/knihopis> (29. 12. 2014).

berou v potaz).³ Pokud to nebylo v silách autorů, pak bych očekávala buď náležitě zdůvodnění anebo přímo vypuštění těchto v podstatě nic neříkajících výčtových informací, které lze získat i z on-line popisu fondů Národního archivu.

V dalších pododdílech je obsaženo přehledně zhodnocení editovaných tisků po paleografické stránce, zhodnocení ikonografické a heraldické výzdoby (bohatší v širší textaci Koldínových práv) a zdůvodnění použitých transkripčních pravidel (lze říci, že poslední pododdíl je vlastně ediční poznámkou). U popisu vyobrazených signetů a erbů postrádám odkazy na specializovanou literaturu (rozhodně například neplatí, že v případě erbu Trčků z Lípy je klenot, tvořený volskými rohy, postrkán praporky ve „stejných barvách, jako jsou na štítu“ – jejich barva odpovídá pouze barvám vlastního klenotu). V ediční poznámce editoři naznačují, že pro přepis vybraných tisků volili, jistě oprávněně, transkripci (k té se ostatně přiklonil i původní editor) a objasňují zvolený systém přepisu.

Jelikož ovšem, a to je skutečně stěží pochopitelné (respektive v případě ambiciózní edice neomluvitelné), není k publikaci připojen žádoucí seznam využitých pramenů, nemá uživatel instruktivnější možnost přesvědčit se o pramenném základu edice a musí tedy příslušné údaje pracně shledávat v *Poznámce* (navíc ne na jednom místě). Za základ edice bylo tedy využito první vydání Koldínových *Práv městských* z roku 1579 z tiskárny Jiřího Melantricha z Aventýna (současné uložení Právnická fakulta v Praze), text *Krátké summy* z roku 1581 (tisk Jiřího Nigrina, současné uložení Národní knihovna Praha) a samostatný tisk *Pokut* z roku 1582, jinak běžně připojovaný k *Summě* (o tiskárně se tedy explicitně nic neříká, právě tak jako o skutečnosti, že textace *Pokut* je dílem Jana Koldína, bratra Pavlova). Dlužno podotknout, že i *Pokuty* byly zpřístupněny původní Jirečkovou edicí.

První pododdíl *Poznámky* přináší ke genezi a reflexi Koldínova díla oproti Jirečkovu pojetí obohacení především pokud jde o šíření Koldínových práv v různých jazykových mutacích a charakteristiku unikátní veršované verze zmíněných *Pokut*, vycházející ovšem z brilantních kodikologických rozborů Františka Hoffmanna.⁴ Připojeny jsou i nové dílčí postřehy k juristickým debatám týkajícím se interpretace městského práva, případně i jeho komparace s dobovým zemským právem, probíhajícím koncem 17. a v počátku 18. století. Tento stručný exkurz v rozsahu necelé tiskové strany by ale měl spíše zaznít v úvodu věnujícím se právnímu významu Koldínova počínu, a to ve značně širším, kritickém pojetí.

3 V této souvislosti je možné poukázat na ukončený interní grantový projekt katedry historie Filozofické fakulty Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem (*Norma a disciplinace*), v jehož rámci byla zpracována studie L. SULITKOVÁ, *Normy a možnosti disciplinace v raně novověkých městech Čech a Moravy* (v tisku), v níž jsou rozebírány v širších historických a historiografických souvislostech právní knihy Starého Města pražského a města Brna (a také městské řády Náchoda a Prostějova) ve vztahu k povinnostem představitelů městské správy.

4 František HOFFMANN, *Rozšíření Koldínových Práv městských v českých, německých a latinských podobách*, Studie o rukopisech 18, 1979, s. 49–114; TÝŽ, *Jakuba Optalia z Třebenice Knížka práv městských a pokuty právy městskými vyměřované. Podle Práv městských Pavla Kristiána z Koldína*, Sborník Národního muzea 4, řada C 21, 1976, s. 161–264; TÝŽ, *Koldínova práva městská ve verších*, Listy filologické 100, 1977, s. 165–166; TÝŽ, *Koldínova práva městská v latinském znění*, Studie o rukopisech 16, 1977, s. 131–135.

Co se týče využitých pramenů, posuzovatel nové edice tedy záhy zjistí, že vzal-li Jireček kdysi za základ pro svou edici v potaz druhé vydání Koldínových práv z roku 1618 (u tisku *Summy* její exemplář nelze přesně zjistit, editor uvedl, že jde o „pozdější vydání, ale Koldínem samým přehlédnuté“) se zdůvodněním, že „vydání 1579 a 1618 doslovně se spolu srovnávají, takže v podstatě mezi nimi nejmenšího rozdílu není“, měl jednoznačně pravdu, což si uvědomují i současní editoři, oceňující jeho „zdařilou profesionální práci“⁵. Na základě *Knihopisu* podávají sice editoři přehledný výčet známých tištěných exemplářů *Práv městských* a zvláště *Krátké summy*, postrádáme však upozornění, zda zvláště u základní řady *Knihopisu*, sestavované už v letech 1939–1967,⁶ byl podniknut pokus o ověření současné platnosti těchto signatur. Přitom z tohoto přehledu rovněž nevyplývá stáří zachycených tisků, tím méně byly zřejmě skutečně vzaty do rukou, aby se upozornilo na ty, které by případně obsahovaly odchylky od původního textu a dovoľovaly tak žádoucí posouzení v širších právně historických souvislostech. Za zvláště nepochopitelné považují, že není v edici přihlíženo k brněnskému vydání Koldínova zákoníku z roku 1701 (ač jej editoři zmínkou uvádějí), aby se přinejmenším zjistilo, zda na Moravě se *Práva městská* šířila ve shodném znění (mé předběžné postřehy se zdají nasvědčovat značné textové koincidenci).

Ve své *Poznámce* editoři naznačují, že šíření Koldínových práv nemuselo probíhat jen v tištěných exemplářích, ale také v opisech. Zde jde ovšem jen o stručné odkazy na rovinu poznání obsaženou ve studiích Františka Hoffmanna⁷ z konce sedmdesátých let 20. století. Pokud jde o odhady množství takových rukopisných dochování, odvolávají se editoři na on-line databázi rukopisů a bibliografie kodikologické literatury, sestavenou Oddělením pro soupis a studium rukopisů (pracujícím jako výkonný orgán Komise pro studium a soupis rukopisů při Masarykově ústavu a Archivu Akademie věd ČR). Hledání v ní je ale pro badatele rozhodně náročnější (musí zadat přesný dotaz), a tak bylo rozhodně více na místě projít stávající vydání čtyř svazků *Průvodce po rukopisných fondech v České republice*.⁸ Množství dochovaných rukopisných exemplářů *Práv městských* i *Krátké Summy* se totiž zjevně nebude moci jen vágně odhadovat, tak jako to editoři činí, na „desítky až sta manuskriptů“,

5 Recenzovaná edice *Práva městská Království českého*, s. 32.

6 Srov. pozn. 2.

7 Srov. pozn. 4 a 11.

8 Marie TOŠNEROVÁ (ed.), *Průvodce po rukopisných fondech v České republice*, Díl I–IV, Praha 1995–2004. Zmíněné svazky *Průvodce* samozřejmě podrobně nerozepisují rukopisnou materii obsaženou ve starších katalozích našich nejvýznamnějších pražských knihoven, do nichž by tedy bylo záhodno pro kvalifikovanější odhady rovněž nehlédnout, ale je určité výmluvné, že v rukopisných fondech muzeí a galerií ČR nebyl odhalen ani jeden z exemplářů, jen jeden byl zachycen ve fondech zámeckých, hradních a palácových knihoven, pouhé tři ve fondech centrálních a církevních knihoven a nejvíce (27 exemplářů) bylo v archivních knihovnách. Samozřejmě, že tento výčet nemusí být definitivní, jde ale v současné době o povědomí o circa 30 zachovaných rukopisech (v tomto výčtu není rozlišena jejich jazyková podoba a to, zda jde o vydání *Práv městských* i *Krátké Summy*). Napodiv ani jeden exemplář není také například zastoupen v jinak bohatých historických knihovních fondech dnešního Zemského muzea v Brně. Stanislav PETR – Irena ZACHOVÁ, *Soupis sbírky rukopisů bývalého Františkova muzea v Brně*, Praha 2010.

ale serióznější kvantifikace bude nepochybně oproti stávajícím předpokladům značně nižší (alespoň ve smyslu zachovaných exemplářů).

V této souvislosti se také domnívám, že měl být podniknut alespoň pokus zjistit, jaké materiály jsou zachovány z činnosti menší pracovní skupiny (Miroslav Boháček, František Čáda, Václav Vojtišek, Václav Vaněček, František Hoffmann), která se v rámci odborných aktivit Komise pro soupis a studium rukopisů soustřeďovala v 50. a 60. letech minulého století i na specializovaný soupis rukopisů právní povahy, včetně rukopisů městských práv. Katalogizační práce Komise byly i podnětem ke zpracovávání specializovaných studií zaměřených k objasnění původních předloh a filiace některých právních rukopisů, které tak prohlubovaly studium otázek spojených s pronikáním městského práva v našich podmínkách, započaté už v polovině 19. století.

Máme-li hodnotit recepci jakéhokoli historického díla, jistě je zapotřebí v první řadě objasnit jeho genezi, což je v případě právního korpusu zvláště důležité. Už ve čtyřicátých letech 20. století bylo upozorněno na to, že Koldínova práva jsou kompilací⁹ a že by bylo záhodno objasnit podíl brněnského práva na jejich vzniku. Tím se dostávám k první části uvozuující kapitoly, tedy právně historického nástinu o *Vývoji městského práva v Čechách*. V něm je sice ve zkratce zmíněno i brněnské právo (Brňané tak budou jistě překvapeni lokalizací svého města do Čech), nejsou však recipovány unikátní edice a studie Miroslava Flodra ke genezi a významu brněnského práva¹⁰ a některé další zásadní studie Františka Hoffmanna.¹¹ Ty posunuly stav poznání tohoto jedinečného městského práva domácího původu a naznačily jeho infiltraci do Čech. V ní sehrála zásadní roli horní města Jihlava a Kutná Hora. Jejich prostřednictvím se dostávaly do Čech české překlady zestručněné verze brněnské právní knihy (*Manipulus vel directorium iuris civilis* a verze obohacená o 300 jihlavských článků pod názvem *Liber (cursus) sententiarum civilium*). Ty se zde neadekvátně začaly označovat jako *Knihy práva pražského* a posloužily poté i jako základ kodifikace nejen Brikcímu z Licska, ale v omezenější míře rovněž Pavlu Kristiánovi z Koldína.¹² Z detailních kodikologických analýz vyplývá, že z práva původem brněnského či jihlavského (respektive z kvalifikovaných výroků tamějších městských soudů) převzal kodifikátor Koldín do svého souboru ještě na 130 článků, což by činilo řádově 13 procent textu zákoníku. V té souvislos-

9 Není zmiňována studie: Jaromír ŠTĚPÁN, *O kompilační povaze Koldínových Práv městských* (= Práce ze semináře českých právních dějin na Právnické fakultě Karlovy univerzity v Praze), Praha 1940, s. 7–66.

10 Uvedeny jsou výčtově v „Poznámce“, viz recenzovaná edice *Práva městská Království českého*, pozn. 6 na s. 31–32.

11 F. HOFFMANN, *Soupis rukopisů městských práv v českých zemích*, in: *Městské právo v 16.–18. století v Evropě*, ed. Karel Malý, Praha 1982, s. 245–256; TÝŽ, *Brněnské městské právo*, in: *Brno mezi městy střední Evropy. K vydání připravili František ZŘÍDKAVESELÝ a Václav PEŠA*, Brno, 1983, s. 167–180; TÝŽ, *Středověké město v Čechách a na Moravě*, Praha 2009, zejména s. 393–404.

12 Souhrnně na základě starší literatury viz Hana JORDÁNKOVÁ – L. SULITKOVÁ, *K důležitosti zkoumání filiace právních rukopisů na příkladu Brna*, *Studie o rukopisech* 44, 2014, s. 271–304. Zde též (na základě zmiňovaných studií F. Hoffmanna) charakteristika „původnosti“ tzv. pražského práva.

ti by bylo stálo za to v nynější edici objasnit, zda to případně nejsou články, nesoucí výrazné stopy římského právního myšlení.¹³ Přičítá-li se totiž znalost římského práva jistě opodstatněně i P. Koldínovi, nelze tak činit bez toho, aby se odlišily případné časové vrstvy tohoto právního vědomí.

V právně historickém úvodu tak postrádám nejen hlubší naznačení geneze městského práva u nás, ale také, jak již bylo uvedeno, na opačném časovém pólu zhodnocení vědeckých studií právníků, kteří se městským zákoníkem jako právní normou z oblasti partikulárního práva zabývali do období, kdy už se připravoval jednotný občanský zákoník, tedy do počátku 19. století (přitom se v literatuře traduje i názor, že některé brněnské články byly vhodné ještě pro formulaci části paragrafů tohoto nového obecného zákoníku). Z řečeného vyplývá, že brněnské právo nebylo pro Koldína jen nějakým podpurným, informativním zdrojem, ale že plnilo roli formativní. V té souvislosti by právě bylo bývalo důležité se pozastavit nad platností a vlivem vlastního brněnského práva po Koldínově kodifikaci. Jakou vážnost mu nadále sami brněnští přikládali, je přímo symptomatické, neboť krátce předtím, než začal Koldínův zákoník platit ve všech městech i na Moravě, zadala ještě brněnská městská rada roku 1680¹⁴ svému syndikovi překlad *Municipálu* (neboli právní knihy) do němčiny. A pro další uživatele je jistě škoda, že v úvodu (a bohužel ani v dalších částech edice) není ani zmínka o do jisté míry komplementární kolektivní monografii, publikované víceméně současně z mezinárodní konference pořádané u příležitosti nového vydání Koldínova zákoníku, a především že nejsou zmíněny tam zveřejněné, zasvěcené historické studie Jaroslava Pánka a Jiřího Peška, hodnotící společenskou atmosféru v době přijetí speciálního městského zákoníku a osobnost samotného Pavla Koldína.¹⁵

Představovalo-li původní Jirečkovy vydání *Městských práv* na 500 tiskových stran, nepřekvapí jistě, že i větší část recenzované publikace tvoří opět edice základního pramene (nyní na 550 tiskových stran). Jak už bylo řečeno, nová edice přináší transkribovaný text nejstarších tisků *Práv městských, Krátké summy* a *Pokut*, přičemž za základ pravidel pro přepis posloužily obecné *Zásady* koncipované v nedávné době kolektivem autorů pod vedením

13 I těmto otázkám ve vztahu k brněnskému právu již byla věnována starší literaturou značná pozornost – jde zejména o čtenější studie Miroslava BOHÁČKA a Gertrudy SCHUBART-FIKENT-SCHEROVÉ. Jejich citace viz M. FLODR, *Právní kniha města Brna* III, Brno 1993. *Rejstříky a přehledy*. Brno 1993, s. 258, 263. Překvapuje, že není také uveden odkaz na článek Michala SKŘEJPKA, *Římskoprávní zásady v díle P. K. Koldína*, Všeherd, Časopis českých právníků, 2010, k dispozici on-line (29. 12. 2014). K pronikání římského práva a zhodnocení starších studií k této problematice viz též webové stránky Jany JANIŠOVÉ k výuce na Právnické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci <http://www.pf.upol.cz/menu/struktura-pf/katedry/katedra-teorie-prava-a-pravnich-dejin/prameny-a-recepce-rimskeho-prava/> (22. 12. 2014).

14 L. SULITKOVÁ, *Obnovy městské rady v královském městě Brně na přelomu 17. a 18. století – doznívání tradice*, in: Archivum amicus historici est. Sborník příspěvků k životnímu jubileu Hany Jordánkové, Statutární město Brno – Archiv města Brna 2015, s. 333–350.

15 Jaroslav PÁNEK, *Stavovská politika v době přijetí Koldínova zákoníku*, in: Karel Malý – Jiří Šouša (ed.), *Městské právo ve střední Evropě*. Sborník příspěvků z mezinárodní právnické konference Práva městská Království českého z 19.–21. září 2011, Praha Karolinum 2013, s. 12–24; Jiří PEŠEK, *Pavel Kristián z Koldína – život a kariéra*, in: tamtéž, s. 25–62.

Ivana Štovička.¹⁶ Vedení až jakousi přehnanou pečlivostí, umísťují editoři textové poznámky všude tam, kde mají pocit, že by měli upozornit na sporný jazykový jev, což je ovšem v mnoha případech abundantní (četné jsou tak poznámky typu „vykázáno“ apod.) a původní zápis se od současného liší jen využitím dobově typických grafémů. Mnohdy jde také jen o záznam běžné dobové fonetiky, pak ale nelze rozumět tomu, proč editoři původní podobu zápisu „najjasnější“ modernizují na „nejjasnější“ či původní „tayně“ přepíší „tejně“. Na druhé straně respektují původní zápis náslovných „s“ a „z“ (případně předložek „s“ a „z“), což, jak známo i z jiných dobových textů, nemá žádnou gramaticky signifikantní hodnotu a v současných edicích se většinou přistupuje k přepisu podle dnešního jazykového úzu.

Co se týče věcných poznámek, uváděných arabskými číslicemi, ty se omezují jen na vyčtení případných rozdílů s edicí Jirečkovou a jelikož, jak naznačeno výše, nová edice už nebere v potaz žádný jiný dochovaný text Koldínova zákoníku, tím méně pak dobové marginální a lineární glosy, uživatel záhy zjistí, že jde oproti Jirečkovu vydání v podstatě o zanedbatelné rozdíly. Nutně se tak vkrádá otázka, zda celá ta námaha v podstatě jakési kolace Jirečkem zprostředkovaného textu Koldínových práv stála za to, respektive do jaké míry posunula stav našeho poznání městského partikulárního práva jako dokladu právního myšlení a právní kultury své doby.

Z nezbytného kritického informačního aparátu jsou uvedeny rejstříky – spojený jmenový a místní a rejstřík věcný, nahrazující dosavadní orientaci zmíněným rejstříkem Koldínovým, který je ovšem součástí i nové edice. U obou nově sestavených rejstříků však postrádám uvozující vysvětlení, jak byla hesla tvořena a proč se odkazuje na čísla stran a ne účelněji na čísla článků (samozřejmě samostatně i pro *Krátkou Summu*), což by bylo bývalo pro uživatele daleko praktičtější (nemluvě už o tom, že takový rejstřík by byl „věcný“ a nebyl by závislý na stávající typografické úpravě, zvláště pokud by nová edice byla k dispozici i online). Navíc u některých kumulativních hesel by bylo stálo za úvahu je ještě vnitřně členit, aby se zájemce například o „škodu“ nemusel probírat desítkami odkazů na strany.

Edice bohužel neuvádí další obvyklé a doslova neodmyslitelné součásti informačního aparátu, totiž jak seznam využitých pramenů, tak literatury, včetně sekundární. Přinejmenším by bylo bývalo potřebné soustředit se alespoň na nové tituly od bilanční publikace z roku 1982 k městskému právu v Evropě v raném novověku.¹⁷

A nyní k druhé části recenzované publikace, totiž připojeným „komentářům“, které by jistě měly vyznívat tak, aby se zájemce poučil o recepci městského právního řádu dalšími generacemi, a to jak v oblasti trestního, tak i civilního práva. V recenzované publikaci jde tedy konkrétně o tyto oddíly: *Trestní právo a proces před městskými soudy* (Karel Malý), *Organizace veřejné správy a správní právo v Koldínově kodifikaci* (Ladislav Soukup), *Majetková práva* (Petra Skřejpková), *Manželské právo a právní postavení dětí v právech městských* (Pavla Slavičková), představující dohromady na 110 tiskových stran. Ponecháme-li zcela stranou ani ne deseti stranový oddíl o organizaci veřejné správy, který přináší jen dávno známé a neúplné informace

16 Ivan ŠTOVÍČEK a kol., *Zásady vydávání historických pramenů z období od počátků 16. století do současnosti*, Praha 2002.

17 K. MALÝ (ed.), *Městské právo 16.–18. století v Evropě*, Praha 1982; srov. pozn. 15.

o konšelích a městském stavebním právu, zjistíme záhy, že pod pojmem „komentář“ si autoři představují v zásadě jen charakteristiku předmětných článků městského zákoníku.

Už výše jsem v příslušných souvislostech naznačila očekávání, že autoři uplatní znalosti i dalších rukopisů a tisků Koldínových práv, zejména moravské provenience, potažmo žádoucí znalosti dobových glos v jeho díle, respektive také dalších pramenů (v úvodní poznámce označených jako „doplňkové zdroje“), které by alespoň na základě kvalifikovaných sond přiblížily dobovou městskou soudní praxi a respekt k zákonné normě. Jak jsem již také podotkla, na druhé straně bych považovala za nutné vyjít z důkladné geneze domácího městského práva a sledovat, do jaké míry se například římskoprávní prvky brněnsko-jihlavských práv uplatnily i v Koldínově zákoníku, respektive které jeho části toto původem moravské právo výrazněji ovlivnilo (a ve svých důsledcích pak zřejmě ještě i všeobecný civilní zákoník z roku 1811). Přitom jsem se snažila také naznačit, jak silná byla tradice vlastního brněnského městského práva ještě koncem 17. století. Z poznámek pod čarou v „komentářích“ je patrné, že autoři se žádnými dalšími prameny kromě vlastních *Práv městských* nepracují a že znalost potřebné literatury se v podstatě točí kolem základních, dávno známých, potažmo v jistých ohledech už překonaných děl, takže místy dochází i ke zkreslování právní terminologie (viz například oddíl o manželském právu). Ani pojednání znalce právní kultury K. Malého o trestech se nedostává dále, nežli co už z jeho prací o trestním právu známe. Velmi zajímavé by bylo například pozastavit se nad vlivem trestů obsažených v Koldínově zákoníku na mladší právní kodifikace 18. století, v nichž oprávněně spatřujeme základy moderního právního řádu u nás.

Jistě, požadavek na komplexní komentáře by vyžadoval náročnou heuristiku, která zřejmě nemohla být v čase vymezeném pro předmětný grantový projekt zvládnuta, pak se ale měl změnit záměr a edice si neměla klást cíle, kterých objektivně nemohla dosáhnout. A nedosáhla jich ani v části ediční, ani v těchto komentářích. Méně by bylo bývalo více – místo této tzv. komentářové části, kterou bylo možné publikovat až po čase a jinde, by bylo pro badatelskou obec více žádoucí připravit skutečně novou jednosvazkovou edici se všemi nezbytnými náležitostmi (důkladným úvodem a seznamem využitých pramenů a literatury), která by v poznámkách komentovala i případné jiné textové varianty Koldínových městských práv, především reflektovala brněnský Sinapiův tisk z roku 1701. Vítané by rovněž bylo, kdyby do takového vydání byly vřazeny i komplementární studie z paralelního konferenčního sborníku anebo na ně bylo alespoň explicitě upozorněno. Teprve takovýto postup by nahradil stávající edici Jirečkovu, oproti níž tato nová nepředstavuje dle mého názoru výraznější kvalitativní posun. Zpracování, které by bralo v potaz i další naznačené prameny a dobovou soudní praxi by poskytlo solidnější základ pro kladení a zodpovídání dalších relevantních otázek, například k podobě raně novověkého městského soudnictví (zde by byla zvlášť zajímavá oblast původního domácího městského práva na jižní a jihozápadní Moravě), ke vztahu práva městského a zemského, či k případné aplikaci městského práva v praxi vrchnostenských soudů v 18. století apod. Tyto badatelské okruhy tak zůstávají nadále otevřeny.

Ludmila Sulitková

Karel MALÝ – Jiří ŠOUŠA (edd.)

Městské právo ve střední Evropě. Sborník příspěvků z mezinárodní právnické konference „Práva městská Království českého“ z 19.–21. září 2011

Praha, Karolinum 2013, s. 25–62, ISBN 978-80-246-2113-5.

Za jeden z největších právněhistorických projektů posledních let lze nepochybně považovat tříletý grant Práva městská Království českého, financovaný Grantovou agenturou České republiky, jehož nositelem byla Právnická fakulta Univerzity Karlovy. Přinesl dvě hlavní publikace – jednak samostatně v tomto čísle recenzovanou edici Koldínova životního díla, jednak sborník příspěvků, přednesených na odborné konferenci, konané v září 2011 v pražském Karolinu a nesoucí stejný název jako celý projekt. Předmluva Karla Malého, hlavního odborného garanta projektu a jednoho z uspořadatelů přitom signalizuje, že sborník je možno „považovat za nedílnou část této edice“ a „obě publikace by měly být čteny a studovány současně, neboť se zabývají společnou tematikou a v mnohém se doplňují“ (s. 9). Dvouletý odstup mezi samotnou akcí a publikací je nicméně dosti dlouhý a je otázkou, zda některé závěry dílčích studií nebyly touto prodlevou zbytečně antikvovány.

Na první pohled zaujme zásadní posun mezi názvem konference a titulem, pod nímž byl konferenční sborník vydán. Jeho důvodem byla patrně skutečnost, že z patnácti článků ve sborníku obsažených se jich pouze šest váže meritorně ke Koldínovi a jeho právní knize, ostatní nabízejí vhled do městského práva v širší středoevropské perspektivě (zcela specifický charakter má pak text Jany Vojtíškové, o kterém níže). V tomto směru kniha navazuje na poslední velký „koldínovský“ počín z roku 1982, kdy vyšel sborník z mezinárodní konference, konané o tři roky dříve u příležitosti pátisíciletého výročí vzniku Práv městských. Jeho redaktorem byl rovněž Karel Malý. Sborník se stejně jako sama konference programově rozprostíral do geografické i chronologické šíře, přičemž Pavlu Kristiánovi z Koldína a jeho dílu byla věnována pouze jedna ze tří sekcí (ve sborníku čítá 12 z celkových 41 příspěvků).¹ Ani v souvislosti s recenzovanou knihou tedy nelze nic namítat proti snaze zasadit Koldínovo dílo do širšího kontextu. Tato snaha vede ale nevyhnutelně k tomu, že se mezi edicí Práv městských a konferenčním sborníkem otevírá pomyslná proláklina, která avizovanou dvojjednost obou svazků do určité míry zpochybňuje.

Do jisté míry problematický vztah mezi oběma hlavními grantovými výstupy naznačuje i skutečnost, že se ve sborníku příspěvků objevil text Jany Vojtíškové *K jazykové stránce edičních prací* (s. 338–342). Ten ovšem představuje pouze stručné pojednání o vybraných otázkách k transkripčním pravidlům použitým při edici Práv městských a byl prakticky zcela antikvován Transkripčními pravidly editovaných textů, jež edici předcházejí v komplementárním svazku.² Do tohoto svazku by také mohl být klidně zařazen rozbor

1 Karel MALÝ (ed.), *Městské právo v 16.–18. století v Evropě*, Praha 1982.

2 K. MALÝ a kol. (edd.), *Práva městská Království českého. Edice s komentářem*, Praha 2013, s. 45–50.

římskoprávního pozadí Práv městských, tím spíše, že si autoři edice programově nečinili ambice podrobit kritickému rozboru jednotlivé články této kodifikace.³

Sborník otevírá úvodní slovo Karla Malého, na nějž navazuje studie *Stavovská politika v době přijetí Koldínova zákoníku* z pera Jaroslava Pánka (s. 12–24). Nutno říci, že tento text nasazuje skutečně vysokou latku, která již – z pohledu autora této recenze – nebyla překonána. Je všeobecně známa klopotná cesta, která vedla k vytvoření jednotného kodexu českého městského práva – od prvotních sněmovních aktivit ve čtyřicátých letech 16. století až k nečekaně (přinejmenším na první pohled) hladkému přijetí Koldínova spisu na sněmu konaném od 9. února do 14. dubna 1579 v Praze⁴ a jeho následnému vydání. Popsal ji ostatně již Josef Jireček v úvodu své edice Koldínova díla v roce 1876⁵ a stručné odkazy na příslušná sněmovní usnesení jsou i v úvodu k edici nově předkládané.⁶

Pánkův výklad nicméně velmi přesvědčivě a plasticky objasňuje, proč právě konec sedmdesátých let 16. století byl ideálním momentem, kdy dlouholeté kodifikační snahy mohly doplynout ke zdárnému konci. Namísto sporů mezi vyššími stavy a městy se totiž stavovská společnost nově diferencovala do dvou křídel na konfesionálním půdorysu a rostoucí náboženské napětí v Evropě (Bartolomějská noc, vyražedění Antverp), jež našlo v Čechách svůj karikující odraz v chaotických událostech při pohřbu Maxmiliána II., vyvolalo všeobecné volání po zajištění veřejného pořádku a „obecného dobrého“. V této situaci mohlo sehrát klíčovou roli vlivné uskupení nejvyšších zemských úředníků v čele s nejvyšším purkrabím Vilémem z Rožmberka, které dokázalo Koldínův opus účinně protlačit i přes odpor měst magdeburské právní oblasti. Pánek přitom správně upozorňuje, že vítězství přišlo takřkajíc v hodině dvanácté a že příznivá politická konstelace v osmdesátých letech pominula, čehož je ostatně dokladem i skutečnost, že výtah ze zemských zřízení, publikovaný Koldínem v roce 1583, byl dekretem české dvorské kanceláře zakázán.

Za přínosnou lze považovat také studii Jiřího Peška *Pavel Kristián z Koldína – život a kariéra* (s. 25–62). Je to tím překvapivější, že česká historiografie již věnovala Koldínově osobnosti poměrně velkou pozornost, počínaje základní přehledovou studií Antonína Rybičky⁷ přes obsáhlé informace v úvodu k Jirečkově edici Práv městských, řadu zmínek

3 V tomto směru reprezentuje edice Práv městských výrazně odlišný přístup, než jaký lze zaznamenat u některých jiných edicí raně novověkých památek – srovnej např. Dalibor JANIŠ (ed.), *Práva a zřízení Markrabství moravského z roku 1545* (= Prameny dějin moravských, sv. 9), Brno 2005; a především Petr KREUZ – Ivan MARTINOVSKÝ (edd.), *Vladislavské zřízení zemské a navazující prameny (Svatováclavská smlouva a Zřízení o ručnicích)*, Dolní Břežany 2007.

4 Anton GINDELY – František DVORSKÝ – Julius PAŽOUT (edd.), *Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu*, díl V. 1577–1580, Praha 1887, s. 436–481, č. 234 (zde s. 479–480). Jednalo se o sněm generální, usnesení týkající se Práv městských přijaly ale pouze české stavy.

5 Josef JIREČEK (ed.), *Práva městská Království českého a Markrabství moravského spolu s Krátkou jich Summou od M. Pavla Krystyana z Koldína*, Praha 1876, s. V–VIII. Souběžně byla Jirečkova edice vydána i v rámci *Codex Juris Bohemici* (Tomi IV, pars III, sectio 2), zde ale není tento hutný úvod obsažen.

6 K. MALÝ a kol. (edd.), *Práva městská Království českého. Edice s komentářem*, s. 26–29.

7 Antonín RYBIČKA, *M. Pavel Krystián z Koldína*, Časopis Musea Království českého 38, 1864, č. 2, s. 393–405.

v dílech Zikmunda Wintra až po minuciózně snesený pramenný materiál v dílech Josefa Teigehe a Jindřicha Vančury.⁸ Ve zdánlivě kompletně vytěženém tématu dokázal ale Pešek najít dílčí otázky dosud opomíjené, především propojení Koldínova veřejného působení se vstupem do sboru mistrů kolegiátů pražské utrakvistické univerzity a pozdějším udržováním kontaktů s dalšími bývalými profesory, kteří našli uplatnění v orgánech městské politiky a správy. Jde o úhel pohledu, zasazující Koldínovo pražské působení do nového kontextu a zejména sítě přátelských vztahů s dalšími významnými osobnostmi z pražského prostředí, jež napomáhalo jeho společenskému a kariéernímu vzestupu.

Pešek přitom velmi promyšleně nejprve chronologicky zrekapituloval Koldínův životaběh (se střízlivými, ale výstižnými glosami k některým dodnes ne zcela vyjasněným momentům), aby se pak podrobněji věnoval některým již naznačeným problémovým okruhům – postupně je tak čtenář zaslíbeně obeznámen s okolnostmi Koldínova přechodu z univerzitního prostředí do městské správy a měšťanského života, s některými osobními kauzami, dokreslujícími lidský obraz Koldínovy osobnosti (včetně majetkového sporu s vlastní manželkou), strategii při budování politické kariéry (s důrazem na jeho úlohu při jednání o české konfesi v roce 1575 a následně na překonávání překážek komplikujících vydání Práv městských – jeho politická role při jejich prosazení dokonce pro některé pozorovatele zastínila roli autorskou) a nakonec i jeho vztah k univerzitě po ukončení profesury v roce 1563. Zde stojí za zmínku, že zastupování univerzity či jejich jednotlivých představitelů, popřípadě neformální arbitrární aktivity, se stalo nezanedbatelnou součástí Koldínovy právní praxe.

Další dva příspěvky ve sborníku si kladou za cíl sledovat pozdější vliv Práv městských na české právní prostředí. Prvním z nich je pojednání *Recepce Práv městských Království českého ve městech magdeburského práva v Čechách a na Moravě*, zpracované Pavlou Slavíčkovou (s. 83–94). Z nemalé části se jedná o rekapitulaci starší literatury, která se v minulosti zabírala oblastmi magdeburského práva v Čechách. Cenná jsou ale některá upozornění opírající se o archivní rešerše a do jisté míry posouvající zažitá a stereotypně opakovaná fakta. Tak především autorka na litoměřických knihách sentencí ukázala, že počet měst používajících magdeburské právo a řídících se naučeními z Litoměřic byl v polovině 16. století podstatně širší než Brikcím z Licska uváděná čtveřice Louny, Slaný, Mělník, Nymburk, naproti tomu ale docházelo velmi rychle k zužování tohoto okruhu a z konce století už je tato právní závislost doložitelná pouze pro Louny, Most a Roudnici nad Labem (což je ovšem proces vzhledem k všeobecnému převzetí Koldínovy právní knihy apelačním soudem více než přirozený).

Poměrně podrobně se autorka věnovala i moravské oblasti měst obracejících se pro naučení do Olomouce. Za pozornost stojí některé postřehy k dozrívání úlohy Olomouce na přelomu 17. a 18. století. Autorka upozornila též na úlohu knížat z Lichtenštejna, kteří se snažili odklonit města na svých severomoravských panstvích z Olomouce do Krnova, a na reakci představitelů olomoucké správy na „vypovězení olomouckého

8 Josef TEIGE, *Základy starého mstopisu Pražského (1437–1620)*, oddíl I. Staré město pražské, díl I., Praha 1910, s. 319–335; Jindřich VANČURA, *Dějiny někdejšího král. města Klatov*, díl 1, sv. 2, Klatovy 1927, s. 825–878.

práva“ ze strany Meziříčí (slušelo by se ale upřesnit, o kterou ze dvou moravských městských lokalit téhož jména se jedná, byť není z geografického kontextu těžké usoudit, že šlo o dnešní Valašské Meziříčí). Obě tyto informace se objevují již ve starší práci Praskové,⁹ přičemž ve druhém případě by asi bylo korektní odkázat na ni vedle citace originálního archivního zdroje. V každém případě by bylo pro futuro užitečné navázat na tyto sondy hlubším výzkumem, který by „drolení“ litoměřické a olomoucké právní oblasti vykreslil podrobněji – dosavadní historiografie se totiž věnuje spíše vzniku magdeburské právní oblasti a jejímu tvarování ve středověku.

Příspěvek Jana Kuklíka *Osud Koldínových Práv městských Království českého od přijetí Obnoveného zřízení zemského do vydání Všeobecného občanského zákoníku rakouského* (s. 95–124) hledá odpověď na dvě zásadní otázky: do kdy Práva městská Království českého v Čechách (a posléze i dalších korunních zemích) platila a do jaké míry v nich lze hledat inspirační zdroj pro velké kodifikace 18. a počátku 19. století. První část výkladu je vhodně navozena upozorněním, že spojil-li J. Jireček svého času definitivní konec platnosti Koldínových Práv s vydáním Všeobecného občanského zákoníku (ABGB) v roce 1811,¹⁰ zúžil tím problematiku na soukromoprávní oblast, přičemž ale legislativní počín z roku 1579 měl mnohem širší záběr a obsahoval též normy povahy správně právní, trestně právní, procesní, případně i jiné. V tomto kontextu si autor položil sugestivní otázku, „zda je rok 1811 skutečně úplným koncem použitelnosti tohoto zákoníku“ (s. 99).

Další text je přehledem zákonodárných aktů, které Koldína částečně derogovaly, ať již explicitně či implicitně, přičemž se autor opíral především o starší práce Bohuslava Riegera¹¹ a Jiřího Klaboucha¹² a katalog sbírky patentů pražského Národního archivu (u jednotlivých právních předpisů ale není bohužel na jejich specifikaci v rámci tohoto fondu odkazováno). Výklad je koncipován částečně chronologicky, částečně na věcné bázi a je doveden do období josefínských osvícenských reforem, načež se plynule překlápá do popisu kodifikačního úsilí v oblasti občanského práva hmotného od prvního pokusu Josefa I. na počátku 18. století až po konečné vydání Všeobecného občanského zákoníku. Úloha Koldínova díla při vytváření tohoto velkého díla světové civilistiky je ale reflektována dosti okrajově a jde spíše o rekapitulaci v minulosti již dosti dobře poznaného kodifikačního procesu.

Závěr studie pak poněkud neurčitě konstatuje, že se „spíše raritní a nepočetnou výjimkou několika ustanovení v oblasti městské správy“ pozbyl zákoník charakteru platného práva nabytím účinnosti ABGB (s. 124). Konkrétní odpověď na otázku, kam až v 19. století sahá právní závaznost Koldínových ustanovení, stejně jako podrobnější zhodnocení odrazu Práv městských ve finálním občanskoprávním opusu tu ale pohřichu absentují.

9 Vincenc PRASEK, *Tovačovská kniha ortelů olomuckých. Sbírká naučení a rozsudků vedle práva Magdeburského vrchním právem Olomuckým menšímu právu Tovačovskému od r. 1430–1689 vydávaných*, Olomouc 1896, s. XVIII–XIX.

10 J. JIREČEK (ed.), *Práva městská*, s. XVII.

11 Bohuslav RIEGER, *Zřízení krajské v Čechách*, Část II, Praha 1893, s. 410–471.

12 Jiří KLABOUCH, *Osvícenské nauky v českých zemích*, Praha 1958, zejm. s. 105–109, 125–130, 140–141, 178–179, 236–237, 242–244, 328–330.

Tradičně se zdůrazňuje, že právě v oblasti městského práva se z řady důvodů otevíral prostor k tomu, aby do středověkého a raně novověkého evropského práva pronikaly principy, instituty a právní věty z práva římského. Ve vztahu k Právům městským Království českého se otázkou míry takové recepce zabývají Michal Skřejpek a David Falada v příspěvku *Římské právo v Koldínově díle* (s. 125–164), jenž je sice formálně předkládán jako společný, ve skutečnosti ale sestává ze dvou jasně oddělených autorských textů. Skřejpek je autorem částí A (Právní principy, terminologie a procesní právo) a B (Trestní právo), Falada navazuje pojednáním znovu (zjevně nedopatřením) označeným písmenem B a věnovaným civilnímu právu hmotnému. Každý z autorů přistoupil k látce mírně odlišným způsobem, v souhrnu ale vznikla studie poměrně kompaktní.

Autoři se mohli opřít o podrobnou a nepochybně velmi zdařilou analýzu Jaromíra Štěpána, vydanou na počátku druhé světové války a zkoumající původ jednotlivých ustanovení, která Koldín ve svém životním díle pospojoval.¹³ Zřejmě právě s vědomím existence tohoto dodnes platného a vcelku dostupného přehledu rezignovali na snahu zmapovat terén obdobným systematickým způsobem a spíše se snaží ukázat, jakým způsobem Koldín s původními římskoprávními sentencemi pracoval, do jaké míry je případně tvůrčím způsobem upravoval a kde mělo jeho ovlivnění římským právem pouze rámcový či terminologický charakter.¹⁴ V části, jejímž autorem je David Falada, se navíc objevuje také snaha zasadit Práva městská do širšího dobového kontextu romanistické recepce. Pozoruhodná jsou upozornění na některé Koldínovy odchylky od původních vzorů, jež jsou v závěru dokonce zhodnoceny jako „nepochopení systematicky odvětví římského práva“, i když tento odsudek je následně zjemněn objektivním poukazem na to, že se svým způsobem jedná o projev „jistě ahistorické nespravedlnosti“ (s. 163). Je nicméně potřeba říci, že i když jsou Štěpánovy závěry v řadě konkrétních případů rozvedeny a posunuty, zůstává jeho práce právě díky své přísné logické systematické nadále použitelným východiskem pro další podrobnější zkoumání.

Je všeobecně známo, že Koldínova kodifikace narážela dosti dlouho na odpor měst užívajících práva magdeburského – jedním z významných dokladů tohoto boje, vedeného pod paporem Litoměřic, je tzv. „Extrakt hlavních a přednějších artykulov

13 Jaromír ŠTĚPÁN, *Studie o kompilační povaze Koldínových Práv městských*, Praha 1940. Zde je na s. 14–49 přehledně nastíněna recepce římského práva z justiniánského *Corpus Iuris Civilis*, významné je též porovnání se staroměstskou (prapůvodem ovšem brněnskou) sbírkou *Cursus civilium sententiarum*, římským právem rovněž velmi silně ovlivněnou (s. 56–68). Velmi cenné východisko k dalšímu zkoumání pak představuje závěrečný *Přehled zjištěných pramenů k jednotlivým místům Práv městských* na s. 107–116.

14 Pokud jde o právo soukromé, je volena obdobná metoda výkladu, jakou lze nalézt již ve starší (necitované) studii Petra JÁNOŠÍKOVÁ, – Vilém KNOLL, *Ke kodifikaci městského práva v Čechách*, in: *Vývoj právních kodifikací*. Sborník z mezinárodní konference, ed. Karel Schelle (= *Acta Universitatis Masarykianae Brunensis Iuridica – Spisy Právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Řada Teoretická. Svazek 279*), Brno 2004, s. 243–262.

z práv saských anebo magdeburských“, zaslaný císaři v roce 1571.¹⁵ Srovnání obou hlavních právních systémů českého městského práva, staroměstského a litoměřického, s příspěvkem *Komparace vybraných otázek Práv městských Království českého s úpravou obdobných institutů v litoměřickém právu* ujal Jiří Šouša ml. (s. 165–188). Metodicky je toto srovnání samozřejmě do jisté míry obtížné, neboť na jedné straně Koldínova kniha představuje ucelený soubor norem, který ze staroměstského práva kompilačně vychází, avšak čerpá i z řady dalších zdrojů (opět je tu na místě odkázat na výše citovanou práci Štěpánovu), naproti tomu magdeburské právo prodělávalo neustálý vývoj a jeho podoba na sklonku 16. století není snadno rekonstruovatelná. Zmíněný Extrakt z roku 1571 a na něj navazující reakce staroměstských, jejímž autorem byl snad rovněž sám Pavel Kristián, představují obsáhlý, avšak zdaleka ne úplný korpus norem litoměřického právního okruhu. Tzv. Litoměřická právní kniha 1, o kterou Šouša své srovnání především opírá,¹⁶ pak reprezentuje podstatně starší podobu magdeburského práva v severočeské právní oblasti uplatňovaného. Samotná komparace, zabírající zhruba polovinu předkládané studie, přináší nepochybně cenná zjištění a snaží se poukázat na to, že všeobecně rozšířená představa o zastaralosti magdeburského práva není vůči tomuto dynamicky se rozvíjejícímu souboru norem příliš spravedlivá. Jde ale jen o výběrové a základní srovnání, jež si do budoucna nepochybně zaslouží rozvést mnohem podrobněji a systematictěji.

V samostatné podkapitole zvýrazňuje autor hypotézu, že jedním z důvodů, proč se nakonec v městském prostředí prosadilo právo staroměstské, bylo narušení teritoriální státní moci ztělesněné institutem právního naučení, o které se mohly Litoměřice obracet k magdeburským „šéfům“. To je na jednu stranu hypotéza, o níž se již v minulosti uvažovalo, na stranu druhou by ale její relevanci bylo zapotřebí podepřít konkrétním rozbořením toho, jak významnou roli hrál tento institut v praxi 16. století. Je totiž dosti dobře možné, že vazba na Magdeburk nepředstavovala pro litoměřické konšely zásadní hodnotu, již by nebyli za zachování svého zažitého právního řádu ochotni obětovat.

Českou právněhistorickou vědu reprezentuje ve sborníku ještě Vilém Knoll, jehož studie *Chebský městský okruh a jeho vývoj ve světle městských privilegií* (s. 189–207) se ale již koldínovské problematice dosti vzdaluje. Doplněná a přepracovaná část autorovy disertační práce se totiž vztahuje k území Chebska, u něhož byl dlouhá staletí respektován svébytný státoprávní charakter říšské zástavy (s dominantním postavením města Chebu). To bylo důvodem, proč se chebská městská rada mohla i v období raného novověku obracet o naučení do Norimberka, vedle toho bylo využíváno i dobrozdání některých německých univerzit, které vzdělání v oblasti práva zajišťovaly (např. Lipsko, Ingolstadt či Würzburg). Teprve v roce 1725 bylo rozhodování chebského soudu podrobeno možnosti přezkoumání ze stra-

15 Hermenegild JIREČEK (ed.), *Spisy právnícké o právu českém v XVI-tém století*, Vídeň 1883, s. 98–147 (editováno společně s níže uvedenou reakcí Staroměstských); vydáno souběžně v rámci ediční řady *Codex Juris Bohemici*, Tomi IV, pars 5, Praga 1883. Jen na okraj je třeba upozornit na přehlédnutí autora tohoto příspěvku, který místo Hermenegilda Jirečka uvádí jako editora jeho bratra Josefa.

16 SOA Litoměřice, SOkA Litoměřice/Lovosice, fond Archiv města Litoměřice, inventární č. 1, signatura A IV 1.

ny pražského soudu apelačního, přičemž toto omezení, proti němuž Chebští neúspěšně protestovali, se ale týkalo pouze oblasti práva trestního.¹⁷

Většinu studie tvoří o bohatou pramenou základnu opřený přehled měst, která se přímo nebo zprostředkovaně (skrze stolice nižšího řádu, jež představovaly např. Loket či Žlutice) k chebské městské oblasti řadily. Pokud autor skromně upozorňuje, že si problematika rekonstrukce této oblasti „vyžádá ještě rozsáhlé studium jak archivu města Chebu, tak i archivů ostatních zmíněných měst“ (s. 205), zbytečně tím zastírá svoji zásluhu na posunu poznání v této problematice. Zcela samostatný problém, který lze vnímat jako badatelsky nosný a který v předkládaném textu nemohl být rozpracován ani náznakově, pak samozřejmě představuje srovnání chebského městského práva s právem staroměstským. Srovnání, jež by mohlo být dvojnásob zajímavé s ohledem na společný jihoněmecký prapůvod těchto normativních řádů.

Dvěma příspěvky jsou ve sborníku zastoupeni také právní historici slovenští. Autorská dvojice Andrea Kluknavská – Tomáš Gábriš představuje v nejobsáhlejší sborníkové stati *Městské právo ako dynamický prvok vývoja práva v Uhorsku* (s. 208–278). Autorskou ambicí je tu přehodnotit starší literaturu, identifikovat a formou hypotéz vyjádřit základní vývojové tendence městského práva na území Slovenska. Struktura příspěvku je hluboce promyšlená a obírá se postupně dvěma problémovými okruhy. Prvním je vznik a rozvoj měst v Uhrách a jejich právní postavení, přičemž velký prostor je věnován právě problematice městského práva. Autoři se snaží o určitou systematizaci látky, přičemž pod dojmem tradiční starší terminologie konstruují tři základní právní oblasti – magdeburského práva, norimberského práva a práva báňského. Zároveň ale upozorňují, že městské právní normy se do slovenské části Uher dostávaly různými cestami. Tak u magdeburského práva jde vlastně o tři základní skupiny měst (práva trnavského, krupinského a žilinského), do nichž se severoněmecké normy dostaly prakticky nezávisle a samozřejmě i v odlišné podobě, specifickou oblast pak navíc představují města na Spiši, kam přišli němečtí osadníci dominantně právě z oblasti Saska. U práva báňského (horního) je pozoruhodná vazba na české prostředí, kdy Banská Štiavnica dostala do vínku právo jihlavské, naproti tomu Kremnica kutnohorské (vedle toho se posléze vytvořilo svébytné právo gelnické). Autoři upozorňují na zajímavou situaci některých měst, která měla dvě mateřská práva – otázkou je, nakolik je šťastné používat pro tyto případy termín „duplicita práva“, když se v pravém slova smyslu o zdvojení nejedná a mateřská práva se nedublovala, nýbrž komplementárně doplňovala (každé platilo pro určité věcně vymezené oblasti).

V poslední části studie se autoři zaměřili na několik věcných témat (vztah práva městského a zemského; inkorporace a unifikace městského práva; vztah jednotlivých typů právních pramenů v městském právu; městská právní kultura; veřejná správa; soukromé a trestní právo), které vnímají jako „ty rysy městského práva, které retrospektivně představují dynamický vývojový prvek práva na území Uher“ (s. 255 – překlad autor). Jak ale vyplývá ze závěru, jímž je jejich pojednání uzavřeno, nejde ani tak o selekci podle dynamičnos-

17 V této souvislosti nelze než litovat, že obdobná otázka ve vztahu k právu soukromému není v práci řešena.

ti vývoje (dynamičnost je ostatně víceméně typická pro celé městské právo), ale spíše o vyzdvižení těch stránek městského práva, v nichž bylo městské právo výrazně pokrokovější (progresivnější) než právo zemské.

Zcela jiný charakter má studie *Formálno-právne premeny uhorského závetu v súvisie s novovekým krajinským a mestským právom*, jejíž autorkou je Adriana Švecová (s. 279–297). Jde o tematicky mnohem sevřenější text, zkoumající vývoj testamentárního dědického práva od vydání Verböczyho Tripartita s důrazem na normativní akty vydávané v 17.–19. století a mezi nimi v první řadě zákonný článek č. XXVII/1715. Ten byl sice závazný pouze pro šlechtu, velmi významně ale ovlivnil i právní praxi příslušníků tzv. neprivilegovaných stavů, pro něž měl doporučující charakter. Autorka v návaznosti na obsah zmíněného článku podrobněji rozebírá především formální náležitosti jednotlivých druhů závětí, resp. problematiku svědků, aby na závěr střídavě konstatovala, že důsledkem jeho vydání nebyly ani tak zásadní změny v podobě platného práva, ale zvýšení právní jistoty jednoznačnou úpravou některých aspektů testamentární praxe, přičemž paralelně se nadále uplatňovaly starší obyčejové normy.

Celkem pochopitelně dostali na konferenci i na stránkách sborníku prostor badatelé němečtí. Text Ulrike Müßig *Stadtluft macht frei* (s. 63–82) je přitom z ne zcela jasných důvodů zařazen hned do počáteční části knihy, v níž jsou jinak příspěvky věnované „koldínovské větvi“ městskoprávní problematice. Zmíněný text se váže ke známé maximě, objevující se již v hagenstadtském privilegii z roku 1160 a tvořící ve skutečnosti jeden ze základních prvků charakterizujících městské prostředí jako takové (i když by samozřejmě bylo k podrobnější diskuzi, nakolik se mohl tento prvek uplatnit i ve vztahu k městům poddanským). Autorka nejprve rekapituluje dosavadní paradigma městské „svobody“, aby pak upozornila na nutnost intenzivnějšího zohlednění některých kontextuálních prvků. Otázkou je, nakolik jsou její závěry přenosné i do českého prostředí – velmi silně vystupuje tato otázka do popředí např. při akcentování role vikpild v podkapitole nadepsané *Weichbild als Grundlage* (s. 75–76). Na závěr jsou připojeny pasáže věnované konkrétním normám v městském právu pasovském (1225) a eferdinském (1222) a nesmírně zajímavý text věnovaný Freistadtu a politickým konsekvencím jeho jména.

Další dva příspěvky německých kolegů jsou věnovány problematice přenosu norem městského práva z Německa do Čech, resp. i dalších zemí. Heiner Lück představuje dílčí výsledky projektu, řešeného již od roku 2004 na půdě Sächsischen Akademie der Wissenschaften a zkoumajícího magdeburské právo jako jeden ze spojovacích článků mezi středem a východem Evropy.¹⁸ Jeho text nese název *Rechtstransfer und Rechtsverwandschaft. Zum Einfluss des Magdeburger Stadtrechts im Königreich Böhmen* (s. 298–317) a sestává ze stručného výkladu terminologického (postupně vysvětluje právě klíčové pojmy „Rechtstransfer“ a „Rechtverwandschaft“), stručného nástinu počátků vývoje magdeburského práva a nakonec se věnuje vlivu magdeburského práva na česká města. Zde jde pohříchu pouze o základ-

18 Základní údaje o projektu jsou na <http://www.saw-leipzig.de/de/projekte/das-saechsisch-magdeburgische-recht-als-kulturelles-bindeglied-zwischen-den-rechtsordnungen-ost-und-mitteuropa> (15. 2. 2015), odkud je odkaz i na četné publikační výstupy.

ní, nepřilíš rozsáhlý (tj. pětistránkový) přehled omezený na období středověku a opírající se pouze o jazykově německou literaturu.

Podobně je pojat (a z heuristického hlediska limitován) též příspěvek Hans-Jürgena Beckera *Die Entwicklung der Stadtrechte von Nürnberg und Augsburg und ihr Einfluss auf die Stadtrechte in den Königreichen Böhmen und Ungarn* (s. 318–330), zkoumající ale pro změnu východní šíření práva jihoněmeckého. Výklad dospívající k závěru o jeho relativně omezeném vlivu je přitom zasazen do obecnějšího kontextu šíření a vzájemného vztahu Saského, Německého a Švábského zrcadla. Jako poněkud úsměvné lze přitom vnímat, že oba autoři (t. j. Lück i Becker) hledají doklady o působení „svého“ městského práva v Čechách již v tzv. Soběslavových právech z 12. století.

Kratičká studie Gerharda Lingelbacha *Das Mühlhäuser Rechtsbuch von 1225 und seine Ausstrahlung auf Mitteleuropa* (s. 331–342) upozorňuje na v českém prostředí méně známou právní památku, totiž nejstarší německojazyčnou písemnou fixaci městského práva z první poloviny 13. století. Stručně rekapituluje její obsah a zmiňuje se o jejím odrazu v dalších městských právech, přičemž ale termín „Mitteleuropa“ použitý v názvu jeho textu lze vnímat jako eufemismus, neboť transfer norem směřoval pouze do relativně blízkého okolí (městská práva Eisenachu a Nordhausenu, pozdější durynské zemské právo). Jako poslední příspěvek ve sborníku je zařazena historicko-lingvistické pojednání Inge Bily *Neb wykpiłdske prawo – to gest miestczke prawo* (s. 343–362). Je umístěno bezprostředně za textem Jany Vojtiškové o jazykové stránce edičních prací, k němuž má tematicky blízko. I tento text rovněž vznikl v rámci výše zmíněného projektu řešeného na Saské akademii věd v Lipsku. Jeho nosnou část představuje komparace německého a českého textu knih magdeburského (saského) práva,¹⁹ na níž je demonstrováno stejně tak přebírání norem, jako i obohacování české právní terminologie germanismy.

Na závěr sborníku jsou připojena stručná německá resumé českých a slovenských příspěvků a konečně tzv. *Výběrová bibliografie* (s. 383–398). Ta ovšem není nijak uvedena, takže se čtenář může pouze dohadovat, k čemu se tato bibliografie vztahuje a podle jakých kritérií byl výběr proveden. Vzhledem k tomu, že se v seznamu (který nerozlišuje ani edice a původní práce) objevují tituly, které se městského práva víceméně nedotýkají, ale jsou citovány v některém z příspěvků, nabyl autor recenze dojmu, že tu jde vlastně o soupis prací ve sborníku citovaných. Pak je ale jeho nadpis silně zavádějící a dosti neobvyklé je také explicitní vyjmenování „autorů“, když sestavení takového seznamu se zpravidla vnímá jako neoddělitelná součást redakční práce.

19 Jako český text byla využita on-line zpřístupněná Práva saská, pořizená mezi léty 1469–1470 litoměřickým městským písařem Jakubem Koženým z Krbova a zpřístupněná na stránkách Parlamentu ČR (při revizi v únoru 2015 nebyly bohužel odkazy ze stránky <http://www.psp.cz/kps/knih/prawa/prawa.htm> funkční). Německou verzi reprezentuje edice Alexander von DANIELS – Franz GRUBEN (edd.), *Das Sächsische Weichbildrecht: Ius municipale saxonicum* (= Rechtsdenkmäler des deutschen Mittelalters 1), Berlin 1858. K diskuzi je v této souvislosti metodická vhodnost porovnávání více než 150 let staré edice s originálním rukopisným textem, i když je pravdou, že vzhledem k zaměření studie to nakonec je plně funkční.

Závěrem je možno shrnout, že sborník *Městské právo ve střední Evropě* je jakousi selektivní rekapitulací současného stavu poznání problematiky (či spíše některých jejích aspektů), přičemž většina v něm obsažených příspěvků si zjevně nekladla za cíl toto poznání cestou hlubší pramenné analýzy posouvat. Z tohoto pohledu pak lze do jisté míry přisvědčit tomu, že se předložené stati dají vnímat jako samostatně vydané rozšíření úvodního slova k nové edici Koldínova díla.

Pochválit lze vkusnou, výpravnou a s edicí vzhledově sladěnou podobu sborníku, stejně tak je nepochybné, že příspěvky jsou stylisticky vybroušené a formálně zvládnuté (byť nelze pominout překvapivou skutečnost, že nedošlo k důslednému sladění formy citací v poznámkových aparátech jednotlivých textů). Těžko říci, zda je přijatelné hodnocení, že sborník „odráží v pozitivním i negativním smyslu úroveň právněhistorického bádání v České republice“.²⁰ Okruh českých autorů je omezený, figurují v něm i historici obecní a naopak pro některé participující právní historiky nepředstavuje období raného novověku primární objekt odborného zájmu. Jisté ale je, že i když se sborník může stát (stejně jako s ním spojená edice) impulzem pro rozvoj právněhistorického bádání o českém středověkém a raně novověkém městském právu, nebyl jím v žádném případě antikvován starší sborník z quingentální konference, vydaný v roce 1982, jehož mnohé texty mohou být (navzdory době vydání) dodnes platným východiskem pro toto bádání.

Marek Starý

Niall FERGUSON

Civilization. The West and the Rest

New York, The Penguin Press 2011, XXX + 402 s., 7 mapek, 12 tabulek a grafů, 47 vyobrazení v přílohách, ISBN 978-1-59420-305-3.

Niall FERGUSON

Civilizace. Západ a zbytek světa

Překlad Emanuel Geissler, Praha, Argo – Dokořán 2014, 347 s., 7 mapek, 12 tabulek a grafů, 47 vyobrazení v přílohách, ISBN 978-80-257-1114-9 (Argo), ISBN 978-80-7363-606-7 (Dokořán).

Diskuse o úpadku a možném zániku euroamerické civilizace, zejména v konfrontaci s dalšími civilizačními okruhy, přinesly v několika posledních letech množství knižních publikací. Britský historik Niall Ferguson (*1964), působící v Oxfordu a na Harvardu, programově odmítl apokalyptické vize a pokusil se podívat na vývoj Západu tak, aby vystihl jeho vývojovou dynamiku a zároveň specifické rysy v uplynulých pěti či šesti staletích. Více než půltisícileté období, které bývá v kompendiích světových dějin označováno jako vzestup či dominance Evropy, uchopil historik, jehož badatelská zkušenost se spojuje především

20 Nada ŠTACHOVÁ (rec.), *Městské právo ve střední Evropě*, in: *Sborník příspěvků z mezinárodní právníkové konference „Práva městská Království českého“ z 19.–21. září 2011*, Slezský sborník 112, 2014, č. 2, s. 282.

s 19. a 20. stoletím. Je zároveň historikem, pro jehož interpretaci minulosti mají zásadní důležitost dějiny financí. Přesto však tentokrát vyšel od úvah o dějinách idejí, zejména o úrovni všeobecné recepce dějepisného vzdělání. Varovně konstatoval, že liberální způsob vzdělávání na Západě připravil absolventy nižších škol a dokonce i univerzit o podstatné historické vědomosti a tím také o schopnost interpretovat a zvládat krizové situace současnosti.

Tuto situaci Ferguson kritizuje, neboť za podstatný rys prosperující civilizace pokládá paměť, historické vědomí, sepětí s předcházejícími generacemi, s jejich myšlením a zkušenostmi. Navíc odmítá módní vlnu politické korektnosti, která na euroamerické civilizaci shledává především nebo pouze nedostatky. Ferguson naopak zdůrazňuje světla i stíny jak u západní civilizace, tak u všech ostatních, a odmítá snahu romanticky přikrášlovat ty civilizační okruhy, které v dějinách podlehly. Neváhá označit západní civilizaci za neúspěšnější v dějinách (a to nejen v rámci druhé poloviny druhého tisíciletí po Kristu), neboť žádné jiné se dosud nepodařilo dosáhnout tak velkého rozšíření, tak dalekosáhlé převahy a vlivu na ostatní svět. Celou svou knihu věnuje hledání odpovědi na základní otázku – proč euroamerická civilizace dosáhla tak výjimečného úspěchu a co z toho vyplývá pro její další vývoj.

Fergusonovo vymezení civilizace jako mimořádně složité lidské organizace (*highly complex human organization*) zahrnuje vedle kultury v užším smyslu také ekonomické, společenské a politické instituce, bez jejichž působení by byl i vznik „vysoké kultury“ nemyslitelný. Pokládá civilizaci za největší organizační jednotku lidského společenství, za výsledek reakce obyvatelstva určité části světa na okolní prostředí, při jejímž vymezení hrají roli podstatné rysy hmotné a duchovní kultury, náboženství a jazyka. Po kritickém rozboru starších pokusů o interpretaci příčin jedinečného vzestupu Západu klade autor důraz na instituce. Svou ústřední tezi formuluje jako vznik a prosazení šesti nových komplexů institucí a s nimi spjatých základních myšlenek či způsobů chování. Jsou to konkurence, vědecké poznání, vlastnická práva, péče o zdraví, konzumní společnost a pracovní etika. Tyto základní pojmy (soutěžení, věda, vlastnictví, medicína, spotřeba, práce) tvoří názvy a určují hlavní témata šesti kapitol, do nichž je kniha – kromě úvodu a závěru, rozsáhlé bibliografie a rejstříku – rozčleněna.

Autor si je vědom obtíží při vymezení „Západu“, ale přiklání se k tomu, že nejde jen o západní a střední Evropu, severní část Ameriky a Australasii, ale připočítává k ní také postsovětský prostor (v institucionálních principech jednoznačně vycházející ze západních idejí). Nejde mu tedy o jednoznačně geograficky vymezený makroregion, nýbrž o soustavu norem, způsobů chování a institucí, jakkoli i tato soustava má různé varianty a postrádá ostré hranice.

Interpretace vychází z dvojího kontrastu – jednak mezi Západem a Východem, jednak mezi evropským středověkem či počátkem novověku a moderní dobou. Autor, který zvládl obrovské množství literatury, využívá především britských reálií (když například charakterizuje základní podmínky života v počátcích zkoumaného období – úroveň výživy, hygieny a zdravotního stavu obyvatelstva, ukazuje tvrdost života v předshakespearovské Anglii v porovnání s relativním blahobytem čínské říše). Při pohledu na vnitřní poměry v Evropě jeho srovnání sahají zejména k Francii, Nizozemí, Itálii a Německu, ale i k Rusku a v některých případech také ke středoevropským zemím. Konstatování o situaci ve starších

dějninách střední Evropy mají pouze povšechný charakter a svádějí autora k paušálním úsudkům, že čím dále na východ od Anglie, tím byla situace pro život méně příznivá. Jestliže to tvrdí například o stálém ohrožení života (podle ročního počtu vražd na sto tisíc obyvatel), sotva se může opřít o prokazatelné údaje. Stejně obtížné by bylo zjišťování důsledků válečného ohrožení života v raně novověké Evropě, neboť odhady počtu zabitých v bitvách jsou jen přibližné, u nevojenských osob, jež padly za obět válečnému běsnění, prakticky nezjistitelné. Přesto vystižení neradostného stavu Evropy kolem roku 1500 a krátce poté plní svou úlohu – ilustruje úroveň, z níž se Evropa v následujících staletích postupně vzepjala k nastupu předstihujícímu všechny ostatní kontinenty.

Na přelomu středověku a raného novověku shledává Ferguson zásadní rozdíl mezi západní a čínskou civilizací v tom, že se na politicky diferencovaném Západě rozvinulo konkurenční prostředí na rozdíl od stabilizované, po harmonii toužící společnosti Dálného východu. Jeho argumentace stálým soupeřením mezi státy, státek a autonomními městy v Evropě oproti hierarchickému uspořádání jednotné Říše středu, soutěživosti jednotlivých zemí, stavů, etnik a jejich jazyků i zájmových skupin, zdůrazňuje ve Fergusonově výkladu dynamický efekt konkurence v západní Evropě a brzdný efekt mocenského monopolu ve východní Asii. Je to jistě jako znak zásadního vývojového rozdílu přijatelné, ale samo o sobě nepřináší dostatečné osvětlení skutečnosti, proč právě kolem roku 1500 se tato rozdílnost projevila tak výrazně.

K odpovědi se autor přiblížil v kapitole o vědeckém poznání. Připouští, že až do 15. století byl Orient kulturně (a to i v oblasti přírodovědného poznání) vyspělejší než Západ, ale potom se začal projevovat výrazně odlišný vztah k vědeckým inovacím, jež měly přímý vliv na obecnou technologickou převahu, válečnictví a účinnost expanzivní politiky. V tomto oddílu Ferguson zvolil kontrapozici Západ a Osmanská říše, a na nich ukázal intelektuální revoluci nejen jako proud zásadních vynálezů a proměn v představách o uspořádání státu, ale také jako vznik propastných rozdílů ve vztahu západních a orientálních panovníků či společností k vědě a v možnostech sdílení nových myšlenek i kompetitivního řešení problémů.

Výklad o státem zajištěném vlastnictví jakožto základu společenského řádu je postaven na srovnání dvojího přístupu k Novému světu. Ferguson realisticky odmítá extrémní představu, že vzestup Západu byl přímým důsledkem expanze na západní polokouli, bez níž by Evropa údajně zůstala jenom nevýznamným výběžkem eurasijského kolosu. Kolonizaci Ameriky naopak pokládá za jedinečný experiment, jímž byla ověřována efektivnost dvou základních modelů – britského v Severní Americe a iberského v Jižní či šíře v Latinské Americe. Ve své interpretaci dává jednoznačně přednost britskému přístupu k zajištění osobní svobody a nerušené držby majetku prostřednictvím zákonů před jakoukoli formou absolutistické vlády; z tohoto ideového základu pak vyvozuje dalekosáhlé důsledky pro vybudování soudržné, materiálně silné a kulturně plodné západní civilizace. Autor nevychází z představy o lineárním vývoji, který by nutně vedl k lepším výsledkům britského modelu, naopak připouští i jiné vývojové možnosti, pokud by snad byli Angličané přišli do prostředí oplývajícího drahými kovy a Španělé do úrodných zemědělských oblastí. Klade však důraz na ideje a instituce (zajištění majetku a participace na správě veřejných záležitostí), jež do značné

míry předurčily efektivnější a vývojově produktivnější přístup ke koloniím právě v Severní Americe s daleko větší sociální mobilitou a účastí na politickém rozhodování formou zastupitelské vlády.

Oddíl věnovaný moderní medicíně je postaven na srovnání Evropy a Afriky. Ani zdaleka se nespokojuje se shrnutím výsledků lékařského poznání, úspěchů zdravotní péče a postupného prodlužování průměrné délky lidského života. Sleduje zápas o překonání zhoubných epidemií a dokonce i úlohu železnic při pronikání do afrického vnitrozemí a při uplatňování nových forem zdravotní péče. Nemilosrdně však odhaluje také temné stránky západní civilizace ve vztahu k lidskému životu a zdraví, aniž by skrýval, že podobně se chovala impéria i v jiných civilizačních okruzích. Na jedné straně zdůrazňuje katastrofální válečné vraždění, přičemž v obou světových válkách shledává zárodky sebedestrukce Západu. Na druhé straně pak věnuje velkou pozornost eugenice a rasismu, jež ilustruje na pozdním nástupu a projevech mimořádně krutého německého imperialismu. Podrobně rozebírá genocidu původního obyvatelstva Jihozápadní Afriky (Namibie) a klade provokativní otázku, zda nebyla experimentem, který připravoval podmínky pro nacistický pokus o rozšíření životního prostoru na východě Evropy a pro snahu o likvidaci slovanských národů.

Zrod konzumní společnosti klade Ferguson do přímé souvislosti s průmyslovou revolucí. V tomto případě však neshledává zvláštní výhody v anglických institucích, ale předstih Velké Británie vidí především ve značně vyšší ceně práce oproti zemím kontinentu a v dostatku domácího uhlí, což obojí výrazně stimulovalo zavádění strojní výroby. Pro názorné osvětlení proměn světa v 19. a 20. století si autor vybral textilní průmysl a jím produkováný nový styl unifikovaného oblékání. Tentokrát se zaměřil především na srovnání Británie jakožto iniciátora celého procesu proměn a Japonska jako jejich nejpozoruhodnějšího recipienta. Modernizaci dálnévýchodní ostrovní říše pojal (v porovnání s pomalejším vývojem Číny a Indie) jako prototyp westernizace, probíhající od sedmdesátých let 19. století ve sféře odívání, spotřeby, výroby, technologických inovací a produktivity. Doslova zábavným způsobem vylíčil proměny odívání ve 20. století, zejména celosvětové rozšíření džínů, které pojal nejen jako doklad módní a výrobní standardizace, ale také jako symbol vítězství konzumní společnosti na Dálném východě i v zemích východní části Západu, v Sovětském svazu a jeho satelitech.

Do této souvislosti poněkud překvapivě zařadil nejobsáhlejší partii věnovanou českým reáliím, totiž neobvyklý pohled na vývoj Československa od šedesátých do osmdesátých let 20. století. Aniž by podceňoval společenské a politické souvislosti pražského jara a následující „normalizace“, na prvním místě zdůraznil trvalý nedostatek spotřebního zboží jako materiálního symbolu západní svobody. V džínách a rockové hudbě, symbolech konzumu a svobodného vystupování, shledal jevy, které smrtelně ohrožovaly sovětský systém a způsobily mu větší vnitřní problémy než nejmodernější americké zbraně.¹ V této symboli-

1 N. FERGUSON, *Civilization*, s. 247–249. Jen na okraji lze připomenout, že Češi resp. české země se ve Fergusonových úvahách několikrát mihnou – tentokrát bez podrobnějšího výkladu – v souvislosti s proměnami národnostních a politických poměrů ve střední Evropě, popřípadě se sudetskou otázkou.

ce je patrně skryta vědomá nadsázka, ale zároveň přesvědčení o nezadržitelném tlaku konzumního způsobu života na společnost 20. a počínajícího 21. století.

Poslední ze šesti tematických kapitol je věnována práci. Podobně jako Max Weber vychází i Ferguson ze vztahu pracovní etiky a náboženství, ale k tezí zakladatele sociologie zaujímá značně kritické stanovisko. Soudí, že nikoli jen protestantismus, ale každé náboženství, které hlásá poctivost, pracovitost a šetrnost, je prospěšné pro hospodářský růst, ale že hlavní předností evangelických konfesí byla snaha rozšířit gramotnost a tím i hodnotu lidského kapitálu. Proti Weberově etice práce proto staví protestantskou etiku slova. Klade si otázku, zda spolu s náboženstvím ztrácí současný Západ i z něho vycházející morálku. Ze srovnání míry sekularizace v různých částech světa mu vychází největší pokles náboženské orientace (a zároveň příklonu k hedonistickému způsobu života) v západní Evropě, poměrně setrvalý stav ve Spojených státech a naopak nárůst vlivu křesťanství v současné prosperující Číně. Vylíčení několikerého pokusu o zavedení křesťanství v Říši středu a poté vystižení jeho překvapivého vzestupu ve 20. a na počátku 21. století patří k nejdramatičtějším partiím recenzované knihy. Autor ukazuje postupnou recepci křesťanství čínskými intelektuály, podnikateli a někdy i politiky, kteří pokládají křesťanství za východisko k prosperitě upevněním vlastnických práv, respektem k zákonům a pracovní etikou. Ve Fergusonově výkladu Dálný východ přebírá výhody, jichž se Západ vzdává, čímž se ocitá v oslabeném postavení vůči masovému přistěhovalectví a nábožensko-politickým ambicím jeho nositelů. Problém sekularizace Evropy staví ovšem před historiky a badatele v dalších humanitních disciplínách otázku, jak podchytit a zhodnotit vývoj občanských a pracovních ctností, které sice vycházejí z hlubokého židovsko-křesťanského základu, ale jejich nositeli nebyli a nejsou praktikující křesťané.

Závěrečný text je příznačně nazván *Soupeři* (The Rivals). Autor v něm přehledně rekapituluje řadu pohledů na vznik a zánik civilizací, jež se objevily v dosavadních anglosaských, italských, německých či ruských úvahách o filozofii dějin. Nepřijímá představu o cyklickém vývoji, vedoucím vždy od skrovných počátků přes rozkvět po rozpad, a místo nich klade důraz na specifický rytmus dějin. Neakceptuje ani Huntingtonovu teorii o velkém střetu civilizací, naopak v příštích desetiletích předpokládá spíše sérii občanských a lokálních válek, které ovšem mohou vést i k rozpadu některých civilizací. Za zásadní problém 21. století považuje – naprosto realisticky – přesun těžiště světového dění ze Západu na Východ, a to na Dálný východ, který se v mnoha ohledech westernizoval. Při veškeré kritičnosti k euroamerické civilizaci nepropadá Ferguson defétismu a soudí, že i v počínajícím „asijském století“ si Západ udržuje nejvíce pozitivních rysů, jež celý svět v uplynulých několika staletích do jisté míry recipoval. V této historické retrospektivě za největší hrozbu nepokládá ostatní civilizace, nýbrž strach z budoucnosti a pokles vzdělanosti, zvláště pak ignorantský přístup k vlastním dějinám. Pozoruhodným způsobem tak završuje svou představu, že kritické a v celosvětovém smyslu komparativní studium euroamerické civilizace přináší jejím nositelům dostatek důvodů k sebevědomí a také k jistému historickému optimismu.

Ferguson je historikem velkého literárního nadání. Zatímco Fernand Braudela označuje za mistra civilizačních struktur, sám cílevědomě píše dynamický příběh civilizace. Ten je postaven na promyšlené kompozici a na zřetězení dílčích, většinou pečlivě vybraných

a pro celkový výklad příznačných epizod světových dějin (například zmařeného čínského pokusu o ovládnutí světa obrovským loďstvem v letech 1405–1424 a v kontrastu s tím objevných plaveb zahájených Portugalci na konci 15. století).² Zajímavé je využití méně obvyklých pramenů – charakteristických citací z beletrie a dokonce odkaz na počítačovou hru jakožto ukázkou současných představ o soupeření civilizací. Nejčastěji však autor sahá po dobové ikonografii a využívá obrazy starých malířů i novodobá alba fotografií, aby deskriptivní analýzou jejich obsahu vystihl prostředí srovnávaných civilizačních okruhů. Ferguson píše o obtížných tématech (mj. z hospodářských a finančních dějin) jasně a přehledně, jeho srovnání rozdílných civilizací jsou srozumitelná, použité statistické údaje přinášejí názornou ilustraci výkladu. Zatímco pro 19. a 20. století může pracovat s ověřenými daty, pro období raného novověku, tedy pro převážně předstatistickou dobu, lze uváděné číselné údaje chápat spíše jako orientační údaje o proporcích a vývojových trendech. Některé jeho nadměrně „přesné“ údaje mohou vyvolat kritiku specialistů, což však pravděpodobně nepodvrátí celkovou koncepci jeho výkladu.

Kvality Fergusonovy knihy přenáší do českého prostředí překlad, který vyšel tři roky po prvním anglickém a americkém vydání. Text Emanuela Geisslera stojí na jazykově dobré úrovni a je čtivý, což u současných překladů odborné literatury není nikterak samozřejmé. Nesnadný text zvládl překladatel solidně a vyřešil řadu terminologických nesnází. Bohužel se však nevyhnul chybám a nepřesnostem, které mohou čtenáře zmást i ve věcech podstatných. Jde už o úvodní charakteristiku historie jakožto vědního oboru. Zatímco N. Ferguson ji pouze odlišuje od přírodních věd, zejména se zřetelem k neopakovatelnosti dějinných jevů a nemožnosti stanovit zákonitosti budoucího vývoje, E. Geissler bezděčně vylučuje historiografii z okruhu vědeckých oborů, neboť nebere v úvahu rozdílnost sémantického záberu slov „scientist“ a „vědec“.³ Jinde si překladatel počíná poněkud nedomyšleně, například když při mechanickém výčtu západních mocností nezohledňuje Fergusonovu aplikaci abecedního pořadí států, takže Rakousko (přesněji řečeno Rakousko-Uhersko), v anglickém originále Austria, se v českém znění dostalo na první místo před ostatními deseti koloniálními mocnostmi (empires); vzhledem k popisované situaci z roku 1913 a k tehdejšímu reálnému postavení habsburské monarchie to čtenáře nejspíš udiví. Na drobné i závažnější nedostatky překladu, včetně naprostého zmatení chronologických souvislostí,⁴ si čtenář

2 Někdy ovšem Ferguson svůj sklon k naraci přepíná a vkládá do textu zbytečné vsuvky; naprosto nevýstižná a nic podstatného neříkající je například charakteristika Leopolda I. v souvislosti s druhým tureckým obléháním Vídně (*Civilization*, s. 54).

3 Srov. „Historians are not scientists“ (N. FERGUSON, *Civilization*, s. XX) a „Historici nejsou vědci“ (N. FERGUSON, *Civilizace*, s. 13).

4 Pokud se čtenář neorientuje v historii Osmanské říše, bude zcela zmaten srovnáním s habsburskou monarchií, neboť Ferguson píše o konci 16. století („To the late sixteenth century...“; *Civilization*, s. 53), ale Geissler překládá „Koncem 18. století...“; *Civilizace*, s. 67). V souvislosti se střetem Východu se Západem u Vídně 1683 použil již Ferguson nepřilíš vhodnou charakteristiku Jana III. Sobieského „the newly elected Polish King“ (*Civilization*, s. 55), což Geissler ještě umocnil překladem „čerstvě zvolený polský král“ (*Civilizace*, s. 69), aniž by tušil, že Sobieski byl zvolen už devět let předtím (1674).

musí dávat pozor i jinde.⁵ Trochu uspěchaný překlad a nedosti pečlivá korektura tu zanechaly své stopy. Pokud jde o vybavení české verze, byly do ní převzaty mapky (s přeloženými názvy reálií), grafy a tabulky, stejně jako černobílá a barevná vyobrazení, byť v poněkud nižší kvalitě oproti originálu.

Fergusonova kniha je pozoruhodným vědeckým i literárním dílem. Většinou nepřináší zásadně nová fakta, ale přichází s neobvyklými souvislostmi a kombinacemi, což v úhrnu představuje originální interpretaci dějin západní civilizace. Vychází z hluboké znalosti a z kritického pohledu na vývoj světa v raném i pokročilém novověku a v současnosti. Odmítá laciné politizující soudy a snaží se ukázat přednosti západní civilizace a možnosti, které je nadále schopna nabídnout světu. Autor se ve svém výkladu cyklicky vrací k otázce historického vědomí. Vážný problém shledává v současné neznalosti dějin vlastní civilizace, přičemž poznání těchto kořenů pokládá za cestu k odhadu, jaká rizika naší civilizaci hrozí. Tento výklad se může stát nástrojem orientace Evropanů a Američanů, stejně jako podnětem pro další historiografická bádání. Neboť napříště nepůjde jen o obrysou charakteristiku civilizace jako celku, ale také o vystižení pozice a úlohy jednotlivých jejích složek – v pohledu geografickém, etnickém i oborovém. V tomto smyslu může být Fergusonova práce mimořádně inspirativní i pro nás.

Jaroslav Pánek

Ivo T. BUDIL

Úsvit rasismu

Praha, TRITON 2013, 827 s., ISBN 978-80-7387-630-2.

V linii nastíněné již dříve vydaným vhladem do zrodu moderní antropologie¹ se Ivo T. Budil rozhodl předestřít svou verzi „příběhu o vzniku, rozvoji, triumfu a pádu rasového myšlení“ v duchovní tradici prostoru, který v průběhu knihy nazývá (s příslušnou dávkou zjednodušení) „Západem“ nebo konkrétněji „severozápadní částí Eurasie“. V nejběžnějším chápání fyzické antropologie je *rasa* – či v počestěné variantě *plemeno* – taxonomická kategorie, sloužící k popisu údajné rozmanitosti lidských populací, jak se vyvinuly během evoluce rodu *Homo*. Ve druhé polovině 20. století byl však zpochybněn pojem rasy jako biologické kategorie. V historii, sociologii a částečně v sociální a kulturní antropologii začala být proto rasa vnímána nikoli jako objektivně existující fenomén či analytická kategorie, ale jako sociální konstrukt, sloužící aktuálním zájmům jedinců či skupin. Sledování mechanismů, které daly vzniknout modernímu rasovému myšlení, tak slibují odhalit mnohé o samotných principech fungování Evropy jako „společenství představ“.

5 Je podivné překládat přírodní svět (natural world) jako „fyzikální svět“ (*Civilization*, s. 13; *Civilizace*, s. 33); někdy je zcela převrácen smysl Fergusonova sdělení: „První vysoká pec byla postavena... v roce 1709...“, ačkoli – Ferguson tvrdí opak – „... was not built...“ (*Civilization*, s. 28; *Civilizace*, s. 46); atd.

1 Ivo T. BUDIL, *Za obzor Západu. Proměny antropologického myšlení od Isidora ze Sevilly po Franze Boase*, Praha 2001.

Přesně tímto směrem se vydal i Budil. Titul jeho monografie je ovšem do jisté míry zavádějící. Slovo „úsvit“ navozuje představu krátkého časového úseku, těhotného předzvěstí změny. Budil se však rozmáchl napříč patnácti stoletími, a to jak na ploše samotné Evropy, tak i v prostoru jejích koloniálních držav. A jestliže na jedné straně aspiruje na objektivní, vědeckou analýzu okolností, za nichž se zrodil „svět, ve kterém dnes žijeme“, nezastírá zároveň, že se sám cítí být jeho součástí. Jak totiž avizuje v úvodu, nabízí čtenářům „vyprávění o civilizaci, která se nechala strhnout svojí představivostí k činům, jež byly v rozporu s hodnotami a normami, na jejichž základě kdysi povstala. Zápas s důsledky vlastní imaginace Západ natolik fyzicky a morálně vyčerpал, že byl donucen rezignovat na historickou úlohu, která mu byla pravděpodobně určena“ (s. 9). Jinými slovy, Budil jako by sám interiorizoval představu o „historické úloze Západu“ a vysoké kvalitě západní „civilizace“. Má ambici přispět k nápravě tím, že vysvětlí příčiny tohoto tragického omylu jejích intelektuálů. Podobně již v šedesátých letech 20. století severoameričtí historikové a sociologové doufali v přirozený zánik mezirasových sporů poté, co budou ozřejmeny jejich historické příčiny. A o něco později George Fredrickson (Budilem kupodivu nezmíněný) ve své často citované souhrnné historii konstatoval, že je třeba „tomuto zhoubnému nádoru [= rasismu] porozumět, aby ho bylo možné účinně léčit“.²

Za své metodologické východisko Budil označil teorii mimetické rivality francouzského antropologa René Girarda, jenž studoval posilování sociální soudržnosti lidských společenství skrze obětování „beránka“, ztělesnění jinakosti, zároveň ale skrze soustavné napodobování soupeřících skupin. Podle Budila se tímto „beránkem“ v evropských dějinách stali nejprve Keltové, později černí Afričané, američtí Indiáni a Židé; zdrojem napodobení pak vysoké civilizace Orientu. Girardovo dílo shrnul v úvodu a pak znovu zmínil v závěrečné pasáži, kde zopakoval již jednou resumovanou myšlenku. V podstatě ale Budil ani Girardovu, ani jinou z desítek citovaných teoretických prací metodologicky nevyužil. Pracoval s nimi – i se stovkami excerpovaných pramenů – obdobným způsobem jako ve své starší monografii *Za obzor Západu*: vesměs si z každého vypůjčil jeden konkrétní pojem, frázi nebo argument a pak je zakomponoval do mozaiky svého příběhu. Tím, že své zdroje nehierarchizoval, nehodnotil, jen převyprávěl informace v nich obsažené, si zdánlivě zachoval vědeckou objektivitu. Fakticky ale výklad po několika stranách začne splývat v jednolitou masu, jen občas oživenou Budilovými tu více, tu méně vtipnými formulacemi, novinářskými klišé a postmoderními aluzemi („Impérium vrací úder“).

Rozsah práce, autorův okruh zájmů, počet citovaných knih, to vše je imponující. Čtenáři se v jednom svazku nabízejí přehled ne snad všech, ale mnohých závažných děl, teorií a intelektuálních diskusí k tématu formování moderního euro-amerického myšlení, informace o vzájemném ovlivňování autorů z různých prostředí, o ohlasech a deformacích napsaného a vyřčeného. Vzhledem k absenci podobných témat v české produkci je to velmi cenný přínos pro studenty i badatele. A je třeba říci, že se Budil nespokojuje s kompilací. Jeho četba pramenů i literatury je sice mnohdy provokativní, právě proto by se však mohla stát vynikajícím východiskem pro mnohé debaty nad konkrétními problémy – namátkou

2 George M. FREDRICKSON, *Rasismus. Stručná historie*, Praha 2003, s. 123.

jmenujme jeho úvahy o druhém, tj. historiky, literáty a politickými aktivisty vyfabulovaném životě Toussanta Louverture, protagonisty vzniku „černé republiky“ Haiti na troskách francouzské kolonie St. Domingue (s. 718–719).

Formát, který Budil pro své dílo zvolil, si nicméně vynutil velkou mírou popisnosti. Podnětné postřehy i samotná ústřední linie výkladu – sledování intelektuálního procesu, který umístil na piedestal evropské (sebe)identifikace árijskou „rasu“ – zanikají pod nánosem dat a jmen, stejně jako nutných vysvětlování všemožných kontextů a dílčích podrobností. Jednotliví autoři a jejich díla jsou často jen vyjmenováni, nebo je jim věnováno několik slov, vět, maximálně odstavců. Není prostor k zastavení a zamyšlení, výklad se neúprosně valí dál. Přitom už tak značný rozsah knihy neumožnil tematizovat ikonografickou stránku (nebo snad autora nezaujala?) raně novověké imaginace.

Problematickou se jeví skutečnost, že Budil kombinuje historický přehled – jakési zhuštěné dějiny mezinárodních a mezinárodních vztahů (nejen) na euroasijském kontinentu v době od sklonku římské říše po 19. století – s analýzou reflexí těchto událostí v dílech autorů od konce století osmnáctého, tedy doby skutečného „předvečeru“ moderních rasových teorií. Často není zřejmé, kdy autor konstatuje „historická fakta“, kdy parafrázuje názor některého z excerpovaných autorů na tato fakta a kdy vyjadřuje postoj vlastní. Řečeno žargonem posudků studentských prací, nerozlišuje mezi sekundární literaturou a prameny. A konečně pro nastínění historického kontextu samozřejmě Budil musel spoléhat především na informace z druhé ruky, zejména z anglo-americké historické produkce, které si jen těžko mohl dále ověřovat. Dopustil se tak mnoha zkratkovitých a někdy i zcela chybných tvrzení – v oblasti, kterou jsem oprávněna posoudit, například o „významné roli mesticů“ v koloniální společnosti španělské Ameriky (s. 285–286). Ano, potomci domorodých elit z doby španělské *conquisty* vlastnili rozlehlé pozemky a byla jim prokazována úcta. To ale bylo možné právě proto, že z dobového hlediska nebyli „indiány“, tím méně pak „míšenci“, navzdory svým somatickým rysům. Pojmy *indio* a *español*, které se objevují v koloniálních pramenech, jsou pojmy primárně právními. A pokud autor na dalších stranách píše o „mesticích“, vyplývá z kontextu, že měl patrně spíše na mysli „kreoly“, tedy čistokrevné Španěly, narozené ovšem na americké půdě a postupně si budující pocit svébytné identity.

Vzhledem k rozsahu a cíli práce jde o výtky marginální, byť i dílčí nepřesnosti mohou při dalším přebírání napáchat mnoho škody, pokud jsou začleněny do logických řetězců jako nezpochybnitelný argument. Vzhledem k tomu, jak autoritativně Budil ve své knize vystupuje, toto nebezpečí reálně hrozí. Autor má také tendenci hodnotit optikou rodícího se rasového vědomí i události, jejichž příčina mohla být zcela jiná. Například je sporné, zda britská „etnická genocida v Irsku“ (na s. 526 se ovšem výrazu „etnická genocida“ užívá pro dění ve Skotsku, konkrétně pak pro dobývání zraněných vojáků po bitvě u Cullodonu v roce 1746) byla skutečně, jak Budil tvrdí, motivována snahou proměnit toto keltské obyvatelstvo v „obětního beránka, jehož rituální oběť měla symbolicky stvrdit zrod nového árijského imperiálního společenství“. Příkladem zcela absurdní, paušalizující zkratky je bezprostředně poté konstatování: „Roli Keltů určených k likvidaci převzali ve druhé polovině 19. století Židé, kteří svou povahou lépe vyhovovali nárokům kolektivního obětního rituálu“. Můžeme se jen dohadovat, jaké konkrétní židovské „povahové rysy“ měl autor na mysli (s. 721).

Jak již bylo řečeno, ústředním Budilovým zájmem je zrod „árijského mýtu“, tedy oslavy imaginárního pravěkého společenství vzešlého z Asie, které mělo podle tvůrců tohoto myšlenkového systému položit základy západní civilizace a svým potomkům předat dědictví dlouhodobé intelektuální, morální i fyzické převahy. Zároveň ale autor navázal na své předchozí úvahy o zrodu antropologie a věnoval se i problému „somatické imaginace“ evropského středověku a novověku, podníčené setkáním s obyvateli Afriky a Ameriky. Jistě, kolektivní sebeidentifikace na základě vzhledu je v určitém smyslu antropologickou konstantou, kterou ostatně dokládá bohatý repertoár oděvů, účesů, tetování, barvení a zdobení těla ve všech částech světa i evidence somatických rozdílů již u starověkých Egypťanů. Budil kupodivu nezmiňuje legendu o „Chámově“ nebo „Kenaanově“ prokletí, středověkou interpretaci černé pleti a legitimizaci zotročování obyvatel afrického kontinentu, vzešlou z provinění nejmladšího Noemova syna, jenž se zpronevěřil synovské úctě,³ věnuje nicméně pozornost Bernierovi i Linnéovi a jejich následovníkům. Jak ovšem sám na mnoha stovkách stran dokazuje, árijský mýtus vycházel z jiných kořenů než nauka o biologických rasách a byl využíván pro odlišné cíle, byť se oba diskursy mohly v konečném důsledku ovlivňovat a doplňovat.

Ač autor na závěr avizuje, že *Úsvit rasismu* je pouze „prvním svazkem ságy o vývoji rasového myšlení“, z hlediska čtenářů by patrně bylo přijatelnější rozdělit na několik samostatných, kompaktnějších a teoreticky i metodologicky jednoznačněji vyhraněných monografií již úvodní svazek. Pravdou ale je, že by se takto ztratil ústřední koncept Budilova snažení: ukázat komplikovanost mnohovrstevnatých, nejednoznačných a často i (sebe)destruktivních procesů „budování Evropy“, probíhajících v rovině intelektuálních debat stejně jako praktického konání na poli vojenské expanze, hospodářství či sociální segregace. Přestože tato skutečnost nevyváží všechny výše uvedené výhrady, v konečném důsledku lze *Úsvit rasismu* zhodnotit pozitivně. Není encyklopedií a není snadno uchopitelnou a recipovatelnou monografií, rozhodně je však osobitým autorským dílem, z něž je možno čerpat, s nímž lze polemizovat a rozvíjet je v dalších stupních poznání.

Markéta Křížová

Libor JAN (ed.)

Dějiny Brna – sv. 2 Středověké město

Brno, Statutární město Brno a Archiv města Brna 2013, 1071 s., ISBN 978-80-86736-36-5.

Poslední dvě desetiletí lze z hlediska české městské historiografie označit za období sklizně, neboť množství více či méně zdařilých městských monografií se pokouší přehledně sumarizovat plody staršího bádání a zpřístupnit je širší veřejnosti. Takováto shrnutí v případě větších měst již dávno přesahují síly jednotlivců, proto vzhledem k významu (jiho)moravské metropole nepřekvapí účast více než dvou desítek specialistů. Obsáhlý projekt k dějinám města Brna

3 William McKee EVANS, *From the Land of Canaan to the Land of Guinea: The Strange Odyssey of the „Sons of Ham“*, *The American Historical Review* 85, 1980, č. 1, s. 15–43.

je založen na úzké spolupráci kolektivu autorů z řad Historického ústavu Filozofické fakulty Masarykovy univerzity s Archivem města Brna a dalšími odbornými institucemi. Již v roce 2011 vyšel první díl plánované heptalogie věnované prehistorii a ranému středověku brněnské oblasti, redigovaný Rudolfem Procházkou a založený hlavně na archeologických pramenech. Do roku 2018 by měl vyjít poslední sedmý díl, čímž Brno získá vůbec nejrozsáhlejší monografické zpracování městských dějin nejen v rámci historické země moravské.

Druhý svazek sedmidílného edičního záměru si klade za cíl zmapovat osudy středověkého Brna v širokém záběru od vzniku institucionálního města až do počátku 16. století. Svým rozsahem výrazně překonává jak starší zpracování Jaroslava Dřímala a Václava Peši z přelomu šedesátých a sedmdesátých let 20. století, tak detailní urbanistickou studii Karla Kuči z roku 2000. Redakce svazku se ujal Libor Jan a pod jeho vedením se shromáždil reprezentativní výčet badatelů věnujících se středověkým dějinám Moravy. Text je rozdělen do sedmi tematických okruhů, které věnují prostor jak zaběhnutým tématům městské historiografie, tak také otázkám každodennosti, mentalit a podobně. Tradiční politické dějiny sice zabírají největší část syntézy (necelou třetinu), ovšem nejedná se o suchopárný výklad. Následný obsáhlý oddíl věnovaný obyvatelstvu města a jeho každodennosti svými cca 150 stranami textu výrazně překonává kapitoly líčící městskou správu a hospodářství, každou s přibližně padesáti stranami. Čas, prostor a mentality zaujímají přibližně 150 stran, problematika církevních institucí a zbožnosti 110 a stavební vývoj a umění 120 stran.

Již při letmém pohledu na strukturu práce je zřejmé, že rozložitý strom tradičního bádání o dějinách městské správy a hospodářství v tomto případě přichází o značnou část své koruny, což ovšem není negativní konstatování. Důraz na politické události je v případě jihomoravské metropole pochopitelný, neboť význam Brna již ve středověku výrazně překračoval lokální měřítko ať už pro jeho ekonomickou a právní sílu, nebo díky sídelní funkci za lucemburské sekundogenitury ve 14. století. Rozsah všech kapitol s výjimkou dějin správy a hospodářství slibuje dostatečný prostor pro podrobný vhled do jednotlivých oblastí městského života. V této souvislosti je třeba ocenit pozornost věnovanou tématům, která se v městských monografiích obvykle vyskytují jako více méně povinné doplňky politicko-hospodářských dějin. Kladem populárně-vědecky zaměřené knihy je bohatý poznámkový aparát a důkladné rejstříky; rozšiřuje se tak budoucí využitelnost knihy a vyvažuje snaha autorů psát jazykem srozumitelným i pro laické zájemce o historii. S ohledem na poslání publikace je ovšem právě čtenářská přístupnost pro recenzenta zásadním kritériem, neboť demonstruje schopnost historika nejen téma odborně uchopit, ale také kvalitně prezentovat.

První a nejrozsáhlejší oddíl knihy nese název Politické dějiny, což naštěstí není tak úplně pravda. Kromě obvyklých údajů – kdy, kde, proč, kdo, jak a s kým – totiž provádí čtenáře dramatickými osudy nejprve knížecího hradu, poté vznikajícího města a následně jihomoravské metropole podle tradiční periodizace Přemyslovci-Lucemburkové-husitství-od Pohrobka k Jagelloncům. Přitom je nutno ocenit širší záběr a široký kontext, do nějž autoři této části (Robert Antonín, Tomáš Baletka, Tomáš Borovský, Petr Elbel, Libor Jan, Rudolf Procházka a Martin Wihoda) zasazují útržkovité doklady brněnských počátků i bohaté prameny dob mladších. Jistá disproporce v rozsahu jednotlivých kapitol je zřejmá zejména při srovnání cca šedesáti stran věnovaných husitství a počátkům doby poděbradské

s cca třemi desítkami stran vyhrazenými době lucemburské či neméně dramatickému úseku od vlády Ladislava Pohrobka až k neslavnému konci Ludvíka Jagellonského. Bohužel trend opomíjení druhé poloviny 15. století je – zdá se – stále hluboko zakořeněn a jeho změna zůstává v tomto případě úkolem dalších generací historiků.

Martin Wihoda se vyrovnává s tezí o hromadné výstavbě zeměpanských hradů na Moravě za knížete Břetislava I. a proti ní staví předpoklad postupného vzniku raně středověkého Brna jako náhrady za upadající hrad ve Starých Zámčích u Líšně. V polovině 12. století za vnitřních bojů mezi přemyslovskými knížaty měl být zničen i brněnský hrad, podle Wihody nahrazený dvorcem v místech dnešního Petrova. Tuto logickou konstrukci následně autor poněkud přetěžuje hypotézami o původu sakrálních objektů na Petrově za vlády knížete Vratislava, což skoupé archeologické doklady nedokážou přímo doložit. Nejistá půda pramenů druhé poloviny 12. století neumožňuje bližší náhled na osudy Brna v této době.

Situace se změnila teprve se vznikem institucionálního města ve 13. století. Tomu se věnují autoři Procházka s Janem a daří se jim obohatit dosavadní představy, zejména pro první polovinu 13. století, díky výsledkům archeologických výzkumů. Základní struktura městského půdorysu se podle Procházky začala formovat již ve třetím desetiletí a v téže době ji měly doplnit oba mendikantské kláštery, přičemž kontinuita svatopetrského chrámu by měla být nepřetržitá již od 12. století. Naopak opevněné sídlo na Petrově ani jinde v areálu doloženo není. Jan vyzdvihuje roli brněnského kastelána Lva z Klobouk, který na přelomu 12. a 13. století přestavěl farní kostel ve Starém Brně a vlastnil v této oblasti nemovitě majetky. Hlavní podíl na sídelních přeměnách ovšem Jan připisuje markraběti Vladislavu Jindřichovi a Přemyslovu synovi Vladislavovi. Pozornost si zasluhuje hypotéza o zásadním vlivu královských viliků na postupný vývoj institucionálního města ve dvacátých a třicátých letech 13. století. Je jim de facto přisouzena úloha lokátorů; neexistence pramenných dokladů ji ovšem staví na stejnou úroveň jako starší úvahy Jindřicha Tomase, Jiřího Kejře a dalších. Jan zdůrazňuje i osobní zálibu Václava II. v brněnských pobytech, dokumentovanou mimo jiné neobvyklou stavbou dodnes nedochované královské kaple přímo ve městě na rohu Rybného trhu. Osobní vztahy – nejen ve středověku – bývají historiky mnohdy jako obtížně prokazatelné veličiny odsouvány do pozadí, ačkoli ve skutečnosti hrály důležitou úlohu například při vzniku privilegií. Případ předposledního Přemyslovce a jeho mimořádné aktivity vůči oblíbenému městu (kaple, privilegia ekonomická, správní i horní) ukazuje na důležitost reflexe těchto vazeb, které lze v řadě případů jen tušit. Jejich existence ale dokáže vysvětlit zdánlivé anomálie a nerovnosti například ve vztahu krále k srovnatelně významným městům.

Líčením samostatného vystupování Brna za bojů mezi Habsburky a Jindřichem Korutanským otevírá svůj příspěvek Robert Antonín. Město v této době i později za Jana Lucemburského již zcela samozřejmě vystupovalo jako metropole jižní Moravy a za podporu krále získalo množství důležitých výsad. Nebyla to jen řada výhod ekonomických a právních, důležitých pro obnovu města po morových epidemiích a požáru v roce 1356; rezidenční funkce za markraběte Jana Jindřicha přinášela také zvýšené fiskální požadavky, což vedlo k zadlužování a vnitřním problémům v městské správě. Autor tohoto oddílu Tomáš Baletka přesto hodnotí vládu Jana Jindřicha ve vztahu k městu velmi kladně, zejména

ve srovnání s následujícím obdobím válek mezi jeho syny. Dlouhodobě kumulované problémy vyvěly na povrch v roce 1378, kdy došlo téměř ke vzpouře proti městské radě, ve srovnání s obdobnými krizovými momenty z jiných měst mimořádně dobře dokumentované. Ve spleti údajů o akcích nepřátelských stran se sice markraběti Joštovi věrné Brno poněkud ztrácí, ale to je výtka spíše pramenné základně než autorovi.

Období husitských válek od předešlého po smrti Jošta roku 1411 až do poloviny 15. století zpracovává Petr Elbel. Upozorňuje na různost názorů ohledně negativního vztahu velkých moravských měst k vznikajícímu reformačnímu hnutí a ve shodě s Jaroslavem Mezníkem klade důraz na národnostní složení měst, která byla ve srovnání s Čechami podstatně více poněmčena. Brno setrvalo na straně krále Václava a po jeho smrti sledovalo linii legitimního nástupce Zikmunda až k nedochovanému odpovědnému listu husitské Praze a aktivní účasti městské hotovosti na neúspěšném boji před Prahou. Město se stalo rovněž svědkem Zikmundovy „rekatolizace“ moravské šlechty pod hrozbou uherského vojska v listopadu roku 1421 a v roce 1424 holdovalo Albrechtovi Rakouskému jako novému pánu celého markrabství. Brno samo sice zůstalo ušetřeno přímých útoků, ovšem trvalý válečný konflikt škodil městské ekonomice. V této souvislosti jsou cenné doklady o lokálních příměřích, která byla zřejmě funkčním stabilizačním prvkem na rozdíl od neúspěšně opakovaných landfrýdů. Autor záslužně uvádí na pravou míru některé mýty spojené s pokusem o převrat ve městě v roce 1422 nebo údajnou bitvou o Brno v roce 1428. Tezi o vlivu osobních vztahů na politiku výrazně ilustruje spor Jiřího z Poděbrad s městem po popravě Herolta z Kunštátu v roce 1445, která zatížila vzájemné vztahy na dlouhá léta i po oficiálním usmíření obou stran. V líčení víru dramatických událostí se bohužel opět místy ztrácí město samotné.

Poslední úsek politických dějin od doby správcovství Jiřího z Poděbrad sleduje Tomáš Borovský, který při popisu krátké Pohrobkovy vlády vyzdvihuje jeho péči o městská privilegia, ale také vyhnání židovské komunity z Brna. Tento akt autor hodnotí pod vlivem Kapistránovy misie v letech 1451 a 1454 s pochopitelným důrazem na ekonomickou stránku celé věci. Vláda obou Jagellonců je v knize pojata velmi stručně až útržkovitě, ačkoli pramenná základna rozhodně není nedostatečná pro hlubší propracování tématu.

Oddíl politických dějin města působí nejednotným dojmem, což je třeba klást na vrub redakci. Vedle analytických exkurzů přecházejících až v mikrohistorické sondy se objevují rozsáhlé překlenovací můstky obecných formulací, místy se líčení odklání od dějin města k dějinám celozemským. Kromě již zmíněné nevyváženosti kapitol co do rozsahu udivuje zřetelné opomenutí velmi bohatého informačního zdroje v podobě městských knih, které sice nejsou pro politické dějiny primárním pramenem, ale mohou být zásadním doplňkem. Zmínku by také již zde zasloužilo brněnské městské právo, jedna z opor pozdější kodifikace pro celé království.

Druhá kapitola je věnována obyvatelstvu a každodennímu životu města. Již její zařazení a rozsah naznačují váhu, kterou redakce této tematice přikládá. Tato část je bohužel poznamenána roztržitostí tematickou i stylovou. Tvoří ji převážně krátké statě mnoha autorů (Michaela Antonín Malaníková, Tomáš Borovský, Iva Grünbaumová, Ladislava Horáčková, Petr Kočár, Irena Loskotová, Rudolf Procházka, Hedvika Sedláčková, Zdeňka Sůvová, Lenka Vargová) a doslova se zde míhají témata na jedné (!) až pěti stránkách. Vede

to ke zbytečnému opakování informací (cechy), formulační nejistotě (patriciát ano, či ne?), ale zejména ke snížení čtenářské atraktivity textu. Některé oddíly jsou přitom psány velmi čtivě a s nadhledem, erudice autorů je zřejmá. Informačně bohaté jsou pasáže opírající se o archeologické prameny, vhodně doplněné množstvím obrazového materiálu. Soubory skla ze 13. století dováženého ze Sicílie, Benátek či obecně Středomoří řadí Brno mezi nemnoho spotřebních center výrazně luxusního charakteru, doba lucemburská přináší růst domácí produkce přerušeny husitstvím a opět oživený v korvínsko-jagellonském období. Archeologie poskytuje informace také pro oblast vytápění (kachle) a oděvních doplňků, kde se autoři příslušných pasáží Malaníková a Procházka mohli opřít zároveň o iluminace v brněnské právní knize. Osteologické rozborů posloužily jako pomůcka antropologických výzkumů, díky zkoumání pohřebišť se podařilo stanovit průměrnou tělesnou výšku obyvatel, věk dožití, choroby a další údaje. V textu ovšem pouze doplňují výpověď písemných pramenů, ačkoli by si zasloužily větší roli. Totéž platí pro výsledky archeobotaniky a průzkumu vodního a odpadového hospodářství, opravdu funkční provázání výsledků archeologie a historie tak stále zůstává spíše postulátem než realitou.

Kapitola věnovaná správě a soudnictví je dílem Dalibora Janiše a Libora Jana a navzdory nevelkému rozsahu přehledně shrnuje výsledky dosavadních výzkumů. Janiš zdůrazňuje význam městského práva jako svého druhu imunity a ve shodě s Miroslavem Flodrem poukazuje na aktivní účast brněnských měšťanů při vzniku nejstaršího brněnského privilegia v roce 1243. Překvapivě není zmíněna role brněnského městského práva v širším kontextu českých zemí, ačkoli Gelnhausenův Manipulus se spolu s jihlavským právem stal jedním z pramenů pro Brikciho kodifikační pokus a později pro Koldínův zákoník. Detailní pohled na vývoj rychtářského úřadu a městské rady představuje cenný příspěvek pro komparaci s dalšími městy, navíc se autorovi daří propojovat svědectví normativních pramenů s výpovědí písemného materiálu vzniklého z běžné praxe. Městská kancelář je pojednána velmi stručně, písařské osobnosti typu Jana z Gelnhausenu či Václava z Jihlavy by si určitě zasloužily větší pozornost a zasazení do širších souvislostí. Krátké pojednání o městském soudu vhodně doplňuje přehledná mapka lokalit užívajících brněnské městské právo, které ovšem v textu samém přichází velmi zkrátka. Následný oddíl z Janova pera, týkající se výkonu hrdelního práva, je vzhledem k nevelkému rozsahu věnovanému moderně řečeno civilnímu právu neorganický a vyznívá jako černá kronika středověkého Brna.

Čtvrtý oddíl se zabývá tradičním tématem hospodářských dějin a je dílem Borovského, Jana a Jaromíra Šmerdy. Díky dlouhé řadě výzkumů, již od dob Bertholda Bretholze a Bedřicha Mendla, Borovský přehledně nastiňuje principy působení systému hospodářské správy města a také může nahlédnout do finančního provozu měšťanských domácností i jednotlivců. Podařilo se mu srozumitelně přiblížit ekonomické zásady života v městské společnosti a problematiku věčných platů, jejichž kurs po povolení výkupu Janem Lucemburským v roce 1346 kolísal mezi 1:5 směrem k 1:10. Poučný je také pohled na venkovské majetky měšťanů a obchodní kontakty, s ohledem na lokalitu nepřekvapí značný rozsah Janovy podkapitoly věnované fenoménu vinařství. Vedle okrajového důlního podnikání se Šmerda věnuje peněžní problematice a množství dokladů o existenci brněnského mincovnictví vhodně doplňuje bohatým obrazovým materiálem. Čtyři desítky stran textu ovšem nestačí k adekvátnímu

zhodnocení tématu hospodářství, stranou zůstává například pohled na cenové relace či na obchod s nemovitostmi, což by bohatá pramenná základna umožňovala. Zdá se, že snaha o změnu obvyklých schémat vede k částečnému podcenění hospodářské problematiky, ačkoli se jedná o hlavní důvod existence nejen Brna, ale středověkých měst obecně.

Značnou pozornost věnuje brněnská syntéza v souladu s výzkumnými trendy posledních desetiletí problematice času, prostoru a mentálních struktur. Tomáš Borovský s Václavem Kolaříkem přistupují k tématu času s vědomím jeho obtížné uchopitelnosti. Ostatně jejich úvodní úvaha o úskalích rekonstrukce duchovního světa středověkých lidí by se mohla stát obecným varováním pro všechny, kdo se pokoušejí o výzkum dějin mentalit. Autorům se daří doplnit chronologickou kostru církevních svátků časem hospodářským a právním v cyklu dnů a týdnů a čtivě podat dostupné informace o vnímání času ve středověkém Brně. Borovský s Malaníkovou se v následné podkapitolce pokoušejí zachytit subjektivní vnímání prostoru obyvateli Brna. To je velmi tenký led. Kolik z nás dnes přemýšlí o prostoru jako ontologické kategorii, údajně na rozdíl od dávných Brňanů, kteří se měli řídit přednostně svou každodenní zkušeností? Jak chápat tvrzení o situačním utváření prostoru, znemožňujícím ostré vydělení veřejného a privátního prostoru, následující hned za rozdělením prostoru na veřejný a soukromý na základě právních pramenů? Kategorie prostoru nepochybně zasluhuje v rámci dějin města pozornost, ovšem rozsah jedné strany není dostatečný k preciznější formulaci a doložení předkládaných tvrzení.

Zajímavou sondou do dobového chápání cti je kapitola M. A. Malaníkové a T. Borovského, využívající bohatou materii z právní knihy písaře Jana. Kategorie cti je poznatelná především v negativním otisku soudních sporů, přičemž gender znesvářených stran hrál důležitou roli nejen při soudním jednání, ale také v mechanismu urážky samotné. Borovský se dále věnuje svátkům církevním i světským, kromě svátků v rámci liturgického roku připomíná popis vítání panovníka dochovaný v Knize tovačovské a okrajově také pohřební obřady.

Oproti předešlým stručným kapitolkám je obraz města a předměstí Rudolfa Procházky, Václava Kolaříka, Miroslava Plačka a Antonína Zúbka rozsáhlým exkurzem do výsledků archeologických výzkumů. Procházka rekonstruuje strukturu předlokačního sídliště a sít cest, uvažuje o Zelném trhu jako tržišti funkčním ještě před lokací města a ve shodě s míněním historiků klade dotvoření základní půdorysné osnovy města před konec první třetiny 13. století. Důkladný popis vnitřního města, Starého Brna a předměstí poskytuje plastickou představu o středověkém areálu. Totéž platí pro stručnější pojednání V. Kolaříka o vývoji městského opevnění a podkapitolu M. Plačka zaměřenou na osudy hradu Špilberku. Oddíl uzavírá kapitola o městském vojenství, založená hlavně na písemných pramenech a jen zčásti na nebohatých dokladech muzejních či archeologických. Pátý oddíl knihy tedy navzdory postmodernímu názvu přináší obvyklé sondy do vybraných výseků městského života, které zejména v případě využití archeologických pramenů dospívají k ucelenému náhledu na topografii a stavební vývoj města, zatímco přiblížení mentální struktury městské společnosti zůstává spíše proponovaným ideálem. Nelze v této souvislosti nezpomenout starší práce Zikmunda Wintera, které bez teoretických proklamací došly k obdobným výsledkům.

Šestá část knihy je věnována církvi, a to zejména jednotlivým kostelům (Jan a Elbel), špitálům (Jan) a klášterním institucím (Tomáš Černušák), a pouze okrajově také pohřebním zvyklostem (Procházka). Každá sakrální stavba má vlastní medailonek v rozsahu daném existencí písemných pramenů. Největší pozornosti se pochopitelně dostává chrámům svatého Petra na Petrově a svatého Jakuba, které byly původními farními kostely lokovaného města. Spory o přesné vymezení hranic obou farností vedly v roce 1293 až k vykonání objezdu, úkonu obvyklého spíše při vytyčování mezí v terénu než v obydlích městských areálech. Významu Brna odpovídal větší počet klášterních fundací v hradbách i mimo ně. Jimi se zabývá Černušák. Žebraví dominikáni a minorité zde na rozdíl od mnoha jiných měst přišli do již rozměřeného areálu a jejich stavby proto nezasáhly přímo do městského opevnění. Brněnské klášterní fundace přežily neklidná léta husitských válek a v kontrastu s osudy klášterů ve většině českých měst se dočkaly reformní vlny z vlastních řad. Údaje o stavebním vývoji nejen zmíněných sakrálních staveb ovšem zůstaly vyhrazeny pro poslední sedmý oddíl, takže informace je nutné dohledávat na více místech.

Šedmý oddíl knihy věnovaný stavebnímu vývoji a umění je dílem devíti autorů. Církevní a reprezentativní architekturu zpracovává Věra Šlancarová s Rudolfem Procházkou, s oporou ve výsledcích archeologických a stavebně historických průzkumů, což jim umožňuje zasadit jednotlivé stavby do širšího kontextu v rámci architektury nejen českých zemí. Popisy staveb jsou v případě těch významnějších vhodně doplněny hmotovými rekonstrukcemi. Výsledkem je čtivý a informačně bohatý text. Společným dílem Petra Holuba, Davida Mertý, Marka Pešky a Rudolfa Procházky je kapitola shrnující poznatky o domovní zástavbě, přičemž zvláštní pozornost je věnována častým proměňám parcelace před vznikem zděných domů ve 14. století. Písemné prameny k tématu kromě normativní regulace a ojedinělých dokladů mnoho nepřinášejí, při vyhodnocování archeologických nálezů se autoři přiklánějí k předpokladu existence podsklepených dřevohlinitých domů před polovinou 14. století. Počátky zděné zástavby zařazují do okruhu měšťanské architektury podunajských oblastí (Bratislava, Vídeň), věžovitá zástavba poněkud překvapivě nehrála v Brně výraznější roli. Větší pozornost by zasloužila jen stručně zmíněná stavební keramika, užívaná od poloviny 13. století v dřevohlinitých a později ve zděných domech (cihly, tašky, dlaždice). Malířství a sochařství pojednává Aleš Flidr převážně chronologickým způsobem, takže před čtenářem defilují bez rozdílu nástěnné malby, iluminace, sochy, náhrobky, ale také popisy staveb a medailony umělců. Paradoxně tak absence hlubší struktury textu vede k podobnému výsledku jako výše zmiňované drobení do zbytečných krátkých podkapitol, totiž k čtenářskému nekomfortu, což je v případě publikace určené veřejnosti velká škoda. Třístránková podkapitola T. Borovského přibližující sociální svět uměleckých profesí by našla lepší místo v druhé části knihy popisující řemesla a obchod, tamtéž by se uplatnilo zajímavé shrnutí počátků brněnského knihtisku Jindry Pavelkové a Jaroslava Vobra.

Účelem předchozích kritických poznámek bylo upozornit na problematická místa publikace, která se pokouší o nový přístup k zaběhnutému způsobu psaní velkých městských monografií. Kniha mnohdy novátorsky otvírá množství témat, jejichž zpracování v rámci výzkumu středověkých měst dosud nedospělo k obecně formulovaným výsledkům, a to při respektování tradičních okruhů politických, hospodářských a správních dějin. Z té-

to snahy vyplývá v úvodu zmíněná disproporce v rozsahu kapitol, což vynikne při kontinuálním čtení, zatímco pro tematicky orientovaného čtenáře je k dispozici propracovaná struktura jednotlivých okruhů.

Kladem publikace je důsledné užívání výsledků archeologických výzkumů, což je jen zdánlivá samozřejmost. Ačkoli ne vždy dochází k plně funkčnímu propojení historie a archeologie, lze v tomto směru recenzovanou publikaci dát za vzor budoucím městským monografiím. Je zřejmé, že význam archeologických výzkumů, které v literárně propracované podobě vhodně doplňují a mnohdy zastihují výpovědi písemných pramenů, bude v budoucnu v dějinách středověkých měst hrát stále závažnější roli.

Odborná úroveň knihy je nepochybná, po literární stránce však působí místy rušivě nesjednocené styly autorů v rámci krátkých podkapitol, ale to je obecný problém prezentace historikovy práce. Kvalitní obsah je zpřístupněn důstojnou formou. Recenzovaná publikace je zdařilým počinem a v řadě oblastí by mohla sloužit jako vzor pro budoucí syntetická zpracování městských dějin.

Jan Mareš

Elias H. FÜLLENBACH OP – Gianfranco MILETTO (Hrsg.)

Dominikaner und Juden. Personen, Konflikte und Perspektiven vom 13. bis zum 20. Jahrhundert / Dominicans and Jews. Personalities, Conflicts, and Perspectives from the 13th to the 20th Century (= Quellen und Forschungen zur Geschichte des Dominikanerordens, Neue Folge 14)

Berlin-München-Boston, De Gruyter 2015, 548 s., ISBN 978-3-05-004515-3.

V roce 2016 oslaví dominikánský řád osmisté výročí svého trvání, což završuje příležitost k mnoha ohlédnutím i k hodnocení jeho činnosti. Jedním takovým ohlédnutím chce být podle tvrzení editorů i tato kolektivní monografie či spíše sborník příspěvků na téma dominikáni a Židé. Námět je jistě v mnoha ohledech rozporuplný, což editoři Elias H. Füllenschbach OP¹ (* 1977) a Gianfranco Miletto² (* 1960) nijak nezastírají, ba naopak se v předmluvě knihy k jisté kontroverznosti přímo hlásí. Ona kontroverznost je ovšem brána prismatem vnitřní zvyklostí, nikoli obecnými měřítky.

Varován německo-anglickým názvem knihy čtenář zjistí, že jazykem textů je kromě němčiny (předmluva, úvod a deset studií) a angličtiny (pět studií) i italština (čtyři studie), francouzština (dvě studie) a španělština (jedna studie). Jazykový babylon dobře korespon-

1 Autor knih: (ve spolupráci s Walterem Homolkou) *Leo Baeck. Eine Skizze seines Lebens*, Gütersloh 2006, resp. *Rabbiner Leo Baeck. Ein Lebensbild*, Teetz-Berlin 2008 (= Jüdische Miniaturen, Bd. 75); editor práce *St. Andreas in Düsseldorf – Die Hofkirche und ihre Schätze. Zum 350. Geburtstag des Kurfürsten Johann Wilhelm von der Pfalz*, Düsseldorf 2008.

2 Autor monografií: *L'Antico Testamento Ebraico nella tradizione babilonese: i frammenti della Genizah*, Torino 1992; *Die Heldenschilder des Abraham ben David Portaleone*, 2 Bde., Frankfurt am Main 2003; *Glauben und Wissen im Zeitalter der Reformation: Der salomonische Tempel bei Abraham ben David Portaleone (1542–1612)* (= Studia Judaica. Forschungen zur Wissenschaft des Judentums 27), Berlin – New York 2004.

duje s obsahovým babylonem, zřetelná daň „evropskému“ pojetí publikace, jež může zaujmout mnoho odborníků svými třídavaceti texty a hutným úvodem z pera obou editorů. Právě německy psaný úvod (s. XIII–1) je nejpřínosnější pro historika, který se nespécialisuje ani na dominikánský řád, ani na židovské dějiny a kulturu. Podává totiž časový průřez zájmu bratří kazatelů o židovskou problematiku od 13. století až po současnost, přičemž – obdobně jako ostatní texty publikace – zachycuje v mohutném poznámkovém aparátu nedjednu zajímavou jednotlivinu, edice i pro české čtenáře málo známou literaturu. Ulehčení při jejím hledání je editory sestavený soupis literatury na konci knihy, po hříchu pouze výběrový. Samozřejmou součástí publikace je jmenný rejstřík, který je vzhledem k nemalému počtu osobností zde zmíněných vpravdě nepostradatelný.

Není zde prostor hodnotit jednotlivé příspěvky autorů-specialistů, zvláště není-li autor těchto řádků zaměřením judaista. Můžeme tak podat jen některé souhrnné informace. Jak je u dominikánů již tradicí, většina studií se věnuje středověku (16 textů), ranému novověku jsou vyhrazeny pouze tři texty, stejný počet příspěvků se věnuje 19. století a pouze jedna studie se zabývá první polovinou 20. století.

Z hlediska bohemikálního kontextu si zaslouží pozornost příspěvek M. Diemling (s. 299–317), která se zabývá látkou již notně známou, totiž kadaňským rodákem Petrem Schwarzem OP (Petrus Nigri, 1434–1483). Autorka naneštěstí nezná žádný český příspěvek o tomto slavném severočeském rodákovi,³ třebaže jinak uvádí prakticky kompletní literaturu o tématu. Opět tedy platí, že *bohemia, non leguntur et si leguntur, non citantur*. Po shrnutí základních životních dat severočeského dominikána, kterých ostatně známe pomálu, se Diemling věnuje jeho základním protižidovským spisům *Tractatus contra perfidos Iudeos de conditionibus veri Messie* (Esslingen 1475), který se stal pravděpodobně prvním tištěným protižidovským dílem v Evropě, a německy psanému *Stella Meschiah* (Esslingen 1477). Nigriho, který bezpochyby perfektně ovládal hebrejštinu, autorka oprávněně řadí k průkopníkům judaistiky v německy mluvícím prostoru. Prochází jeho proti Židům zaměřené dílo řádku po řádce, aby zde našla informace o autorově vztahu k těmto „jinověrcům“ a k hebrejskému jazyku i kultuře. V poslední čtvrtině textu se Diemling věnuje Nigriho kázání Židům a jejich reakcím na jeho slova. Zasazuje kázání do dobového i řádového kontextu a ukazuje, proč Nigri nemohl být ve své činnosti úspěšný. Tato případová studie by neměla ujít žádnému zájemci o filozofii, teologii, ani o judaistická studia v českých zemích.

Další příspěvek s bohemistickou tematikou je z pera Wolframa Hoyera OP (s. 439–473), dnes největšího specialisty na dějiny české a rakousko-uherské řádové provincie v 19. století. Hoyer se primárně zabývá židovským konvertitou Ludwigem Adlerem OP (1837–1907), činí tak ovšem na pozadí složitých vnitřních dějin české a rakousko-uherské provincie, které byly pod vedením bývalého českého provinciála Theophila Josefa Matějky (1800–1879) 20. dubna 1857 nuceně sloučeny v jednu říšskou provincii

3 Srovnej: Petr HLAVÁČEK, *Z Kadaně do Evropy – dominikánský teolog Peter Georg Nigri († 1484)*, Památky, příroda, život. Vlastivědný čtvrtletník Chomutovska 35, 2003, č. 4, s. 19–23; Efrém JINDRÁČEK OP, *Petr Nigri z Kadaně a jeho pojetí „pomyslného jsoucná“*, Filosofický časopis 59, č. 5, 2011, s. 717–732.

(*Provincia Imperii*).⁴ Tento stav trval až do roku 1905, kdy se česká provincie osamostatnila. Adler byl žid (později působil jako profesor hebrejštiny, biblické exegese a homiletiky na řádovém studiu ve Vídni) a jako takový byl osočován z ne-německého původu. Vždy se však cítil Němcem. Odmítal proto v posledních dvou deceniích předminulého století přijmout úřady v Praze, Olomouci nebo Znojmě s odůvodněním, že v těchto konventech převažuje český živel a že ho tamější bratři sami kvůli jeho německví odmítají (s. 468). Nakonec Adler svá pražská léta (1898–1901) strávil převážně na území dnešního Rakouska a zvolení převorem v Olomouci 25. prosince 1901 poslední den v roce odmítl. Hoyer ve své studii zřetelně ukazuje pozvolný vnitřní rozpad říšské provincie (zejména po roce 1878, kdy byl v Olomouci zřízen noviciát), vedoucí až k plné samostatnosti českých a moravských bratří roku 1905.

Publikaci je možno doporučit nejen zájemcům o dominikánský řád a/ nebo židovské dějiny a kulturu, ale i dalším historikům zabývajícím se církevními a kulturními dějinami západní a střední Evropy, neboť všechny studie jsou vypracovány s velkou akribií a čerpají z (nejen řádových) archivů rozestých po celé Evropě.

Jakub Zouhar

Václav BŮŽEK a kol.

Společnost českých zemí v raném novověku. Struktury, identity, konflikty

(= Česká historie, sv. 22)

Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2010, 1026 s., ISBN 978-80-7422-062-3.

Výsledkem několikaleté soustředěné práce patnáctičlenného autorského kolektivu pod vedením Václava Bůžka je více než tisícistránková kniha, vydaná v prestižní ediční řadě Nakladatelství Lidové noviny. Rozsáhlý opus vznikl v období 2007–2010 jako hlavní výsledek v zásadě stejnojmenného výzkumného záměru řešeného Historickým ústavem Filozofické fakulty Jihočeské univerzity (podtitul výzkumného záměru byl ale formulován jinak: *Struktury, individua, vztahy, instituce moci*). Většinu autorů tedy spojuje profesní působení na uvedeném českobudějovickém pracovišti. V týmu jsou však zastoupeni také badatelé z jiných českých historickovědních institucí.

Monografie je rozčleněna do sedmi kapitol, z nichž pět tvoří jádro výkladu, zatímco kapitoly první a poslední plní úlohu úvodu a závěrečného shrnutí. V úvodu V. Bůžek objasňuje metodologická východiska a koncepci práce, jakož i úskalí, která provázela její zrod. Cílem autorů bylo představit alternativní pohled na dějiny českého státu (s důrazem na české země v užším slova smyslu) v 16.–18. století, totiž nastínit kontury dění ve sledovaném časoprostoru nikoliv prismatem tradičních událostně pojímaných politických dějin, nýbrž pod zornými úhly strukturálního a sociologizujícího dějepiscectví, kulturní historie a histo-

4 O celé situaci včetně osobnosti Angela Lubojackého, kterého P. Hoyer zmiňuje, srov. Jakub ZOUHAR, *Neúspěšné pokusy českých dominikánů na poli církevních dějin*, in: Zdeněk R. Nešpor – Kateřina Kaiserová (edd.), *Variety české religiozity v „dlouhém“ 19. století (1780–1918)*, Ústí nad Labem 2010, s. 297–310.

rické antropologie. Vedle zahraničních inspiračních zdrojů jsou v úvodu vyzviženy především podnětné práce nestora moravského dějepisce Josefa Války, který dokázal mistrně zužitkovat impulsy francouzské „nové“ historiografie v přehledných pojednáních o pozdně středověkých a raně novověkých Čechách a Moravě. Dále se kniha snaží rozvíjet koncept kultury každodenního života, důsledně uplatněný v díle Josefa Petráně.

Autoři našli klíč k interpretaci postmedieválních dějin zemí České koruny v paralelním sledování tří nosných, navzájem prolínajících tematických okruhů. V první řadě jde o komplex otázek pojících se s hierarchickým uspořádáním společnosti, dále o problematiku vymezení kolektivních identit a konečně o fenomén konfliktů, které otráslaly složitě stratifikovaným sociálním prostředím v raném novověku. Na tomto půdorysu je vystaven tematicky rozvržený text (hlavní kapitoly se člení do oddílů, popřípadě též dále do pododdílů, věnovaných úže vymezeným výsekům látky), který usiluje v první řadě o zdokumentování obecných rysů předmoderních společenských struktur a vztahů, respektive o podchycení určujících tendencí sociálního pohybu. S ohledem na syntetizující charakter není výklad primárně založen na analýze původních pramenů. Na některé archiválie, popřípadě sbírkové exponáty či staré tisky je sice příležitostně odkazováno v poznámkovém aparátu, gros heuristiky však spočívá ve vyčtení rozsáhlé literatury a pramenných edic.

Jádro knihy začíná druhou kapitolou, v níž Eva Semotanová vymezuje prostorový rámec dalšího výkladu. Autorka, jež se dlouhodobě badatelsky specializuje na historickou geografii a kartografii, zde předkládá hutný nástin specifik raně novověké krajiny se zřetelím k okolnostem jejího formování, přičemž neopouští stranou ani otázky odvíjející se od jejího dobového vnímání. Všímá si proto nejen historických map a plánů, vedut a jiných výtvarných děl, ale také slovesných útvarů reprezentujících literární reflexi zeměpisných a přírodních podmínek českých zemí. Ke slovu přicházejí rovněž klíčové předpoklady utváření krajiny 16.–18. století od politických a ekonomických činitelů přes vlivy vojenství (vedle dopadů velkých válečných konfliktů je připomenuto i krajinotvorné působení vojenského inženýrství), technické novinky a formování moderních věd až po kulturní a duchovní proudy, které našly svůj bezprostřední odraz v životním prostoru raně novověké populace. Semotanová v maximální stručnosti skicuje také teritoriální vývoj a principy územněsprávního členění České koruny.

Třetí kapitola z pera Ivo Cermana se zabývá proměnami politického myšlení mezi pozdním středověkem a osvícenstvím. Její záběr však přesahuje do 19. století, kdy příslušné teoretické uvažování dospělo k definitivnímu oddělení kategorií státu a společnosti a kdy se zformovala sociologie jako věda. Autor věnuje pozornost nejprve nauce o trojím lidu, která sice v našem prostředí našla po traktátech Tomáše Štítného ze Štítného a Petra Chelčického i postmedievální odezvu, ta však byla až překvapivě slabá. V humanistické, barokní a osvícenské vzdělanosti již koncept trojího lidu nehrál prakticky žádnou roli. Cerman zevrubně dokládá, že se do popředí dostaly ty metody konstrukce společnosti, které představila Aristotelova Politika a které následně rozvinula raně novověká právní věda – zejména v oblasti označované *ius publicum universale*, již propracoval francouzský jurista Jean Bodin. V předmoderních schématech sociální organizace sice stále nebyly navzájem zřetelně vymezeny kategorie státu a společnosti, klíčové myšlenkové

konstrukty se však vyznačovaly snahou precizovat jednotlivé sociální skupiny, zdůvodnit a do kauzálních vztahů s politickým vývojem zasadit jejich uspořádání. Z tehdejších českých intelektuálů Cerman upozorňuje především na humanistu Jana Kocína z Kocínětu, který do našeho prostředí přenesl a domácím poměrům uzpůsobil Bodinovy myšlenky, a na Pavla Stránského ze Stránky u Zap, v jehož díle *Respublica Bojema*, poprvé vydaném roku 1634, je patrná snaha korigovat Kocínem představený obraz společnosti. V barokních Čechách si získala značnou oblibu koncepce vypracovaná v návaznosti na myšlenky Johanna Friedricha Horna benediktinem Franciscem Schmierem (1679–1728), profesorem veřejného práva na solnohradské univerzitě. Schmier v díle *Jurisprudentia publica universalis* z roku 1722 představil inovativní model sociální stavby, v němž základ společnosti tvoří rovnoprávní občané. Cerman popřává pozornost rovněž statistikám z druhé poloviny 18. století, v nichž se při formulování socioprofesionálních kategorií odrážely (a jimiž byly také zpětně ovlivňovány) dobové společenské teorie.

Na rozdíl od prvních tří kapitol, z nichž každou napsal jediný autor, se na textaci dalších částí knihy podílelo vždy více členů týmu. Ve čtvrté kapitole je představena stavovská struktura společnosti raně novověkých českých zemí od šlechty přes duchovenstvo a měšťany až po neprivilegované venkovské obyvatelstvo. Svět urozených sledují autoři nejen z pohledu jeho hierarchie a titulatury, která v našem prostředí prodělala zásadní změny v 17. století, ale také se zřetelem k sociálnímu a majetkovému rozvrstvení nobility i k jejím národnostně-jazykovým charakteristikám. Ty ovšem získávaly na relevanci teprve v mladším období v souvislosti se vznikem moderního nacionalismu.

V oddíle pojednávajícím o duchovenstvu se největší pozornosti těší světský klérus, vykreslený na pozadí proměn farní správy, stručněji je pojednáno o řeholnících. Kراتičký pododdíl, nazvaný Preláti, si všímá elitní vrstvy církevních hodnostářů. V této souvislosti je však třeba upozornit na ne zcela šťastné formulace ze s. 114, které se týkají prelátského stavu na Moravě. Navzdory tomu, co se píše na předchozí straně o moravském zemském sněmu, by mohly čtenáře svádět k mylnému dojmu, že olomoučtí biskupové v předbělohorské době nereprezentovali na vrcholném stavovském politickém fóru panský, ale duchovní stav.

Oddíl věnovaný měšťáckému obyvatelstvu nejprve načrtává obrysy urbánní sítě v Čechách a na Moravě, posléze se zabývá problémem definice měšťana a jeho vymezení vůči jiným složkám měšťácké populace a nakonec shrnuje základní faktografii z oblasti měšťácké (samo)správy a soudnictví. Pokud jde o text pojednávající o sociálním prostředí venkova, nalezneme v něm kromě přehledného nástínu kategorií rurální populace samostatně vymezené pododdíly sledující fenomény okrajových vrstev (s důrazem na vymezení různých příčin procesu marginalizace) a židovského obyvatelstva.

Také členění páté kapitoly nazvané Kolektivní identita společenských struktur a její proměny vychází ze stavovského uspořádání raně novověké společnosti. Pasážím zaměřeným na šlechtické, církevní, měšťácké a venkovské milieu však předchází obsáhlý oddíl věnovaný vládnoucí habsburské dynastii. Právě v páté (a také v šesté) kapitole mohli autoři maximálně zužitkovat historicko-antropologická východiska. Při sledování kolektivních identit se zaměřili na zmapování raně novověkých posunů v těch vzorcích chování, které

byly odvozovány od zařazení člověka coby sociální bytosti do předmoderního společenského schématu. Kapitola tak předkládá cenný srovnávací pohled na proměny vnímání, utváření a prezentace vlastního obrazu v jednotlivých skupinách populace mezi 16. a 18. stoletím.

V naznačeném kontextu se jako přínosnější než oddíly, jež pojednávají o aktuálně badatelsky velmi frekventovaných otázkách složitě ritualizované reprezentace panovníků (respektive panovnického domu), šlechty a představitelů nejvyšších pater církevní hierarchie, jeví pasáže mapující význam sociální (sebe)identifikace a modelů jejího korporativního ukotvení u obyvatel měst a venkovských poddaných. V případě duchovenstva (nejen katolického), které z hlediska stavovského vymezení představovalo navýsost svébytnou kategorii už proto, že jeho existenci principiálně nezajišťovala biologická reprodukce, se autoři zaměřili na vystižení raně novověkého ideálu kněze a jeho naplňování v tehdejších církevních kariérách.

Jedno z nosných východisek vykreslení složitého propletence vztahů mezi stavovskými vymezenými složkami postmedievální společnosti našli autoři v konfliktu coby sociologické kategorie definované jako „komunikační akt, namířený proti jinému jednotlivci, skupině nebo instituci“. V šesté kapitole jsou sledovány přednostně takové zájmové střety, v nichž se projevovaly rozdíly v hodnotových systémech jednotlivých sociálních skupin, případně takové, které byly výrazem určujících tendencí sociálního pohybu. Ani zdaleka nešlo jen o fyzické zápolení. Velká část relevantních kolizí se odbyvala na jiné, „nenásilné“ bázi, jako například ve formě soudních pří.

Skutečnost, že konflikty prostupovaly společností v nejrůznějších směrech a neodehrávaly se pouze na základě institucionalizovaného soupeření mezi stavy, ale také v rámci každého z těchto vnitřně stratifikovaných sociálních segmentů a ovšem také v jinak formovaných sociokulturních prostředích, se nutně projevila ve složitém členění kapitoly. První pětice jejích oddílů pojednává o interních konfliktech v organismu panovnického dvora, ve šlechtickém milieu, v řadách kléru, ve městech a na venkově. V následujících čtyřech oddílech postupně přicházejí ke slovu střety urozců, duchovních, městského obyvatelstva a venkovanů s příslušníky jiných kolektivních identit. Z úvodu k šesté kapitole je patrné, že si autoři byli dobře vědomi ošidnosti textace takto rozvržené látky. Motiv konfliktu totiž tradičně tvoří páteř politických dějin, vůči jejichž událostnímu pojetí tým kolem V. Bůžka zaujímá vyhraněně distancovaný postoj. Bylo by tedy možno očekávat, že se autoři zhostí výkladu s oporou v nových metodologických přístupech. Toto očekávání se však nepodařilo vždy důsledně naplnit. Při četbě některých pasáží, z nichž lze namátkou připomenout podkapitolu, která je věnovaná selským rebeliím 17. a 18. století, se neubráníme dojmu, že „antropologizující“ formulace byly druhotně a nepřilíš ústrojně naroubovány na klasické faktografické líčení. Navzdory tomu však kapitola jako celek přináší řadu cenných postřehů o chodu předmoderní společnosti. Mimo jiné dokládá zásadní význam kategorie cti, jejíž obrana patřila nejen k neodmyslitelným průvodním jevům, ale i k bezprostředním příčinám a hybatelům velké části v knize zdokumentovaných kolizí.¹

1 Paralelně s recenzovanou prací byly spory o čest ve středověké a raně novověké společnosti z různých úhlů (s důrazem na právněhistorická hlediska) tematizovány v závažné sborníkové publikaci Tomáš BOROVSÝ – Dalibor JANIŠ – Michaela MALANÍKOVÁ (edd.), *Spory o čest ve středověku a raném novověku*, Brno 2010.

Ve snaze o prezentaci neotřelého pohledu na raně novověkou společnost zemí České koruny se autoři občas uchýlili i k žonglování s málo říkajícími vzletnými termíny. Týmu se však v zásadě podařilo udržet solidní úroveň syntetizujícího výkladu, který se i při průběžném dokumentování zobecňujících tvrzení konkrétními fakty neproměnil v pouhou mozaiku dílčích sdělení. Jako syntéza *sui generis* má práce nesporný vědecký přínos především proto, že čtivě podává vítaný vícevrstevný pohled na vzorce sociálních vztahů a jejich uplatňování v raně novověké společnosti. Upozorňovat na místa, kde zůstaly nezahrazené „švy“ mezi pasážemi různé autorské proveniencí, či na formulace, které se (někdy i vícenásobně) opakují, by nemělo smysl. Je třeba uznat, že recenzovaná práce byla po redakční stránce zvládnuta více než dobře.

K vlastnímu textu knihy se vedle rozsáhlého poznámkového aparátu druží přehledy excerptovaných pramenných edic a literatury, seznam ilustrací a spojený výběrový rejstřík osobních jmen, geografických názvů a věcných hesel. Výklad je doplněn množstvím ilustrací: kromě černobílých obrázků, rozmístěných přímo v textu, publikaci zpestřují tři bloky barevných příloh. Je škoda, že při technickém zpracování nebyla lépe ošetřena sazba dvoustránkových mapek. Poměrně široké pruhy kartografických vyobrazení přecházejících z levé poloviny formátu knihy do pravé jsou uprostřed při hřbetu pohlceny vazbou, která přerušuje i popisky (srov. s. 106–107, 110–111, 126–127). Vědecké využití knihy pak po ryze praktické stránce znesnadňuje letitý nešvar Nakladatelství Lidové noviny, spočívající v tom, že za textem *en bloc* umístěné poznámky nejsou spojeny do jedné řady, ale rozčleněny podle kapitol. Čtenář pak zoufá – zvláště u tak rozsáhlých děl, jako je recenzovaná práce – při nesnadném dohledávání bibliografických odkazů či textových komentářů v poznámkách.

Recenzi by bylo možno uzavřít konstatováním, že autorský kolektiv splnil v úvodu vytčený úkol. Domnívám se nicméně, že je namístě se právě k úvodu nakrátko vrátit. V jeho posledním odstavci totiž V. Bůžek opatrně přiznává legitimitu i jiným badatelským přístupům k formulování zobecňujících textů o raně novověkých dějinách českého státu (s. 18). S tímto stanoviskem nelze než souhlasit, neboť žádný metodologický koncept není samospasitelný. S ohledem na jinou část úvodní rozpravy (s. 6–7) se však připomenutá „smířlivá“ pasáž může jevit spíše jako floskule než jako výraz upřímného přesvědčení o nutnosti vědeckého pluralismu. Ve stručné bilanci jiných, na počátku třetího milénia publikovaných pokusů o syntetizující uchopení postmedieválních českých, respektive středoevropských dějin tu totiž na adresu odlišně pojímaných projektů zbytečně zaznívají nedostatečně podložené, kritické odsudky typu „pouhý popis“. Jsem hluboce přesvědčen, že přístupy, v nichž jsou preferována politická a vojenská hlediska,² kde jsou akcentovány otázky proměn stavovství

2 Srov. Ivana ČORNEJOVÁ – Jiří KAŠE – Jiří MIKULEC – Vít VLNAS, *Velké dějiny zemí Koruny české VIII. 1618–1683*, Praha–Litomyšl 2008; Pavel BĚLINA – Jiří KAŠE – Jiří MIKULEC – Irena VESELÁ – Vít VLNAS, *Velké dějiny zemí Koruny české IX. 1683–1740*, Praha–Litomyšl 2011; Pavel BĚLINA – Jiří KAŠE – Jan P. KUČERA, *Velké dějiny zemí Koruny české X. 1740–1792*, Praha–Litomyšl 2001.

a ekonomického vývoje,³ případně stavěny do popředí nosné problémy náboženských a církevních dějin,⁴ mají při snaze o ucelené zachycení vývoje raně novověké společnosti stejné opodstatnění jako využití historicko-antropologických a kulturněhistorických východisek. Ostatně i recenzovaná kniha v řadě „popisných“ pasáží dokazuje, že se ani moderní historiografie neobejde bez tradičního událostního pojetí dějin.

Tomáš Sterneck

Olga FEJTOVÁ

Jednota bratrská v městech pražských v době předbělohorské

a rejstřík členů pražského sboru (= Documenta Pragensia Monographia, sv. 30)

Praha – Ústí nad Labem – Dolní Břežany, Archiv hlavního města Prahy

– FF UJEP Ústí nad Labem – Scriptorium 2014, 208 s.,

ISBN 978-80-86852-56-0, ISBN 978-80-7414-625-1, ISBN 978-80-87271-93-3.

Roku 2006 byl v Mladé Boleslavi náhodně objeven dnes již poměrně známý archiv posledního bratrského biskupa v Čechách Matouše Konečného (1569–1622).¹ Pouhé dvě dřevěné truhličky ukrývaly celou řadu dokumentů natolik výjimečné povahy, že bylo k jejich zpracování a edičnímu zpřístupňování přikročeno téměř okamžitě. Již roku 2011 vyšel první svazek nakladatelstvím Scriptorium založeného Archivu Matouše Konečného *Kněžská korespondence Jednoty bratrské z českých diecézí z let 1610–1618*,² o tři roky později bohatě komentovaná *Korespondence kněžského dorostu Jednoty bratrské v letech 1610–1618*.³ Další listovní sbírky archivu, především zástupců šlechty a představitelů polského křídla Jednoty bratrské, však na své editory zatím čekají. Přesto se již krátce po boleslavském nálezů projevil zájem některých badatelů právě o tu část Konečného pozůstalosti, kterou tvoří tzv. rejstříky, ať již rejstříky členů bratrských sborů, jejich liturgického vybavení, nebo některých

3 Tak především: Petr VOREL, *Velké dějiny země Koruny české VII. 1526–1618*, Praha–Litomyšl 2005. Nové možnosti naznačuje též práce: Tomáš BOROVSÝ – Bronislav CHOCHOLÁČ – Pavel PUMPR (edd.), *Peníze nervem společnosti. K finančním poměrům na Moravě od poloviny 14. do počátku 17. století*, Brno 2007.

4 Z recentních prací je třeba upozornit zvláště na: Jiří MIKULEC a kol., *Církev a společnost raného novověku v Čechách a na Moravě*, Praha 2013.

1 S nálezem seznámil odbornou veřejnost především Jiří JUST, *Neue Quellen zur Geschichte der Brüderunität in der Zeit vor der Schlacht am Weissen Berg. Der Fund des Archivs von Matouš Konečný in Mladá Boleslav*, Acta Comeniana 22–23 (46–47), 2009, s. 249–286. O širší popularizaci nálezů se postaral především Historický magazín České televize z 19. července 2008 (*Jednota bratrská a boleslavský poklad*) a nedávno i diskusní pořad Historie.cz ze 7. března 2015 (*Poklady Jednoty bratrské*).

2 J. JUST (ed.), *„Hned jsem k Vám dnes nachválil poslika svého vypravil.“ Kněžská korespondence Jednoty bratrské z českých diecézí z let 1610–1618* (= Archiv Matouše Konečného I/1), Praha 2011.

3 Markéta RŮČKOVÁ (ed.), *„Poslušensství synovské vzkazují Vám, můj nejmilejší pane otče.“ Studium a korespondence kněžského dorostu Jednoty bratrské v letech 1610–1618* (= Archiv Matouše Konečného, sv. II), Praha 2014.

bratrských knihoven. Vedle zápisníku Matouše Konečného to byly právě knižní inventáře, které roku 2010 reprezentovaly nalezený archiv na výstavě *Umění české reformace*.⁴ Téhož roku vydal nekritickou výběrovou edici rejstříků liturgických předmětů v českých sborech jeden ze spoluautorů zmíněné výstavy v rámci habilitační práce.⁵ Trvající zájem o tuto zcela konkrétní část nálezů dokládá také naposledy předložená práce Olgy Fejtové *Jednota bratrská v městech pražských v době předbělohorské a rejstřík členů pražského sboru*.

Autorka zvolila za předmět svého zájmu pouhé dva rejstříky z dochovaného celku více než dvaceti lokalit zastoupených v rámci boleslavského archivu. Fejtová se soustředila na bratrský sbor v Tuchoměřicích, který byl až do vyhlášení Majestátu Rudolfa II. roku 1609 centrem duchovní správy pražských měst a jim blízkých osad, hlásících se k Jednotě. Hlavní část své práce však věnovala edici a k ní se vážící interpretaci rejstříku členů pražského sboru Jednoty z roku 1607, tedy ze stejné doby, kdy byl sepsán rejstřík tuchoměřický.

Kniha – v rafinovaně zdobné vazbě na první pohled střídavě upravené publikace – otvírá své téma úvodem, který stručně předesílá záměr autorky představit vrcholnou fázi existence Jednoty bratrské v pražských městech před vydáním Rudolfova Majestátu, v čase náboženské tolerance, stavovského povstání a pobělohorského exilu. Těmto velkým tématům jsou sice věnovány pouhé tři nevelké kapitoly (s. 12–64), uvážíme-li však, že i výjimečný a dosud rozsahem své práce nepřekonaný topograf Jednoty bratrské Ferdinand Hrejsa věnoval působení bratří v hlavním městě a Tuchoměřicích⁶ necelé čtyři strany svých heslovitých zkratk, jde v případě autorčiny práce o dílo do budoucna nepřehlédnutelné. Jeho cena spočívá především v tom, že je po kompilačně pojatých vstupních partiích přesně definováno dosud jen odhadované početní zastoupení Jednoty v nábožensky komplikovaném složení obyvatelstva pražských měst nezávisle na tuchoměřickém sboru. Autorka jasně vyjádřila blízký vztah bratří k pražské reformované komunitě a podala také stručné dějiny jednotlivých pražských bratrských sborů.

Chvályhodné je, že Olga Fejtová srozumitelně formulovala otázky, které se vznášejí nad politickou aktivitou a společenským postavením pražských členů Jednoty v čase před-

4 Kateřina HORNÍČKOVÁ – Michal ŠRONĚK (edd.), *Umění české reformace (1380–1620)*, Praha 2010, s. 350–354.

5 M. ŠRONĚK, *Náboženský obraz v teorii a praxi radikální reformace v předbělohorských Čechách*, habilitační práce, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně, Praha 2010, s. 159–173: „Inventáře sborů Jednoty pocházející z archivu Matouše Konečného, Mladá Boleslav, Muzeum Mladoboleslavska“ (výběr zmiňující pouze liturgické předměty).

6 Zajímavou informací o náboženském postoji vlastníka Tuchoměřic ve 20. letech 16. století pana Jana Služského z Chlumu, „velkého příznivce jednoty bratrské“, podává v souvislosti s pražským pobytem Thomase Müntzera Eduard MAUR in: *Tomáš Müntzer*, Praha 1993, s. 133–134. Dalšími informacemi o sboru v Tuchoměřicích přispěl i Timoteus Č. ZELINKA, *Bratrský sbor v Tuchoměřicích*, Středočeský sborník historický 5, Praha 1970, s. 39–47; TÝŽ, *Ještě o bratrském sboru v Tuchoměřicích*, SSVH 6, Praha 1971, s. 123. V Tuchoměřicích byl roku 1584 pořízen také rukopisný sborník, dnes uložený v knihovně hallského sirotčince (fotokopie v knihovně Evangelické teologické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, sign. IIK 7986) z majetku Anny Marie Trejtlarové z Krošovic, o němž Edita ŠTĚŘÍKOVÁ, *Bratrský sborník z knihovny Heinricha Mildeho*, Theologická příloha Křesťanské revue 28, 1961, s. 121–124.

bělohorském a pobělohorském, stejně jako nad zastoupením bratrských tisků v měšťanských knihovnách poslední fáze české reformace. Její oprávněné zařazení příslušníků Jednoty bratrské mezi městské elity je pak konečně podstatným příspěvkem k diskusi, zda právě tradovaný „lidový charakter“ Jednoty bratrské není již možno definitivně opustit a vnímat nadále celé toto náboženské společenství jako svého druhu elitu již od svých počátků v 15. století?

Možná lze litovat, že se autorka nevyrovnala alespoň stručně s počátky Jednoty bratrské v pražských městech ve druhé polovině 15. století. Můžeme váhat nad některými formulacemi, výrazy a slovy, určenými současným odborným diskursem (utrakvismus, konfesionalizace apod.). Nad autorčiným textem lze vznést i několik otázek, jejichž zodpovězení není právě jednoduché: Je např. možné ztotožnit německou bratrskou komunitu, spravovanou v pražských městech Janem Korvínem, s tamní mezinárodní komunitou reformovanou, pokud je život německých bratří v Jednotě bratrské doložen od konce 15. století a právě jim v českých zemích sloužily tištěné katechismy, konfese i nákladné kancionály již v celém průběhu 16. století? Nedokazují rozdíl německojazyčné bratrské komunity od mezinárodní komunity reformované také spory o duchovní správu kaple Božího těla na Novém městě krátce po vyhlášení Majestátu,⁷ stejně jako pozdější oddělení obou sborů v rámci stavebních úprav jen částečné staroměstské novostavby u sv. Šimona a Judy?⁸

Pořízená edice spolu se zrcadlově umístěnými fotografiemi obou rejstříků osob v Praze a v Tuchoměřicích z roku 1607 zabírá druhou třetinu knihy (s. 65–123) a lze jí považovat za její střed: jednak proto, že jí předjímají zmíněné úvodní kapitoly, jednak proto, že za vysvětlivkami rejstříků, resp. samotného rejstříku pražských členů Jednoty bratrské jsou následně připojené biogramy mnoha zde zmiňovaných osob. Rozsah vydávaného pramene jistě omluví fotografickou reprodukci celého souboru rejstříků, z něhož by stačila pouhá ukázka, u níž by byla zajímavá doplňující informace o rozměru originálů. Přesto se spolu s edicí může stát právě tato část obecně prospěšnou čítankou jednoho typu raně novověkého písma, dostupného v případě Konečného archivu jen ukázkami výběrového charakteru.⁹

Poslední třetinu své práce nadepisuje autorka možná až příliš skromně jen jako *Biogramy členů Jednoty bratrské z měst pražských*. Je si zde jasně vědoma, že právě tato z pohledu čtenáře rovněž zásadní část textu dozná v budoucnu největších doplňků. Fejtová proto uvážení volí formu stručných encyklopedických hesel vázaných k sedmdesátce postav, z nichž

7 Srov. Ota HALAMA, *Osudy kaple Božího těla po roce 1437*, Staletá Praha 29, 2013, 2, s. 39–49, zde s. 40.

8 Srov. Iveta TŮMOVÁ, *Chrámové stavby Jednoty bratrské v Čechách a na Moravě*, magisterská diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, Olomouc 2013, s. 35–42 a 104–107.

9 Ukázky písemností nalezeného archivu zpřístupňují jinak hlavně internetové stránky Archiv Matouše Konečného, biskupa Jednoty bratrské <http://matouskonecny.jbcr.info> (1. 4. 2015). Řadu dokumentů zpřístupňuje spolu s prepisy však také projekt Katedry pomocných věd historických a archivního studia FF UK v Praze, přístupný online <http://www.paleografie.org/UK/> (1. 4. 2015).

každá by zasloužila svého samostatného zpracování, ale z pozice autorky dosáhla již své zatímní dokonalosti a současně zůstala otevřená výsledkům dalšího bádání.

Zaměření na konkrétní a jen stručně načrtnuté životní osudy jednotlivých členů Jednoty sice s určitými výjimkami pomíjí jejich činnost literární, která by předkládané portréty doplnila o nový a jistě významný rozměr. V daném formátu je však tento ohled asi přílišný a zřejmě mimoběžný s autorčíným záměrem představit členy pražské Jednoty bratrské především jako měšťany, osobnosti v Praze veřejně i kulturně činné a často angažované v rámci politiky městské a celozemské. Zájemce proto snadno doplní autorčiny cenné informace za pomoci *Rukověti humanistického básnictví v Čechách a na Moravě* a také již digitalizovaného *Knihopisu českých a slovenských tisků*. Představovaná práce naopak napomůže právě tam, kde byla interpretace konkrétního literárního díla dosud nejednoznačná nebo pochybná a jistě také všude tam, kde byly dosud potíže s konfesijním zařazením jednotlivých autorů.

Lze říci, že se autorka nemýlila v předpovědi perspektiv dalšího bádání, že totiž „vyhodnocení dalších pramenů, především z pražského městského archivu, může v budoucnu propojit další jména z bratrské evidence s údaji o konkrétních měšťanech či obyvatelích měst pražských a jejich předbělohorských i pobělohorských osudech“ (s. 64). Je zřejmé, že se tak bude nadále dít právě na základě předkládané práce, jíž byl vytvořen mezník v našem poznávání dějin pražské Jednoty bratrské a ovšem i dějin celé předbělohorské Prahy.

Jestliže dosud neponechávalo autorčino badatelské zaměření na recepci děl reformáčních autorů v měšťanských knihovnách církevní a zejména evangelickou historiografii chladnou, její práce o Jednotě bratrské bude jí přímo inspirací a výzvou, jakkoliv ovlivní další historické obory, pokud tak ovšem již nečiní. Stínem na výtečné práci Olgy Fejtové zůstává bohužel skutečnost, že se vydání celku dochovaných bratrských rejstříků z archivu Matouše Konečného po jejím vydání vzdaluje své brzké realizaci a že pravděpodobně brzy dojde také k edičnímu „rozptýlení“ vydávaných rejstříků. Tým, který by zpracoval všechny zde uvedené lokality a byl ke své práci tak dobře vybaven jako byla autorka díla o pražském rejstříku Jednoty, je totiž v současné době spíše fantazií, můžeme se však nechat překvapit.

Ota Halama

Eva KOWALSKÁ

Na dalekých cestách, v cudzích krajinách. Sociálny, kultúrny a politický rozmer konfesionalného exilu Uhorska v 17. storočí

Bratislava, VEDA – vydavateľstvo SAV 2014, 253 s., ISBN 978-80-224-1367-1.

V české historiografii si v posledních letech koncept konfesionalizace našel pevné místo a badatelé, kteří se věnují otázkám náboženského, respektive nábožensko-politického vývoje v raném novověku, k němu zaujímají stanovisko téměř „povinně“. V rámci slovenské historiografie však Eva Kowalská patří tímto zaměřením spíše k výjimkám. Jedním z jejích hlavních témat se v posledních dvou desetiletí stala problematika vývoje evangelické církve

augsburského vyznání v hornouherských oblastech 17. a 18. století.¹ Konfesijní vývoj v Uhrách byl ve sledovaném období spojen i s otázkou nábožensky motivovaného exilu jako průvodního jevu konfesionalizačního procesu. I když se v případě Horních Uher nejednalo o masový jev srovnatelný s vývojem v Čechách, šlo o významnou událost, která zasáhla do celoevropského nábožensko-politického vývoje a měla dopad i na formování slovenského etnika.

Autorka se zaměřuje na exil jako důsledek nábožensko-politického vývoje Horních Uher. Tematizuje jeho etapu v letech 1670–1681, kdy došlo ze strany panovníka k eskalaci rekatolizační politiky. Její obětí se stala především duchovní elita luteránské komunity (pastorové, učitelé a další zástupci intelektuálních špiček). Kowalská se v knize snaží postihnout otázku příčin odchodu do emigrace, vlastního průběhu migrace, sžívání exulantů s novým prostředím v zahraničí, formování jejich identity, kontakty emigrantů s domovem a jejich případný vliv na domácí vývoj. Ptá se po formování povědomí evropské společnosti o situaci v Horních Uhrách a politice habsburského dvora vůči tamním protestantským komunitám, sleduje i návraty exulantů zpět.

To vše je zkoumáno na příkladu skupiny exulantů z hlediska dalšího vývoje hornouherské luteránské komunity nejvýznamnější: intelektuálních elit. Jejich osudy i jejich vnímání dobových událostí přibližuje autorka s oporou v typově bohaté řadě pramenů, především ze skupiny ego dokumentů, jaké zastupují rukopisné i tištěné rozpravy, kázání, vzpomínky, korespondence etc. K výběru intelektuální elity exilu a sledování jejího osudu však autorka nebyla vedena pouze pragmatickým motivem příznivého dochování pramenů, nýbrž i okolností, že v Uhrách nikdy na rozdíl od Čech nedošlo k plošnému zákazu protestantských konfesí. Sledování celého proudu laického konfesijně podmíněného protestantského exilu je tedy problematické. Byla to právě duchovní elita, která svým veřejným vystupováním, publikační činností i kontakty ve vyšších vrstvách dobové společnosti významným způsobem ovlivňovala nejen osudy celého hornouherského protestantského exilu, ale i jeho vnímání evropskou veřejností v kontextu dalších konfesijně determinovaných migračních vln 17. století.

Kowalská ve vymezené dekádě eskalace rekatolizační habsburské politiky definovala několik klíčových událostí, na které soustředila pozornost v různých kontextech. V důsledku tohoto přístupu se tak sice často jednotlivými kapitolami knihy prolínají stejná témata, ale ta jsou autorkou nahlížena vždy v jiných souvislostech. Kniha – vědecká monografie – má překvapivě narativní formu, ta však v žádném případě nesnižuje standard vědecké publikace. Čtivá podoba by naopak mohla zajímavé a v kontextu současného světového vývoje stále aktuální téma exilu zpřístupnit i širší laické veřejnosti.

V úvodu je exil v dobovém kontextu představen jako státní mocí iniciovaný, či dokonce v některých souvislostech organizovaný prostředek ke konfesijní homogenizaci určitého teritoria. Exilu jsou tu připisovány jisté znaky modernity, neboť se opíral o systém nově vytvářených, či upevňovaných moderních instrumentů moci. Kowalská proto přistupuje

1 Srovnej Eva KOWALSKÁ, *Evanjelické a. v. spoločenstvo v 18. storočí. Hlavné problémy jeho vývoja a fungovania v spoločnosti*, Bratislava 2000, a recenze Olga FEJTOVÁ, *ČČH* 101, 2003, č. 2, s. 413–415.

puje k hornouherskému exilu jako k součásti i důsledku „pokusu o racionální organizaci společnosti“, který se opíral v oblasti konfesijní o princip cuius regio eius religio. Byla to součást dobového právního řádu a s ním spojeného práva na emigraci (ius či spíše benefitium emigrandi). Autorka srovnává raně novověké vymezení termínu exil v různých typech dobových právních textů a na základě konfrontace právní teorie a praxe emigrace dokládá, že jednoznačné právní vymezení naráželo i v uherských poměrech na odlišné vnímání exilu, a to nikoliv jen jako naplnění práva na konfesijně motivovaný odchod, ale i jako formy trestu.

Pozornost je tu věnována i percepci exilu v konfesijním kontextu, tj. v dobové literární luteránské produkci. Zde se emigrace stávala formou „mučednictví“. I v reformační interpretaci neztratilo spojení víry a utrpení na významu a pronásledování se tak stalo potvrzením správnosti nového učení. Mučednictví bylo fenoménem, který upevňoval identitu reformačních exulantských komunit i jejich členů, ale propůjčoval jim i status výlučnosti, který mohl, jak Kowalská doložila, komplikovat integraci exulantů do místních protestantských společenství.

Na úvod autorka charakterizuje situaci v Uhrách v sedmdesátých letech 17. století. Vlnu exilu vysvětluje jako důsledek silící rekatolizační habsburské politiky speciálně ve vztahu k Uhrám, která eskalovala už od počátku let šedesátých a manifestovala se zabíráním luteránských kostelů, škol a vyháněním farářů a učitelů. Hlavní linií této politiky byla od počátku snaha o fyzickou „eliminaci“ duchovní elity luteránských církevních sborů. Celá násilná akce vyvrcholila počátkem sedmdesátých let zinscenováním řady soudních procesů. Cílem byli zástupci protestantských intelektuálních a politických elit (členové městských magistrátů), kterým hrozily hrdelní tresty, neboť jejich konfesijní aktivity byly interpretovány jako velezrada. Záměrem habsburské rekatolizační politiky v Uhrách však nebyla skutečná „fyzická“ likvidace protestantských špiček. Šlo o to, zbavit protestantské sbory jejich vedení a vytvořit podmínky pro snazší konverzi protestantského obyvatelstva. Proto se odsouzeným dostávalo nabídky exilu, jako formy milosti (nikoliv jako práva na exil). Ta ovšem byla podmíněna podpisem reverzu, jímž se tito lidé přiznávali k vině a zříkali svých funkcí v domácí církevní komunitě. Tento krok zahájil nejen významnou emigrační vlnu protestantské inteligence z Uher, ale stal se také zárodkem vzniku latentního napětí mezi exulanty, z nichž část podpis reverzů akceptovala, část však nikoliv a byla odsouzena k uvěznění (respektive galejím), z něhož byla až později poměrně komplikovaně osvobozena. K tomu přistupovali ještě exulanti, kteří odcházeli či prchali, aniž by je dostihl soudní proces.

Po úvodu kniha čtenáře seznamuje s problémy uherského exilu a s jeho zahraničním působením na základě „privátních historií“ významných osobností emigrace. První okruh příběhů představuje na osudech uherských duchovních jednotlivé typy soudních procesů, které proti nim byly vedeny. Pozornost je přitom soustředěna nejen na vlastní formulování obvinění z velezrady, v němž hrála významnou roli i otázka „kolaborace“ luteránů s Osmany, ale ukázána je i následná interpretace či medializace celé kauzy. Soudy probíhaly v různých městech: k nejdůležitějším patřila soudní řízení v hornouherských svobodných báňských městech. Ta přímo podléhala zeměpanské moci, počítalo se s nimi jako s významnou oporou státu, většina jejich obyvatel se však hlásila k luterství. Soudy většinu souzených protestant-

ských intelektuálů přímo, či nepřímo (přes věznění a galeje) odesílaly do emigrace. Cílem exulantů se stávalo Slezsko a následně německá knížectví s protestantskou vrchností.

Kowalská představuje určité „typové osudy“ duchovních, kteří svou činností významně zasahovali do života uherských exulantů a ovlivňovali i jejich vnímání dobovou společností. Autorka vychází především z literárních pozůstalostí – kázání, polemik, memoárů, ale i lexikografické literatury apod. Značný prostor věnuje interpretaci těchto pramenů a odhalování různých rovin i limitů jejich vypovídací hodnoty. Sleduje proto v první řadě účel vzniku textů, cílového čtenáře a dedikační strategie autorů, komparuje je s jinými díly a odhaluje v nich řadu dobových topoi. Prostřednictvím těchto pramenů Kowalská představuje v první řadě jednu z nejvýznamnějších osobností exilu Juraje Lániho, jehož literární dílo mělo zásadní význam nejen pro exilovou skupinu, ale prokazatelně dokázalo účinně aktivovat i širší evropskou veřejnost ve prospěch pronásledovaných, respektive vězněných duchovních elit v Uhersku. Láni byl postižen soudním procesem, odmítl svou vinu, byl odsouzen, ale podařilo se mu uprchnout. Jeho osud tak legitimizoval jeho publikační činnost v zahraničí. Kladel si za cíl seznamovat veřejnost s příčinami „kauzy“ aktuální protireformační vlny v Uhersku i s průběhem probíhajících soudních procesů. Kowalská věnuje pozornost ohlasu jeho díla v evropském prostředí, mimo jiné i na základě dochování jeho textů v dobových knižních sbírkách.

Jako protipól Lániho z katolického tábora je představen jezuita slovenského původu Mikuláš Kellio, který přicházel jako misionář do kontaktu s protestantskými duchovními odsouzenými a uvězněnými v uvedených procesech a který „pracoval“ na jejich konverzi. Negativní působení na protestantský tábor ovšem nebylo nutné spojovat jen s vlivem katolické misijní činnosti. Kowalská v knize představuje i kontroverzní postavu luteránského duchovního Andrease Günthera, který odešel do exilu v důsledku konfliktů s vlastními farníky, jež způsobila jeho razantní kritika poměrů v církvi. S tou ovšem pokračoval i v exilu, kde se jeho projevy staly zdrojem napětí mezi exulanty a přispěly k rozštěpení v jejich táboře. Do něj patřilo i několik významných luteránských exulantů, kteří se věnovali světským profesím. Také jejich osud publikace alespoň okrajově přibližuje. Ambice těchto mužů se v konečném důsledku vázaly na církev, protože světská profese byla v exilové komunitě vnímána jako služba v její prospěch. Někteří z těchto exulantů světských profesí se dostali na dvory protestantské šlechty, mohla to tedy být služba účinná.

S exilem bylo spojeno mnohdy dlouhé putování po cizině, o němž migranti zanechali často literární svědectví. Nejednalo se o klasické cestopisy, už proto, že uváděné zážitky z cest neměly primárně informativní charakter. Tato svědectví byla sepisována dle zjištění autorky především jako útešné, apologetické a polemické či dokonce didaktické texty, které převážně zůstávaly v rukopise. Důležitou rovinou vyprávění byla obhajoba autorových postojů i jeho vnímání „cizího“, především konfesijně odlišného, s nímž se setkával na cestě. Při sledování putování exulantů sehrávají významnou roli i památníky, které dokumentují okruh jim spřátelených osob.

K nejzajímavějším kapitolám knihy se řadí zpracování tématu sociálních aspektů exilu. Odchod do emigrace znamenal významný zvrat v sociálním postavení exulantů. I v případě odchodu intelektuálních elit je zřetelná strategie majetnějších osob, aby rodina

zůstala v původní vlasti co nejdéle a zajistila majetek a aby do ciziny odcházel jen sám exulant – duchovní, učitel apod. Jeho pozice v novém prostředí byla obtížná i proto, že automaticky nenabízela výkon původní profese. Exulanti byli v naprosté většině případů odkázáni na materiální pomoc zahraničních protestantských komunit. Ty je zpočátku většinou vnímaly pozitivně jako věřící, kteří opustili domovy, aby si zachovali konfesijní identitu. Když se však žádosti exulantů o ekonomickou pomoc stávaly každodenní realitou, začali být tito příchozí vnímáni jako přítěž a jejich žádosti o podporu jako forma žebroty.

Zahranční protestantské komunity reagovaly negativně i na okolnost, že uherští luteránští duchovní nevykonávali elementární povinnosti, spojené s jejich profesí. Odsouzení budila rovněž skutečnost, že se exulantská komunita často „demonstrativním“ prezentováním svého mučednictví vyčleňovala z ostatního společenství, respektive morálně se nad něj vyvyšovala. Kowalská odhalila různé strategie exulantů, jak zvládat obtížnou situaci v emigraci. Jejich forma souvisela s ambivalentním postavením exulanta v nové komunitě. Na jedné straně se pokoušel o integraci, na druhé straně se nechtěl vzdát své pozice exulanta, která mu skýtala zázemí různých finančních podpor, ale která ho stále z nové společnosti vyřazovala. K obtížné integraci přispívala i nedokonalá znalost cizího jazyka a často záporné proklamování morální výjimečnosti.

Základní strategii „přežití“ uherských duchovních luteránských elit v exilu představovalo systematické vytváření sítí místních mecenášů, kteří byli oslovovali prostřednictvím tištěné literatury (hlavně kázání). Účinnější bylo získávání postů domácích učitelů a vychovatelů v jejich rodinách. Vytváření sítí nových vztahů v emigraci i jejich udržování ve staré vlasti, s níž většina exulantů neztratila vazbu, dokládá kapitola věnovaná pietismu a jeho šíření mezi exulanty. Ukazuje se, že právě oni se díky výše uvedeným kontaktům stali významnými prostředníky při šíření pietismu v Uhrách. Na druhé straně ani mezi luterskými exulanty nebyl pietismus přijímán jednoznačně. Jeho kritika aktuálního stavu luteránských společenství však konvenovala některým kritickým názorům exulantů na stav církve, stejně tak jako jejich důraznému a vcelku očekávanému odmítání trendu k synkretismu. Ten se mezi německými luterány šířil ve druhé polovině 17. století poměrně úspěšně. Uherské luteránské exulantské elity vedly o otázce pietismu intenzivní debaty, které připravily půdu pro jeho budoucí poměrně úspěšné šíření i v Uhrách.

Závěr monografie je věnován rozboru polemik, které luteránští exulanti vedli s katolíky a které se soustředily na podstatu jejich pronásledování. Polemika představovala v uvedené době, i díky svému masivnímu šíření tiskem, silnou zbraň konfesijní propagandy. Na katolické straně se pravidelně objevoval obraz protestanta jako „odpadlíka, heretika a potencionálního nepřítele“. Polemiky však byly vedeny i uvnitř exulantské komunity a následně významně ovlivňovaly její život. V pozadí stály různé způsoby odchodů luteránských elit do exilu, které více či méně legitimizovaly jejich pozici a v důsledku toho byly zdrojem permanentního napětí mezi duchovními elitami exilu. Nakonec Kowalská připomněla i mezinárodní rozměr uherského luteránského intelektuálního exilu, který se v konečném důsledku stal součástí „velké“ evropské politiky. Ve prospěch exulantů se ve Vídni angažovala především švédská a saská strana nebo nizozemské generální stavy, jejichž motivace a postup diplomatických jednání jsou v publikaci podrobně zmapovány.

Monografie Evy Kowalské, přibližující na první pohled vzdálené téma luteránského hornouherského exilu, si zaslouží pozornost české historiografie nejen pro tematizování problematiky života exulantů, která přináší řadu analogií s osudy českého pobělohorského exilu, ale také proto, že uvedená exilová komunita ovlivnila významně vývoj evangelické církve a. v. v Horních Uhrách, tedy právě té církve, která sehrála nemalou úlohu při formování evangelických sborů v Čechách a na Moravě po vydání Tolerančního patentu.²

Olga Fejtová

Martina LISA

Die Chronik des Václav Nosidlo von Geblice. Aufzeichnungen aus der böhmischen Exulantengemeinde in Pirna zur Zeit des Dreißigjährigen Krieges. Edition und Übersetzung (= Forschungen zur Geschichte und Kultur des Östlichen Mitteleuropa, Bd. 47) Stuttgart, Franz Steiner Verlag 2014, 463 s., ISBN 978-3-515-10714-3.

První rozsáhlejší práce české historičky Martiny Lisé, která žije v Lipsku, je mimořádným počinem, k jehož uskutečnění dlouhodobě přispívaly četné podněty českého i německého badatelského prostředí. Z nich Lisá oceňuje zejména formativní vliv Lenky Bobkové¹ a dlouholetou odbornou podporu Winfrieda Eberharda (Vorwort s. 9, 10). V úvodu edice autorka představuje vydávaný pramen i jeho původce z několika zorných úhlů. Zápisky litoměřického měšťana Václava Nosidla z Geblic charakterizuje jako typ pramene pomocí pojmů a kritérií, které zavedli a užívali Winfried Schulze (Ego-Dokument)² a Benigna von Krusenstjern (Selbstzeugnis),³ všímá si příbuzenství tohoto textu s dobovými šlechtickými deníky či památníky a hodnotí význam těchto zdrojů v bádání o raně novověkých migračních vlnách. Podrobněji se věnuje místu českého pobělohorského exilu v kontextu staršího historického bádání i současného interdisciplinárního výzkumu. Litoměřického měšťana a pobělohorského exulanta Václava Nosidla z Geblic (1592–1649) Lisá představuje ve stručné biografické skice, podrobné vylíčení jeho životních rolí (student Karlovy univerzity v Praze, učitel na českých městských školách, městský písař v Litoměřicích, exulant v Pirně) však čtenář najde také v autorčině starší studii.⁴

2 Srovnej E. KOWALSKÁ, *Evanjelické a. v. spoločenstvo*, zde především s. 121, 145.

1 Lenka BOBKOVÁ, *Exulanti z Prahy a severozápadních Čech v Pirně v letech 1621–1639*, Praha 1999; TÁŽ, *Die Gemeinde der böhmischen Exulanten in der Stadt Pirna (1621–1639)*, in: Herbergen der Christenheit, Bd. 27, Leipzig 2003, s. 37–56.

2 Winfried SCHULZE, *Ego-Dokumente: Annäherung an den Menschen in der Geschichte? Vorüberlegungen für die Tagung „EGO-DOKUMENTE“*, in: TÝŽ (Hrsg.), *Ego-Dokumente: Annäherung an den Menschen in der Geschichte*, Berlin 1996, s. 11–30.

3 Benigna von KRUSENSTJERN, *Was sind Selbstzeugnisse? Begriffskritische und quellenkundliche Überlegungen anhand von Beispielen aus dem 17. Jahrhundert*, *Historische Anthropologie* 2, 3, 1994, s. 462–471.

4 Martina LISÁ, *Pirenská exulantská obec během třicetileté války očima kroniky Václava Nosidla z Geblic*, *Sborník Národního muzea v Praze, řada C – Literární historie*, sv. 54, 2009, čís. 1–4, s. 1–43, zde s. 8–13.

Lisá se dále zabývá specifickými rysy i historiografickou recepcí českého exilu do Saska v době vlády kurfiřta Jana Jiřího I. a situací obce českých exulantů v Pirně. Nosidlovu kroniku pak zasazuje do kontextu dalších pramenů, k nimž patří např. kurfiřtské soupisy pirenských exulantů, písemná svědectví jiných obyvatel Pirny i zachované artefakty, související s chodem české pirenské obce i následnických dráždanských církevních institucí, které uchovávaly památky na české exulanty. Autorka popisuje osudy pramene, stav jeho zachování i dosavadní snahy o jeho publikaci. Z informací o obsahu kroniky zaujme zvláště analýza dvou odlišných a přesto souvisejících námětů – Nosidlovy recepce každodenního života v Pirně a odrazu dobové mentality v registraci zpráv o neobvyklých jevech, znameních a prorockých úkazech. Projevy apokalyptického myšlení autorka nehodnotí jen jako vedlejší produkt zátěžových situací, které s sebou přinášela válka nebo pronásledování,⁵ ale i jako součást pozdně humanistického diskursu, založeného na Melanchtonově koncepci dějin. Ta se v 16. století etablovala na mnoha středoevropských školách, včetně Pražské akademie či gymnázia ve Zhořelci.⁶

Vlastní text Nosidlovy kroniky nabízí čtenáři pestrý a mnohostranný obraz, v němž nechybí ani reflexe klíčových politických, vojenských i náboženských mezníků třicetileté války, s důrazem na situaci v Čechách i Sasku. Autor líčí průběh rekatolizačních opatření na Litoměřicku, informuje o obsahu v této souvislosti vydávaných mandátů a věnuje se také korespondenci litoměřického rychtáře Petra Šimona Aulíka se saskými úřady či jednotlivými exulanty. Nosidlov text obsahuje řadu detailů z každodenního života obce českých exulantů v Pirně, včetně způsobů jejího fungování a kontaktů s osobnostmi z jiných center českého exilu. Cenné je zvláště Nosidlovo líčení vzájemného soužití většinové saské společnosti a exulantů, včetně faktorů, které oběma stranám pomáhaly či bránily při složitém hledání cest k sobě navzájem.

Edice Nosidlovy kroniky byla náročným úkolem již pro rozsah textu, který zaujímá 318 stran. Podkladem pro vydání se stal nejstarší zachovaný pramen – zápis na nepotištěných stranách či volných plochách exempláře druhého vydání historiografického spisu Daniela Adama z Veleslavína „Kalendář historický“ z Knihovny Akademie věd ČR.⁷ Jen výjimečně byl pro srovnání použit opis Františka Martina Pelcla. Editorčiným cílem bylo zpřístupnění Nosidlova textu pro účely různých oborů bádání i popularizace. Její edice proto není primárně lingvistická, ale je zaměřena na zprostředkování obsahu. Pro edici českého textu však zvolila pravidla (s. 61–64), odpovídající současným požadavkům i charak-

5 Benigna von KRUSENSTJERN, *Prodigien glauben und der Dreißigjähriger Krieg*, in: Hartmut LEHMANN – Anne Charlotte TREPP (Hrsg.), *Im Zeichen der Krise. Religiosität in Europa im 17. Jahrhundert*, Göttingen 1999, s. 53–78.

6 Srovnej: Vladimír URBÁNEK, *Eschatologie, vědění a politika. Příspěvek k dějinám myšlení pobělohorského exilu*, České Budějovice 2008, s. 7, 230–234; Lucie STORCHOVÁ, *Der eschatologische Ton in den Vorworten der Drucke Veleslavíns. Zur Position der Eschatologie als Quelle der Ethik im späthumanistischen Discurs*, Acta Comeniana 18, 2004, s. 7–41, zvl. s. 16–19.

7 KNAV ČR: TC 23, Knihopis digital K00059. K druhotnému využití spisů tohoto typu k zaznamenávání zpráv, poznámek či pamětí vlastníků např. Milada SVOBODOVÁ, *Paměti obyvatel Menšího města pražského z let 1581–1628 ve Veleslavínově Kalendáři historickém*, in: *Miscellanea Oddělení rukopisů a starých tisků 7/1*, Praha 1990, s. 75–105.

teru pramene. Mnohá úskalí čekala na autorku při převodu Nosidlova textu do němčiny, jehož zásady vysvětlují poznámky na s. 64–65. Výsledná podoba překladu archaického českého textu do současné němčiny svědčí o tom, že autorka dala uvážlivě přednost kritériu srozumitelnosti. Nosidlovy složité syntaktické struktury mnohdy zjednodušila, avšak suma informací, kterou český text obsahoval, zůstala zachována.

Tisková podoba edice kroniky je přehledně rozčleněna tak, aby čtenář mohl paralelně sledovat český i německý text. Obě varianty textu jsou opatřeny jazykovými i věcnými vysvětlivkami pod čarou i obsáhlým poznámkovým aparátem, zařazeným na konci vydávaného pramene. K přehlednosti a práci čtenáře s edicí pozitivně přispívají také vysvětlivky použitých zkratk, seznam netištěných i tištěných pramenů (včetně cenného soupisu starých tisků na s. 425–427), odborné literatury a internetových zdrojů. Autorka nezapomněla ani na rejstříky osob a lokalit, vítanou praktickou pomůckou bude jistě i výkladový slovník staročeských výrazů.

Martina Lisá představila Nosidlovy zápisky jako významné svědectví, které má nejblíže k textům jeho současníků Jiřího Kezelia Bydžovského či Jana Jiřího Haranta z Polžic. S Bydžovským spojuje Nosidla nejen měšťanský původ, ale i fakt, že oba našli útočiště v Pirně a že jejich práce komentují tamější poměry. Kronika Jana Jiřího Haranta z Polžic, kterou zpřístupnil Ferdinand Menčík, zase mapuje situaci skupiny českých exulantů v bavorském Hofu. Tyto ediční počiny dělí od současné práce Martiny Lisé značný časový odstup. Způsob jejich vydání odpovídá tehdejšímu zvyklostem i specifické dobové optice. I když dnes můžeme mít výhrady zvláště k selektivně redukčnímu přístupu Ferdinanda Menčíka, umožňovaly tyto edice generacím badatelů alespoň základní vhled do problematiky exilu, mentalitních konstant i každodenního života. Dvojjazyčná edice Martiny Lisé však zpřístupňuje pramen v úplnosti a oslovuje daleko širší čtenářskou obec. Významně zvětšuje možnosti recepce tohoto pramenného svědectví v mezinárodním a interdisciplinárním kontextu a jistě bude badatelům ještě dlouho odpovídat na otázky, kladené z různých zorných úhlů.

Jana Hubková

Madeleine BROOK

Popular History and Fiction. The Myth of August the Strong in German Literature, Art and Media

(= Cultural Identity Studies, Vol. 28)

Oxford–Bern–Berlin–Bruxelles–Frankfurt am Main–New York–Wien, Peter Lang 2013, ISBN 978-3-0343-0842-7, ISBN 978-3-0353-0522-7 (eBook).

Postava Augusta Silného, který nastoupil dědičnou vládu v Sasku jako kurfiřt Fridrich August I., aby se pak zároveň ujal vlády v polské volební monarchii jako král August II. (1697–1733), má již od doby, v níž žil, za sebou úspěšnou kariéru ikony, symbolu a místa paměti, zastupujícího nejen sama sebe, ale personifikujícího také celou svoji epochu v Sasku i Polsku a základní pojmy a problémy s ní spojované. Koneckonců to byl již August sám, kdo se cíleně a promyšleně snažil o vytváření a celoevropské rozšiřování vlastního image. Následován však byl nejen řadou epigonů, angažovaných protagonistů

literární, publicistické či umělecké reprezentace, ale i kritických autorů píšících o údajných tajnostech Augustova života, o jeho charakteru, o zákulisí opulentního drážďanského dvora. Již od 18. a zejména v 19. století k tomu přistoupili noví literáti, romanopisci, dramatici, ale vedle nich i historikové a další aktéři kultury či politiky dějin, aby se k nim ve 20. a 21. století přidali jejich následovníci, mezi nimiž tentokrát již nechyběli ani filmaři a nositelé turistického „průmyslu“ či regionálního marketingu. O tři století později se tak August zdá spíše znovu nabývat na popularitě a síle, než že by upadal do zapomnění, ačkoliv kontexty fungování tohoto místa paměti se samozřejmě i v posledních dekáдах nadále, někdy dokonce dramaticky proměňují.

August Silný reprezentoval svým životem, politikou, vedením svého dvora, kulturním mecenátem, svými osobními vlastnostmi mnohé rysy a problémy, které se z pozdější perspektivy jeví jako typické pro jeho dobu a které zároveň v moderní době prodělaly natolik závažné proměny vnímání, že se August jevil dost exotickou a extravagantní postavou. Tím, jak začal být traktován z pozice moderního vnímání morálky, racionality, jak začala také novodobou masovou kulturou hýbat triviální témata, nabývalo prostředí sasko-polského dvora i Augustova osobnost, již od 18. století opředená mýty, na atraktivitě. K tomu však přistoupil ještě historický vývoj země, kterým vládl a v nichž se za jeho éry uskutečnily podstatné proměny politické, kulturní a do značné míry i strukturální: na tomto pozadí August začal brzy reprezentovat klíčové epochy jejich historického vývoje, ovšem v naprosto odlišných konstelacích. Zatímco v Sasku se stal z hlediska historické paměti prvním z panovníků a zastupuje jakousi zlatou epochu zemských dějin, vyvrcholení saského historického vývoje, byl v německé nacionální, proruské interpretaci národního vývoje stylizován do role dekadentního dobrodruha, nevědomého si svého národního poslání.¹ (Na tomto pozadí se pak

1 Z dosavadní literatury k Augustovi a období polsko-saské personální unie v historické paměti srov. především Katrin KELLER, *Landesgeschichte zwischen Wissenschaft und Politik. August der Starke als sächsisches „Nationalsymbol“*, in: Konrad Hugo Jarausch – Matthias Middell (Hrsg.), *Nach dem Erdbeben. (Re-)Konstruktionen osdeutscher Geschichte und Geschichtswissenschaft*, Leipzig 1994, s. 195–215; K. KELLER, *Von der Gegenwärtigkeit der Geschichte – August der Starke als sächsischer Mythos*, *Sächsische Heimatblätter* 1 (1994), s. 9–15; Jacek STASZEWSKI, *Sachsen*, in: Andreas Latory – Hubert Orłowski (Hrsg.), *Deutsche und Polen. Geschichte, Kultur, Politik*, München 2006, s. 166–172; Matthias DONATH, *August der Starke*, in: Matthias Donath – André Thieme (Hrsg.), *Sächsische Mythen*, Leipzig 2011, s. 137–148; Miloš ŘEZNÍK, *August der Starke. Guter Mäzen und schlechter König?*, in: Hans Henning Hahn – Robert Traba et al. (Hrsg.), *Deutsch-Polnische Erinnerungsorte*, Bd. 2, *Geteilt-Gemeinsam*, Paderborn 2014, s. 273–293 [paralelní polskojazyčné vydání v tisku]. Srov. k muzealizaci epochy též Hans-Jürgen BÖMELBURG, *Die sächsisch-polnische Union im Museum – Probleme einer Darstellung eines supranationalen Kulturtransfers jenseits nationaler Kanonbildungen*, in: *Geschichtsbilder und ihre museale Präsentation. Ausgewählte Beiträge zur Geschichte der Deutschen in Polen in Vergangenheit und Gegenwart*, München 2008, s. 53–78. První systematictější a obsáhlejší pokus o tematizaci Augustovy role v historické paměti předložil již na počátku 20. let 20. století saský historik, který byl současně prominentním aktérem této kultury paměti v Německu: Paul HAAKE, *August der Starke im Urteil seiner Zeit und der Nachwelt*, Dresden 1922; srov. též historiograficko-bibliografické komentáře v dosud jediné polské biografii Augusta Silného: Jacek STASZEWSKI, *August II Moczy*, Wrocław 1998, s. 5–8 a 278–288.

paralelní vzestup Hohenzollernů právě v konkurenčním zápase s Wettiny jevil jako logické a legitimní rozuzlení.) V polské národně-historické tradici pak August a jeho nástupce představovali právě temno polských dějin, všestrannou krizi dřívější šlechtické republiky, předcházející její pozdější agónii a tragédii trojího dělení.

Na tomto pozadí předložila po řadě dílčích studií předchozích autorů britská germanistka Madeleine Brook, zabývající se starší německou literaturou na univerzitě v Oxfordu, pokus o ucelené zpracování tématu augustovského mýtu, vzešlé z předchozí disertace. Vzhledem k autorčinu oborovému zaměření se práce soustředila především na literární a částečně moderní audiovizuální reprezentace. V druhém případě byl autorčin zájem zaměřen na několik málo meziválečných filmů (zde navíc pouze kurzoricky), dále východoněmeckou filmovou a televizní produkci a nejnovější historicko-dokumentární série v Německu. Na jejich příkladech je tu dovedně interpretována současná ambivalence historických reprezentací na pomezí zábavy a poznání, tolik související s možnými proměnami forem, v nichž soudobá společnost a její příslušníci používají historické látky.

Z těchto souvislostí ostatně monografie do značné míry i vychází. Dokladem toho je hned první kapitola knihy, v níž je kompaktně diskutována problematika historických *reenactments*. Zde přitom nebylo účelem přinést vlastní nový koncept, nýbrž shrnout dosavadní konceptualizace a debaty, které se táhnou již od poválečných desetiletí, a na jejich pozadí formulovat vlastní přístup k hlavnímu tématu. Tato kapitola si však udržuje relevanci také mimo „augustovský“ tematický rámec: Přes zvolenou stručnost pregnantně ukazuje hloubku a smysl pojmu *reenactment*. V neposlední řadě jej staví také do kontextu kognitivního, psychologického a didaktického jakožto možnou formu či strategii mentálního a emocionálního „přenesení se v čas“, hraničícího u jednotlivců často se sugescí či iniciací. Tato praxe je některými autory vnímána jako vhodný prostředek k empaticky-autentickému poznávání minulosti. Kritiky je však přesvědčivě odmítána jako přístup, který spočívá v čisté ahistorické aktualizaci, přibližuje minulost emotivním potřebám současných lidí a znemožňuje tudíž cokoliv, co by se jen blížilo jakémusi ideálu autentického historického poznání. Současné módní a v poslední době inflační užívání pojmu *reenactment* bohužel celou tuto rovinu zastírá, neboť svůj předmět redukuje na metaforické označení různých aktů inscenace historických událostí, obzvláště oblíbených „rekonstrukcí“ historických bitev, ale i vojenských ležení, středověkých trhů, rytířských turnajů a kdo ví čeho ještě.

Přínosnost úvodní kapitoly k diskusi o *reenactmentu* nesnižuje příliš ani skutečnost, že autorka do popředí proklamovaného analytického přístupu postavila pojem a koncept, který zásadně využívá vlastně až v posledních oddílech práce. Její hlavní náplní je, jak už řečeno, zejména analýza literárních textů a zčásti i dalších médií. Poněkud stranou zůstává – vzhledem k oborovému zaměření autorky nijak překvapivě – historiografický aspekt, ačkoliv ten je pro vytváření obrazu a mýtu Augusta v 19. a 20. století dosti podstatný. Dílčí historiografické exkurzy jsou tu činěny jen v některých důležitých kontextech, například pokud se týká „sporů“ o Augusta v napětí mezi zemskou saskou tradicí a borusifikovanou verzí výkladu německých dějin na přelomu a v první polovině 20. století nebo, částečně,

posunů ve východoněmecké politice dějin v sedmdesátých/osmdesátých letech v souvislosti s konceptualizací historického dědictví a historické tradice.²

Obecná charakteristika kultury dějin se děje spíše na okraj těchto pasáží, tedy tam, kde bylo možno formulovat pozorování na pomezí politiky, literatury a historiografie. Bohužel prakticky zcela chybí pro velmi zajímavé období po roce 1990, kde se autorka omezila na několik literárních textů a televizní dokumentární produkci. (Zde přitom, zejména pokud se týká Knoppova dokumentu z populární řady ZDF „Die Deutschen“, není komentován ani tak film, jenž zdá se nebyl ani podroben analýze, jako spíše různé ohlasy a komentáře, které mu následovaly.)

Protiváhou těchto vynechávek jsou místy hlubší kontextuální exkurzy, např. k problematice galantní literatury 18. století nebo k Józefu Ignacymu Kraszewskému, klasickému autoru polských románů o „saské éře“ (děje se tak *in margine* východoněmeckých televizních inscenizací osmdesátých let; jinak ovšem polské souvislosti chybí takřka zcela. To samozřejmě místy omezuje možnosti interpretovat augustovský „mýtus“ i v německé tradici). Celkově je látka a chronologické zaměření rozvrženo dost nerovnoměrně, jakousi dominantu představuje např. 18. století a jeho literární produkce na drážďanském dvoře i mimo něj. Nadproporční (z hlediska čistě kvantitativního) pozornost je věnována NDR. Jistě pozitivní okolností je skutečnost, že se autorka nesnažila o „sběratelské“ registrování, komentování a analyzování všech textů a jiných pramenů, které by zde přicházely v úvahu, nýbrž že se soustředila na ty z nich, které podle jejího soudu pregnatně vypovídají o základních znacích formování a vývoje augustovského kultu či tradice. Použitelnosti a čtivosti práce to značně prospělo (stejně jako autorčin zřetelný a relativně jednoduchý, ale ne banální styl), aniž by to, zdá se, zásadně omezovalo její výpovědní schopnost.

Rušivým momentem mohou být některé dílčí argumentační a metodické nekonsekvence. Tak např. v jedné z úvodních pasáží je vcelku kriticky komentován tradiční obraz Augusta II., zaměřený na jeho bujný osobní život, na jeho metresy a údajné levobočky, avšak v zápětí, když se autorka pokouší sama zprostředkovat stručnou biografickou a osobnostní charakteristiku krále a kurfiřta, soustředí se z velké části právě na sled jeho metres a vlastně tak potvrzuje kanoničnost takového vidění v praxi. Dodejme ostatně, že tato optika také do určité míry zjevně ovlivnila jak výběr textů, které Brooková analyzuje, tak i perspektivy, z nichž tato analýza vychází. Snaha o dílčí traktování tématu z hlediska *gender* (např. kategorie maskulinity v kontextu augustovského mýtu) sice má svoje opodstatnění, i zde však

2 Přitom aktuální historiografický kontext stojí na samém počátku charakteristiky tématu a úvodu do problematiky knihy. Citátem z populárních polských dějin Normana Daviese autorka příkladem ukazuje, jak povrchní informovanost a naprosto nekritické přebírání fám ze zaujatých pramenů, vedoucí k omílání pověstných skazek o stovkách Augustových levoboček a dalších stereotypů, jsou slučitelné s kanonickým statutem a popularitou historického textu. Tato kombinace kanonického historiografického díla s metodickou úrovní rešerše a pramenné kritiky, která má s ustálenými standardy moderní historické vědy nemnoho společného, a tedy i toto dalekojdoucí rozmilání hranice mezi vědeckým a literárním textem, které pro současnou postmoderní situaci jistě není atypické, je v knize zdařile využito jako východisko k úvahám o kulturním statusu a společenské roli historického mýtu.

přináší vesměs očekávatelné poznatky, které v rámci této práce patří k těm méně důležitým. Také rozhodnutí programově se nejen nesoustředit na kanonické literární texty, ale dokonce odmítnout rozlišování kanonického a nekanonického statusu, sice odpovídá dekategorizační a antihierarchické manýře současné kulturní vědy, ale ve své podstatě je málo produktivní: Nejde totiž o to, do jaké míry budou předmětem analýzy kanonické nebo nekanonické texty, neboť jejich pramenná výpovědní schopnost na tom může být skutečně do značné míry nezávislá. Důležitá zůstává možnost a potřeba sledovat utváření kanonických hierarchií literárních textů či jiných pramenů, neboť právě ono umožňuje pochopit utváření a přetváření mýtů, míst paměti či tradic, ale v tomto kontextu i interpretovat procesy kulturního transferu nebo intertextuality. Naštěstí autorka nezůstala svému postulátu věrna beze zbytku a již v pasážích bezprostředně následujících po jeho vyhlášení jej zpochybnila tím, že „význam“ a kanonizační roli zvolila za jedno z klíčových kritérií výběru literárních textů, které podrobila analýze (s. 28–29).

Pro historika samozřejmě budou rušivě působit některé případy slabší orientace nebo dezorientace v historických a geografických realitách. Za hranici *faux-pas* se již pohybuje např. záměna Livonska s Litvou, zvláště v dané souvislosti (role livonského opozičního předáka Patkula za velké severní války), kde je dost podstatným nedorozuměním. Drobnější nepřesnosti (sasko-pruské sblížení bylo vystřídáno konfliktem již za druhé slezské, a nikoliv až za sedmileté války; zmatečná formulace o Augustovi jako „prvním německém králi“ po jeho krakovské korunovaci, apod.) nemají na práci jako celek zásadní dopad, který by její přínosnost snižoval.

Přes tyto dílčí, i když nikoliv nepodstatné výhrady nelze práci Madeleine Brook upřít originalitu, řadu závažných postřehů a závěrů, podstatný přínos v literárněvědné a germanistické perspektivě přístupu a v tomu odpovídajících kontextualizacích, které se do určité míry vymykají běžné historiografické optice. Zejména na pozadí nedávno kulminujícího historiografického zájmu o paměť a místa paměti, který tyto důležité a nadále přínosné pojmy a koncepty nutně podemlával banalizacemi a inflačním efektem, je kniha Madeleine Brook osvěžujícím příspěvkem, sahajícím mimo tematický rámec německých kulturních dějin.

Miloš Řezník

Jana CROŮ

Královéhradečtí biskupové a jejich rezidence

Hradec Králové, Garamon 2014, 479 s., ISBN 978-80-86472-58-4.

Reprezentativní publikace vydaná k 350. výročí založení královéhradecké diecéze představuje pozoruhodný, ambiciózní počín. Autorka, historička a historička umění, se koncentrovala na problematiku budování a dění kolem biskupských rezidencí v Hradci Králové a v Chrasti, a to v dlouhém období od založení diecéze roku 1664 až do současnosti. V úvodu přitom deklaruje kulturněhistorickou perspektivu, tj. sledování osobností biskupů a jejich zájmů, reprezentace i každodennosti, což naznačuje, že půjde o aktivity biskupů jako objednavatelů, nikoli o pouhý ikonografický rozbor rezidencí. Jana Croř bohatě využila nejenom dobře zachovaný biskupský archiv, ale též mnoho pramenů z dalších archivů a ar-

chivních fondů, především písemnosti týkající se přestaveb obou rezidencí a jejich vybavení, popřípadě také významných událostí k novějším dějinám diecéze. Prvořadým historickým pramenem se staly tři svazky pamětní knihy sepsané před polovinou 19. století biskupem Karlem B. Hanlem.

Recenzovaná publikace se pyšní vynikajícím obrazovým doprovodem s mnoha barevnými fotografiemi, zahrnujícími kromě jiného i portréty biskupů, liturgické oděvy a náčíní, vybavení domácností, stavební návrhy či ukázky z písemných pramenů. Velkorysá úprava však rozhodně není jediným kladem knihy. Výsledkem pracné heuristiky a vytěžení doposud jen málo využitých pramenů je řada zajímavých údajů o průběhu staveb, spotřebě materiálu či řízení zakázek. Z textu je možno čerpat důležité dílčí poznatky v souvislosti s otázkami proměny vkusu a uměleckých zájmů biskupů, postojů biskupů ke společenským problémům, jejich sociální a politické angažovanosti, případně k vybraným aspektům fungování biskupství v době komunistického běsnění. Činnost biskupů je také pečlivě zapojována do příslušných politicko-ekonomických souvislostí. A jak již bylo zmíněno, vše bylo představeno v perspektivě dlouhého trvání.

Použití na hodnocení knihy Jany Croý přísná vědecká kritéria by bylo nespravedlivé, neboť její text takové ambice nemá. Tomu odpovídá i spíše popularizační jazyková forma a terminologicky volnější způsob podání: je to patrné zvláště v kapitole o každodenním životě v rezidenci. Autorka ostatně neohlašuje detailní analýzu vybraných problémů, které by byly relevantní pro současnou historiografii. A je také otázkou, zda by byl takový přístup vůbec myslitelný v časovém záběru od poloviny 17. století do současnosti, když ke královéhradeckým rezidencím v podstatě chybějí dílčí studie. Bez nich patrně není v silách jednotlivce napsat práci takového rozsahu, která by navíc ve všech ohledech a pojednávaných aspektech splňovala nárok na vědecky nosnou umělecko- a kulturněhistorickou monografii. Přesto bych se rád zastavil u několika otázek, které podle mého stojí za zamyšlení při hodnocení podobné publikace.

Z hlediska metodologie stojí text bezesporu za pozornost a je zajímavé sledovat, jak se autorka vypořádala se všemi úskalími svého nesnadného úkolu. Ve vztahu k rezidencím volila tradičnější umělekohistorický přístup, založený na formálním či formálně analytickém popisu, zatímco kulturněhistorické sledování funkčního kontextu staveb a jejich prostor bylo ponecháno stranou. Tomu odpovídá i pojem baroka, užívaný zde v intencích starších dějin umění ve smyslu slohu, především stavebního, méně již ve smyslu kultury, jak činí současná historiografie. V takovém pojetí pak baroko může fungovat jako veličina sama o sobě, někam pronikat, náhle se objevovat atp. Poněkud překvapivé je v této souvislosti nezohlednění fenoménu reprezentace. Autorka se nenechala metodologicky inspirovat nedávnými pracemi Radmily Prchal Pavlíčkové a Pavla Suchánka¹ o uměleckém a kulturním mecenátu prelátů v 17. a 18. století, které pojíma-

1 Radmila PAVLÍČKOVÁ, *Sídla olomouckých biskupů. Mecenáš a stavebník Karel z Liechtensteinu-Castelkorna 1664–1695*, Olomouc 2001; TÁŽ, *Triumphus in mortem. Pohřební kázání nad biskupy v raném novověku*, České Budějovice 2008; Pavel SUCHÁNEK, *K větší cti a slávě. Umění a mecenát opatů kláštera Hradisko v 18. století*, Brno 2007; TÝŽ, *Triumf obnovujícího se dne. Umění a duchovní aristokracie na Moravě v 18. století*, Brno 2013.

jí zakázky biskupů či opatů v kontextu jejich reprezentačních strategií a významně tak rozšiřují pohled klasických dějin umění o kulturněhistorické přístupy.

Kniha Jany Croý zřetelně dokládá proměnu kulturních zájmů biskupů z perspektivy dlouhého trvání. Lze ovšem litovat, že se autorka tomuto aspektu nevěnovala systematicky a nevnímala jej ve spojitosti s problematikou reprezentace, ať již rodu, úřadu či vlastních individuálních zájmů a kvalit biskupů. To je zvláště patrné u novodobých osobností, Karla Otčenáška a Dominika Duky, jejichž případné stavební zásahy do rezidence nejsou dány do souvislosti s jejich zájmy a reprezentací. Přitom jde o podstatnou otázku, totiž zda současné církevní elity cítí potřebu reprezentace (úřadu, osoby) prostřednictvím stavebních zakázek či uspořádání rezidencí, jak tomu bylo v minulosti. Neméně nosné pro tento typ publikace se mi zdá i hledisko, jež načrtl Ondřej Jakubec v trojdielném katalogu výstavy Olomoucké baroko, tedy koncept geografický, kladoucí důraz na lokální působení centra (center) v záležitostech uměleckých zakázek.² Zde se totiž nabízí otázka interakce mezi biskupy a jejich rezidencemi na straně jedné a městem na straně druhé, stejně jako problematika objednatelské sítě, kontaktů s řemeslníky a umělci atd.

Dlouhý časový záběr práce sebou nesl mj. i úskalí koncepční disproporce, která vyplývá z nestejných badatelských možností v případě starších a novějších dějin diecéze. Takovému nebezpečí by bylo možno se vyhnout za předpokladu analýzy jasně vymezených aspektů, což se v tomto případě nestalo. Autorka se víceméně nechala vést dostupnými prameny a sledovala chronologickou linii, což vedlo k tomu, že text týkající se staršího období zahrnuje životopisné medailony biskupů s důrazem na jejich stavebně objednatelskou činnost, zatímco v pasážích z moderních a soudobých dějin byly kromě životních osudů biskupů pojednány rovněž významné události, záliby a osobnosti biskupů, popřípadě průběh jejich pracovního dne.

Navzdory velkému rozsahu pojednávaného tématu by si kniha zasloužila historicky citlivější přístup k literatuře. Poněkud nekritické přejímání závěrů starších prací vedlo například k tomu, že úvodní část, pojednávající o založení biskupství, obsahuje některá klišé a drobné terminologické nepřesnosti o husitství a reformaci, nebo že mnoho informací k regionálním dějinám doby protireformace bylo přebíráno bez jakýchkoli výhrad. Ke starší literatuře by bylo možné přistupovat obezřetněji i v otázce hodnocení činnosti jednotlivých biskupů. Příkladně je to patrné v pasážích, týkajících se významu působení biskupů v 18. století. Jana Croý vychází z informací 19. století nebo ze starší literatury. To, co se nakonec autorce podaří vysledovat, je tudíž paměť (devatenáctého století), nikoli skutečnost.

Uvedené kritičtější poznámky na adresu knihy nezastřou její přínos zejména pro regionální dějiny a dějiny biskupství s jeho představiteli. Cena knihy spočívá v představení a vytěžení doposud jen málo využitých pramenů. V této oblasti autorka vykonala velký kus práce, na němž budou moci stavět další badatelé. Královéhradecké biskupství má jistě štěstí, neboť se mu dostalo důstojné publikace, která je pro historika zajímavá i z hlediska historiografického, neboť reprezentuje současné biskupství a je tedy součástí soudobé historické

2 Martin ELBEL – Ondřej JAKUBEC – Marek PERŮTKA (edd.), *Olomoucké baroko*, sv. 1–3, Olomouc 2010–2011.

paměti. Podpora ze strany biskupství, zejména bývalého královéhradeckého biskupa Domini-
nika Duky, tuto skutečnost podtrhává a dokládá, že reprezentace (v tomto případě institu-
ce) prostřednictvím historické paměti má nadčasový rozměr.

Tomáš Malý

Martin KUKOWSKI – Rudolf BOCH

***Kriegswirtschaft und Arbeitseinsatz bei der Auto Union AG Chemnitz
im Zweiten Weltkrieg***

(= Beiträge zur Unternehmensgeschichte, Bd. 34)

Stuttgart, Franz Steiner Verlag 2014, 518 s., ISBN-978-3-515-10618-4.

Ediční řada *Beiträge zur Unternehmensgeschichte*, jejíž „nová série“ začala vycházet roku 1997, si klade za cíl vydávání prací z poměrně nového samostatného vědního oboru označovaného jako dějiny podnikání a podniků, a to od samotných počátků, sahajících do 18. století, až do počátku našeho tisíciletí. Uvedená řada představuje prostřednictvím monografií širokou škálu témat sahající od dějin hospodářství a obchodu v jednotlivých zemích či regionech, až po dějiny bank či podniků, příp. dopravy na území jednotlivých států, Evropy i jiných kontinentů. Přestože dějiny podnikání tvoří nedílnou součást hospodářských dějin a jsou obecně považovány za zásadní pro studium moderní historie, bylo v Německu započato se systematickým empirickým výzkumem jejich soudobé epochy až téměř půl století po konci nacistické éry. Teprve v osmdesátých letech začaly totiž německé koncerny (včetně automobilových) měnit taktiku a zveřejňovat svou minulost z období nacismu. Po známých automobilkách Volkswagen, BMW a Daimler-Benz se tak dozvídáme o této kapitole historie také u předchůdce dnešní firmy Audi.

Monografie Kukowskioho a Boche představuje cenný příspěvek ke studiu dějin firmy, která hrála významnou roli v německém automobilovém průmyslu od vzniku v Sasku počátkem 30. let, přes poválečné znovuzaložení v bavorském Ingolstadtu až po transformaci ve firmu Audi AG v roce 1985. Autoři se zaměřují na období druhé světové války, resp. na válečné hospodářství, problematiku zbrojních programů a na konkrétní výrobu v jednotlivých závodech, dále na strukturu automobilky, její management i pracovní síly. Základ práce je postaven na rozsáhlém výzkumu dokumentů z archivního fondu Auto Union AG uloženého v Saském státním archivu v Chemnitz, jehož moderní archivní pomůcku vytvořil před patnácti lety jeden z autorů¹.

Studie obsahuje celkem devět kapitol, dílem členěných na podkapitoly. Úvodní část práce zevrubně a zasvěceně představuje předmět bádání, přehled relevantních archivních pramenů a stav výzkumu problematiky zbrojní výroby. V následující kapitole jsou přehledně prezentovány dějiny firmy Auto Union od jejího vzniku, resp. sloučení saských automobilek Wanderer, Horch, DKW a Audi v roce 1932 až po předvečer druhé světové války. Dozvídáme se o výrobních programech, o vedení a správě firmy a o jednotlivých závodech. Mimořádný význam mělo oddlužení automobilky v době vypuknutí světové hospodářské krize díky projektu

1 Martin KUKOWSKI, *Findbuch Auto Union AG*, In: Veröffentlichungen der Sächsischen Archivverwaltung, Hg. Sächsisches Innenministerium des Innern, Halle/S 2000, 1086 s.

iniciovanému Saskou státní bankou. Auto Union se tak stala druhým největším výrobcem osobních vozů v Německu po firmě Opel. K jejímu vzestupu přispěl i růst zbrojení Německa po převzetí moci nacistickým režimem. Saská vláda si pod dozorem říšského místodržitele M. Mutschmanna držela vliv v dozorčí radě automobilky, ale nenutila ji do silného zapojení ve zbrojní výrobě. Firma sice už od roku 1934 ve svých podnicích Siegmara a Horcha vyráběla motorová vozidla pro wehrmacht a podnik DKW v Zschopau se podílel dodávkami motorů a motocyklů, ale do války se jednalo jen o necelou pětinu celkové produkce firmy. Předválečné období vývoje automobilky charakterizovala spíše výroba luxusních vozů.

Základ rozsáhlé monografie tvoří kapitoly třetí až pátá, které komplexně pojednávají o dějinách automobilky v letech druhé světové války. Vývoj firmy je dále rozčleněn do tří etap vyplývajících z historického kontextu, resp. z průběhu války a jejího dopadu na německou ekonomiku. Třetí kapitola tak zachycuje období 1939–1942, tedy výrobní program přizpůsobovaný válečným podmínkám. Mezi ně patřil prudký rozvoj koncernu, vznik nových filiálek doma i v okupovaných zemích, rozčlenění zbrojní výroby do dceřiných společností, ale i postupné nahrazování německých pracovních sil válečnými zajatci a zahraničními dělníky pracujícími v této době ještě z větší části dobrovolně.

Začátek války navíc zastihl automobilku v období restrukturalizace. Nacistický režim totiž od počátku poptával jednoduché a levné vozy. Přesto znamenala vidina blízkého vítězného konce válečných operací ve vedení firmy neustálou produkci kvalitních civilních osobních vozů, resp. snahu udržet si tento program co nejdéle. Teprve od jara 1940 zbrojní výroba zesílila a firma navíc koncem roku převzala podnik MMW produkující letecké motory. V roce 1941 se tak podílela na válečné výrobě již 70 procenty. Firma přerůstala v mezinárodní zbrojní koncern, přičemž wehrmacht a nacistický stát se postupně staly jeho jediným obchodním partnerem. Management usiloval o zajištění zbrojních kontraktů i o zapojení zahraničních dceřiných společností. Koncem tohoto období se již, tak jako ve většině říšských podniků, začal projevovat nedostatek materiálu, strojů i pracovních sil a došlo ke zhoršování pracovních podmínek. Poté, co automobilka převzala vedoucí úlohu v programu výroby motorů pro tanky Panther a Tiger v rámci nacistických zbrojních programů, začala využívat přednost při přidělování strojů a pracovních sil.

Čtvrtá kapitola je věnována letům 1942–1944, kdy se mohutně rozvíjely jednotlivé zbrojní programy ve všech podnicích (např. motocykly a motory v DKW, kolopásová vozidla a tahače v podniku Horch, tankové motory v podnicích Siegmara a Elsabe, nákladní vozy a dělostřelecké tahače v závodech Siegmara a Audi, letecké díly v novém podniku v Berlíně-Špandavě). Dozvídáme se o zavedení tzv. Speerova systému výroby v automobilce od jara 1942, jenž znamenal samostatnou organizaci hospodářství (méně malých firem, méně obchodování, plánování velkých sérií). Další část kapitoly ukazuje výstavbu koncernu, připojování a zakládání dceřiných společností (např. získání arizované nástrojárny v Kolíně nad Labem a nástrojárny a strojírny F. Kment v Kralupech nad Vltavou, stavbu kovárny v Pirně, dílení na rozebírání použitých dílů a přístrojů z havarovaných letadel v Limbachu, projekt továrny na výrobu munice Agricola v Scharfensteinu).

Následující oddíl je věnován přesunu podniků za hranice Saska nebo do podzemních továren (např. do podzemní továrny Elsabe v Litoměřicích, projekt Carnallit k přemístění

do podzemní výrobní haly budované nedaleko Pirny, ale i neúspěšné projekty podzemních továren). V závěrečné části kapitoly se hovoří o pracovním nasazení, o počátcích hromadného využívání práce zahraničních dobrovolných i nuceně nasazených dělníků z okupovaných zemí Evropy (např. 2000 specialistů firmy Citroen, Poláků, Ostarbeiterů, internovaných italských vojáků), kteří koncem tohoto období tvořili v automobilce přes 35 % pracovních sil. Autoři seznamují s jejich pracovními i životními podmínkami i s využitím vězňů z koncentračních táborů. V závěru kapitoly je popsán vývoj firmy, mocenské vztahy v ní a situace managementu.

Pátá kapitola zachycuje zbrojní výrobu v posledním roce války (léto 1944 – jaro 1945). Je uvedena zbrojní programy, které plnily jednotlivé podniky koncernu (např. motocykly a motory v DKW, kolopásová vozidla a tahače v podniku Horch, tankové motory v závodech Siegmara a Elsabe, nákladní vozy v podniku Audi, letecké díly ve výrobních halách v Berlíně-Špandavě). V tomto období se všeobecně zhoršovaly dodávky surovin i strojního vybavení, největší problém však logicky způsobovala logistika. Další část kapitoly zachycuje organizační vývoj firmy během posledního válečného roku, zejména začleňování dalších dceřiných společností (např. projekt Iser znamenal přesun závodů z důvodu protiletectvé ochrany do textilk v Jizerských horách ve Smržovce a Plavech, projekt Carnallit představoval úsilí o přemístění do podzemní továrny nedaleko Pirny, dále se jednalo o stavbu kovárny v Pirně, zřízení muniční továrny Agricola v Scharfensteinu, stavbu podzemní továrny na výrobu tankových motorů Elsabe v Litoměřicích). Zachyceny jsou i důsledky spojeneckého bombardování jednotlivých podniků.

Nejrozsáhlejší část kapitoly je věnována pracovnímu nasazení, jeho rozsahu a pracovním podmínkám. Je zde zmíněn element charakteristický pro toto období: masové využívání vězňů z koncentračních táborů. Dozvídáme se o jejich národnostním složení, životních a pracovních podmínkách, seznamujeme se se zřizováním nových poboček KT Flossenbürg samotným koncernem (Zwickau, Siegmara určený pro muže a ženy z lodžského ghetta, Hohenstein-Ernstthal, Oederan pro ženy, Wilischthal pro ženy včetně žen židovského původu z Osvětimi, Zschopau pro ženy a Litoměřice pro muže i ženy). Nejdrastičtější podmínky panovaly v litoměřické pobočce KT Flossenbürg, kde se vězni od léta 1944 významně podíleli na stavbě podzemní továrny, od konce podzimu téhož roku i na výrobě tankových motorů. Pracovali, jak bylo v té době běžným jevem, vedle nuceně nasazených i běžných německých a zahraničních pracovních sil. Zajímavé je i to, že táborem prošlo za necelý rok jeho existence 14–18 tisíc vězňů, z nichž téměř třetina nepřežila. Celkově představoval koncem války podíl vězňů ve firmě Auto Union 3,7 % z celkového počtu 50 000 pracovních sil.

V šesté kapitole získáváme stručnou a přehlednou informaci o poválečných osudech firmy, kdy se Sasko stalo součástí Sovětské okupační zóny. Kapitola zachycuje vítěznou mocností nařízené demontáže zařízení závodů, následně vyvlastnění a postátnění vybraných provozů, výmaz firmy Auto Union z obchodního rejstříku v Chemnitz i její přemístění do Ingolstadtu. Podrobně se této problematice věnoval M. Kukowski v samostatné monografii, která vyšla rovněž v této řadě příspěvků k dějinám podnikání, a to před dvanácti lety.²

2 Martin KUKOWSKI, *Die Chemnitzer Auto Union AG und die "Demokratisierung" der Wirtschaft in der Sowjetischen Besatzungszone von 1945 bis 1948*, In: Beiträge zur Unternehmensgeschichte, Bd. 15, Stuttgart 2003, 221 s.

Šestá část knihy obsahuje shrnutí vývoje firmy Auto Union, osmou část pak tvoří precizní přehled archivních pramenů z německých i českých archivů vážících se v širším kontextu k dějinám automobilky. Následuje bohatý soupis domácí a zahraniční literatury věnující se nacistickému hospodářství a průmyslu, zbrojním programům, nacistické perzekuci, nucené práci zahraničních dělníků i vězňů koncentračních táborů. U takto rozsáhlé monografie je za záslužné třeba považovat i vypracování rejstříků tvořících devátou část knihy. Nejedná se totiž jen o běžný rejstřík osobní a místní, ale i o samostatné rejstříky firem, korporací (institucí, stran, svazů a spolků), věcných hesel a modelů (tj. produktů firmy).

Závěrem můžeme konstatovat, že se jedná o práci velmi solidní, postavenou na dlouholetém poctivém archivním výzkumu a na kvalitních znalostech problematiky. Dějiny podnikání v nacistické éře jsou tak doplněny cenným dílem, které zachycuje rozvoj výroby v souvislosti s přípravou války, plnění kvót v jednotlivých povinných výrobních programech, ale i postupnou přeměnu struktury pracovních sil charakteristickou pro všechny podniky Třetí říše, totiž postupné nahrazování německých dělníků stále potřebnějších pro armádu dobrovolnými zahraničními pracovníky, válečnými zajatci z východní a záhy i západní fronty, nuceně nasazenými příslušníky okupovaných zemí, židovskými pracovními silami a v závěru války i vězni z koncentračních táborů.

Nutno dodat, že automobilka byla od počátku silně spjata s nacistickým režimem, resp. zbrojními programy, jež jí daly šanci k ekonomické expanzi. Za své angažmá ve zbrojní výrobě a v masovém využívání nucené, resp. otrocké práce firma následně zaplatila svou existenci právně v zemi, v níž vznikla. Richard Bruhn, šéf koncernu v letech 1932–1945, člen NSDAP a dokonce tzv. Wehrwirtschaftsführer se naopak po úspěšné denacifikaci stal symbolem nového začátku firmy v Bavorsku a objevil se v jejím čele znovu v letech 1949–1956.

Zdeňka Kokošková

Martin FRANC – Jiří KNAPÍK

Volný čas v českých zemích 1957–1967 (= Šťastné zítřky, sv. 8)

Praha, Academia 2013, 573 s., ISBN 978-80-200-2229-5.

Číst si ve volném čase odbornou knihu o volném čase se může jevit jako trochu podivná a hlavně kontraproduktivní činnost. V případě publikace *Volný čas v českých zemích 1957–1967* jsem to tak ale nevnímala. A navíc již na šedesáté první straně se mi dostalo uklidnění. Moji aktivitu považovali tehdejší sovětští, východoněmečtí i čeští odborníci za „nejvyšší formu trávení volného času“.

Především odborné čtenářské obci se dostává do ruky kniha osvědčeného autorského dua, které si již několikrát vyzkoušelo společné projekty. Mezi jejich nejznámější patří *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948–1967*. Dvousvazkový originální slovník se dočkal nejen zájmu široké veřejnosti, ale v následujícím roce po svém vydání také ocenění prestižní cenou Magnesia litera v kategorii literatura faktu.

Společná publikace *Volný čas v českých zemích 1957–1967* v kontextu předchozích odborných zájmů obou historiků svým tematickým zaměřením nijak nepřekvapí. Zdá se být logickým pokračováním dosavadních aktivit a zároveň odezvou současného širšího his-

toriografického trendu. Bádání o soudobých dějinách se již delší dobu orientuje na kulturně historický přístup a mimo jiné i otázky každodennosti. Platí to zejména o západoevropském a americkém prostředí, kde se publikace s tituly „Everyday life in...“ v poměrně vysokém počtu objevují již posledních patnáct dvacet let. Za všechny bych jmenovala např. dnes již klasickou práci Sheily Fitzpatrick o každodenním řádném životě v SSSR v mimořádných stalinských třicátých letech.¹ V českém prostředí se tento trend rovněž prosadil a v posledních několika letech vytlačuje na okraj tradiční sféru politických dějin zaštitěnou klasickou teorií totalitarismu. Kniha Martina France a Jiřího Knapíka je svým tematickým výběrem však jedinečná a představuje první syntetické pojednání o volném čase v Československu v éře komunistické vlády, resp. určitého období.

Desetiletí 1957–1967 stojící v jádru knihy je zvoleno primárně z hlediska vnitřní logiky pojednávaného tématu. V roce 1956 byla zkrácena pracovní doba a rok 1968 znamenal zavedení volných sobot. Autoři publikace tento úsek vybrali také kvůli jeho „mimořádné zajímavosti“ (s. 9). Po uzavření tzv. zakladatelského období se zde začaly podle nich více projevovat obecnější modernizační trendy, v nichž měl volný čas své nezastupitelné místo. Kromě dosavadní nezpracovanosti tématu autory evidentně lákal jeho obecnější interpretační přesah. Reflexe volného času může přinést řadu zajímavých detailů a zároveň také ukázat jednu z důležitých příčin „dalšího odcizování občanů a politického vedení státu“ (s. 9). V souladu s tím je vystavěna i základní struktura práce, která je velmi bohatá, ale zároveň i jasně utříděná a přehledná. Poměrně rozsáhlý text je rozdělen kromě úvodu a závěru do pěti různě dlouhých kapitol. Po úvodním stručném představení záměrů autorského dua nás první, nejkratší kapitola přenesla do let předcházejících zkoumanému období. Název Volný čas v historické perspektivě let 1945–1956 je pro tuto část velmi výstižný. Text ukazuje kontinuitu i změny v chápání a reálném naplňování volného času v éře třetí republiky a po únorovém převratu. Těžištěm se jeví být snahy nové komunistické moci o přeměnu jedinců a společnosti, což v daném kontextu znamenalo především „politicky uvědomělé“ trávení volného času. Samostatný prostor zde získaly také aktivity dětí a mládeže.

Druhá kapitola tvoří východisko zkoumaného období. Více jak padesát stran je věnováno dobovému pojetí volného času, které nebylo zcela jednotné a představovalo diskutovanou otázku mezi veřejností a především sociálními vědci a vědkyněmi. Autoři zde poukazují na problém dobové definice volného času, který se dominantně vztahoval k práci, resp. části dne strávené v zaměstnání. Tehdejší sociologické úvahy se rovněž zcela neshodovaly na „vhodném“ způsobu trávení volna spočívajícím v aktivním či pasivním přístupu. Svě místo zde zaujaly i dobové výzkumy, které ukázaly genderové, věkové, sociální i geografické rozdíly ve způsobu trávení volného času. Kapitola však není jen teoretická, řeší se zde praktické otázky zkracování pracovní doby, péče o domácnost, fungování prodejen atd.

Více jak dvou set stránková, na menší pododdíly rozdělená třetí kapitola s názvem Volný čas: režim, společnost a jedinec tvoří podle autorů „jádro práce“ (s. 11). V první části text nastiňuje základní kulturní, společenské a politické kontexty každodenního života

1 Sheila FITZPATRICK, *Everyday Stalinism. Ordinary Life in Extraordinary Times: Soviet Russia in the 1930's*, New York – Oxford 1999.

v padesátých a šedesátých letech v Československu. Vedle počtu sportovních zařízení se zde řeší otázky demokratizace kultury, konzumerismu, komercializace, požadavky automatizace, mechanizace apod. Horizont tehdejšího člověka je tak zasazován do socialistické reality a zároveň i do širšího modernizačního trendu, který rezonoval s celoevropským poválečným vývojem. Další část je zaměřena na činnost politických a masových organizací, jež se pokoušely volný čas obyvatelstva ovlivňovat a svým prostřednictvím jedince „vychovat“, disciplinovat. Prostor zde získaly zejména stranické orgány ÚV KSČ jako nejvyšší politická hierarchie a Revoluční odborové hnutí reprezentující hlavního činitele organizujícího a zajišťujícího volnočasové aktivity včetně dovolené. Své místo zde má i proměňující se osvětová péče. Pozornost je též věnována Československému svazu mládeže, který měl velké ambice usměrňovat volnočasové aktivity mladých lidí a pod jehož záštitou se konala řada kulturních akcí.

Součástí kapitoly tvoří také pojednání o televizi, rozhlasu a periodikách nabízejících oblíbený způsob relaxace. Poslední část třetí kapitoly se věnuje proměnám požadavků na tzv. kulturní trávení volného času. Dočteme se zde o kulturních domech a klubech, projektech parků kultury a oddechu, snahách zatraktivnit návštěvy hradů a zámků či směřovat pracující k dalšímu sebevzdělávání. Stejně jako v předchozích částech se na několika stranách autoři rovněž věnují dětem a mládeži.

Čtvrtá kapitola knihy je zaměřena na „patologické jevy“ v tehdejší společnosti. Pod dané označení tehdy spadala široká škála činností. Některé z nich tak označujeme i dnes, např. experimentování s drogami a alkoholem, jiné jsou poplatné tehdejšímu ideologickému zaměření. Za velmi nežádoucí způsob trávení volného času byly tehdy považovány např. aktivity spojené s praktikováním víry, zejména pak pod záštitou církví. Obdobný punc nevhodného vyplňování mimopracovní doby dostalo tzv. melouchaření – placená pracovní aktivita zejména řemeslnického typu, která byla poměrně rozšířená. Autoři i zde drží zavedenou strukturu a upozorňují na snahy výše uvedených organizací ovlivňovat volný čas mládeže „nudící se a přitom toužící po dobrodružství“ a vystříhat ho násilností, krádeží, alkoholismu apod.

V poslední kapitole, nazvané Dobové formy trávení volného času se autoři pokusili formou sond přiblížit některé podoby volnočasových aktivit, které považovali pro danou dobu za typické. Kapitola začíná problematikou cestování. Čtenář nebo čtenářka se dozví o dovolených ROH, pionýrských táborech, ale i neorganizovaných individuálnějších formách jako autostop či tramping. Oblíbené sběratelství v této kapitole reprezentuje filumenie (sběratelství nálepek ze zápalkových krabiček), obdobně rozšířené modelářství je přiblíženo stavbou modelů letadel, automobilů, železnic, lodí a raket. Samostatnou podkapitolu si vybojovala také již zmiňovaná stále se prosazující televize jako významný činitel volnočasové zábavy. Poslední část uzavírá nahlédnutí do společenských prostor obvyklého setkávání. Čtenář či čtenářka s autory knihy navštíví kavárny a restaurace, kde si připomenou atmosféru neformálního setkávání s přáteli v nezaměnitelných podmínkách socialistického pohostinství.

Samotný text knihy je oživen řadou dobových fotografií, na posledních stranách je připojen rovněž praktický rejstřík. Ze seznamu pramenů a literatury je patrné, že Franc

a Knapík čerpali z bohatého pramenného materiálu. Vedle řady archivních fondů nalezneme v soupisu pramenů také třicet dobových periodik zabírajících širokou tematickou šíři.

Předkládaná kniha je i přes poměrně velký rozsah přehledná a systematicky uspořádaná. Zvolené téma je přiblíženo ve všech důležitých aspektech. Autoři promyšleně mění svá zorná pole: některé části více reflektují jednotlivé aktéry z vertikálního hlediska, jiné kapitoly sledují horizontální rovinu různorodých prvků, nejmarkantněji v poslední kapitole příkladů forem zábavy. Franc s Knapíkem rovněž pěkně balancují mezi líčením zajímavých detailů a připomenutím obecnějších trendů. Čtenář či čtenářka tak není zahlcena jednotlivostmi a zároveň je stále směřována do širších kontextů. Výsledný obraz volného času ve sledovaném období má komplexní charakter a zároveň zohledňuje řadu specifík. Shrnující závěr interpretuje dané téma, upozorňuje na socialistické zvláštnosti a zároveň na již zmiňované obecnější rysy společenského vývoje. Autoři se tak řadí k pracím posledních let poukazujících na skutečnost, že i když únor 1948 přinesl řadu zásadních změn, Československo stále v parametrech dlouhodobějších trendů náleželo spíše k západoevropskému kulturnímu okruhu. Za pozitivní považují také explicitně uvedené podněty k dalšímu bádání. Atraktivitě knihy přispívá i její čtivost.

Jako u každé publikace, i zde můžeme nalézt některá problematická místa. Již v úvodu knihy zarazí absence přehledu současného stavu bádání. Na konci knihy čeká obdobně nemilé překvapení v podobě soupisu literatury. Považuji za zbytečný nedostatek, že se zde objevují tituly náležející do sekce pramenů. Jedná se o paměti či vzpomínky (např. *Vzpomínky a úvahy Čestmíra Císaře*) nebo dobové publikace (např. příručka *Co má znát a umět pionýr*, vydaná roku 1961).

Třetí připomínka se týká nevyváženosti poznámkového aparátu. Na některých stranách bohaté poznámky pod čarou převyšují rozsahem primární text (např. s. 66, 76, 90, 96) a jedná se téměř o paralelní pojednání. Na druhou stranu, některé stránky nemají žádnou poznámku pod čarou (např. 123, 143, 148, 165, 178), což výrazně ztěžuje další práci s textem. Přitom je zcela zjevné, že autor dané části pracoval např. s materiály fondu Ideologická komise ÚV KSČ, což uvádí v závěrečném soupise pramenů. Na rozdíl od prvního případu absenci či chudost poznámkového aparátu považuji za jistý problém. V tomto kontextu vyvstává také otázka konzistentnosti celého textu. Autoři plynule přecházejí mezi jednotlivými kapitolami a jejich vnitřní rozdělení – kdo psal, kterou část – je bez větší obezřetnosti s pracemi obou historiků téměř nerozeznatelná. Jednu z mála indicií představuje právě rozdílný přístup k poznámkovému aparátu.

Pro zajímavé strávení volného času bych i přes tyto malé, v zásadě spíše formální výtky knihu *Volný čas v českých zemích 1957–1967* rozhodně doporučila. Jediněc zabývající se československými soudobými dějinami zde nalezneme řadu odborných inspirací. Navíc dříve narození se mohou při opětovném pohledu na fotografie důvěrně známých, ale dávno již zapomenutých předmětů místy svěřt na drobné vlně „neškodné“ ostalgie.

Denisa Nečasová

ZPRÁVY O LITERATUŘE

Obecné

Joachim BAHLCKE

Geschichte Tschechiens. Vom Mittelalter bis zur Gegenwart

München, Verlag C. H. Beck 2014, 128 s.,
2 mapy, ISBN 978-3-406-66179-2.

Německý bohemista Joachim Bahlcke patří k mezinárodně nejuznávanějším badatelům o raně novověkých dějinách českých zemí, ale také Polska a Uher. Od práce na svých rozsáhlých monografiích a pramenných edicích se na okamžik vzdálil, aby pro oblíbenou encyklopedicky pojatou edici Wissen mnichovského nakladatelství Beck, v níž vycházejí také malé dějiny států světa, napsal stručnou syntézu české historie. Knížku, kterou doprovází seznam panovníků a prezidentů, výběrová bibliografie a rejstříky, rozdělil do osmi kapitol. Kromě první, věnované území, jazyku a národu, všechny ostatní odrážejí autorovu osobitou periodizaci českých dějin. Jsou to období Přemyslovců, prodloužené 14. století, doba české reformace a stavovského státu (1415–1620), baroka a osvícenství (1620–1790), období od „národního obrození“ do rozpadu Rakousko-Uherska (1790–1918), Československá republika (1918–1992) a Česká republika (od 1993).

Autor vychází z realistického poznání, že znalosti Němců o historii českých zemí jsou zanedbatelné, a proto zdůrazňuje, že Česko, „ein junger Nachbarstaat“, má více než tisíciletou minulost, v níž se střídaly epochy samostatnosti s obdobími imperiálního útisku,

a že tento stát je po staletí partnerem německých a rakouských dějin. Složitost české minulosti osvětluje J. Bahlcke v úvodní kapitole, která je úvahou nad významem pojmenování teritoria, jeho součástí, obyvatel a jazyka v českém a německém – v průběhu dějin proměnlivém – sémantickém kontextu. Autor se cílevědomě odpoutává od historického označení „böhmische Länder“ a německému publiku předkládá a zdůvodňuje výhody neutrálního označení „Tschechien“, které není zatíženo mnohoznačností ani balastem negativních stereotypů.

Bahlckeho podání českých dějin má svou dějovou kostru ve výše naznačených periodizovaných kapitolách. Není však pojato jako jednoduše chronologický proud událostí, což by se u stručné syntézy dalo očekávat. Autor klade důraz na problémy českých dějin, jež nadřazuje chronologii (kupříkladu výklad o vzniku přemyslovského státu předchází následnému pojednání o Velké Moravě). V rámci dlouhých period osvětluje tematiku budování či proměny státu včetně jeho správy a církevní organizace, hospodářských základů a společenské struktury, přičemž nepomíjí národnostní a kulturní problematiku. S nadhledem zařazuje český vývoj do středoevropských souvislostí, a to vyváženě ve vztahu k západnímu sousedství (zdůrazňuje „slawisch-deutsche Kulturbeggnung“ a podíl židovstva) i k zemím ležícím na východě, zejména v porovnání s Polskem a Uhrami.

Syntetický výklad pracuje velmi úsporně s faktografií a soustřeďuje se na srozumitelnou interpretaci pojmů (regnum, corona,

země a zemské vlastenectví, rakouský „Gesamtstaat“, národní identita a její mnoho-
vrstevnatost, český, československý a česko-
slovenský národ apod.) a na velká témata
českých dějin, která mohou oslovit zahra-
ničního čtenáře. Do popředí vystupují mj.
vznik přemyslovského státu a jeho proměna
ze slovanského ve dvojjazyčné teritorium,
velmocenská politika Karla IV. a vrcholný
vzestup evropského významu Prahy a čes-
kého státu, česká reformace a úspěchy husi-
tů při odrážení křížových tažení, veřejná
náboženská tolerance ve stavovské společ-
nosti, Česká konfederace z roku 1619 jako
jeden z velkých evropských ústavních pro-
jektů, Komenský a úsilí evangelického exilu
o zvrát pobělohorských poměrů, vzestup
za národního obrození, vznik dvou paralel-
ních společností v českých zemích (české
a německé) po roce 1848, Národní divadlo
a dovršení české kulturní emancipace, ně-
mecká kultura a úloha pražské židovské in-
teligence, obnovené české sebevědomí, Ma-
saryk a představy o budoucnosti malých
evropských národů, rozpad habsburské mo-
narchie a utvoření československého státu,
národnostní problémy meziválečné doby,
proměna identity českomoravských Němců
v meziválečné době a vznik sudetoněmec-
tví, sudetská krize a okupace českých zemí.
Jakmile autor přechází do soudobých dějin,
nabývá jeho výklad faktografičtějšího rázu,
což je přirozeným důsledkem menšího ča-
sového odstupu. Nicméně i v těchto par-
tích si udržuje nadhled a osobitě zdůrazňuje
některé skutečnosti, které se mu staly
blízkými při analytickém výzkumu raně
novověkých emancipačních procesů a regi-
onalismu, například odstředivé tendence
Slovenska v československém státě či mo-
ravský a slezský autonomismus v České re-
publice na sklonku 20. století. Jeho důklad-

ná znalost problematiky není založena
pouze na využitých pramenech a literatuře,
ale také na osobní zkušenosti z mnoha stu-
diijních pobytů v českých zemích.

V porovnání s příručkami, které nabízejí
množství rozmanitých detailních údajů,
představuje J. Bahlcke s didaktickou důmy-
slností to nejpodstatnější, co by mohl či měl
německý čtenář vzít na vědomí. Napsal kni-
hu s hlubokým porozuměním pro dynami-
ku českých dějin a s nezakrývanými sympa-
tiemi k českému prostředí (nikoli náhodou
ji věnoval „den tschechischen Freunden
und Kollegen“). Publikace se vyznačuje
faktografickou spolehlivostí, ale i – až
na zanedbatelné drobnosti – naprostou or-
tografickou korektností v míře, jaká je v za-
hraničních publikacích neobvyklá. Joachim
Bahlcke prokázal mimořádnou schopnost
syntetického uchopení českých dějin
a na malém prostoru je představil jako dějo-
vě dramatickou a čtenářsky zajímavou inte-
grální součást evropské historie.

Jaroslav Pánek

Ondřej FELCMAN –
Ryszard GLADKIEWICZ a kol.

Kladsko. Dějiny Regionu

Hradec Králové-Wrocław-Praha-Kłodzko,
Filozofická fakulta Univerzity Hradec
Králové, Polsko-Czeskie Towarzystwo
Naukowe, Historický ústav AV ČR,
Powiat Kłodzki 2012, 606 s. textu
+ 50 s. obrazových a mapových příloh,
ISBN 978-80-87607-00-8,
ISBN 978-83-928987-3-3,
ISBN 978-80-7286-191-0,
ISBN 978-83-926328-3-2.

Kladsko tvoří jakési bílé místo v dějinách
historických Čech. Dnes je již vnímáno ja-

ko součást Slezska. Dokonce ani historikové (samozřejmě s výjimkou těch, kteří se přímo zabývají vývojem zemí České koruny) si hned často neuvědomují, že Kladsko tvořilo ve středověku jeden z krajů Čech. O zaplnění tohoto „bílého místa“ v českých dějinách se od roku 1993 do roku 2006 snažila smíšená polsko-česká Kladská komise historiků (polsky: Komisja do spraw badań ziemi Kłodzkiej). Na práci komise, která vydávala odborné periodikum Kladský sborník, se podílela řada českých i polských historiků, historiků umění, muzejníků a etnografů pod vedením Vladimíra Wolfa a Richarda Gładkiewiczze.

Práce je rozčleněna do pěti hlav, z nichž každá mapuje jedno historické období. První, jejímž autorem je Krzysztof Jaworski, se týká pravěku a raného středověku a je napsána především na základě výsledků archeologických výzkumů. Druhá hlava (autoři Marek Cetwiński, František Musil, Martin Šandera) pojednává o začlenění Kladska do středověkého českého státu a jeho politickém, hospodářském a kulturním vývoji až do roku 1459. Tehdy král Jiří Poděbradský povýšil kladský kraj na hrabství, čímž významným způsobem změnil jeho postavení v rámci Čech. V podobě hrabství pak setrvalo Kladsko v Čechách až do roku 1742, kdy je Marie Terezie po prohrané první slezské válce musela odevzdat Prusku. Hrabské období je námětem poměrně rozsáhlé třetí hlavy, na níž se podílelo pět historiků (Teresa Bogacz, Jacek Dębicki, Ondřej Felcman, Radek Fukala, Tomasz Przerwa).

Čtvrtá hlava zachycuje vývoj v rámci pruského, resp. po roce 1871 německého státu (autoři Tomasz Przerwa, Maciej Szymczyk, Rafał Brzeziński). Zde nacházíme v kapitole „Čas válek a krize 1914–1945“ i podka-

pitolu s názvem „Česká hrozba“ (s. 256–264, uvozovky jsou v originále). V ní Tomasz Przerwa popisuje a analyzuje československý pokus o získání Kladska na mírové konferenci ve Versailles. Polský historik v souvislosti s tím podává s maximální objektivitou také výklad o etnickém složení Kladska a počtech Čechů v tzv. českém koutku kolem lázni Chudoba (polsky Kudowa). Poslední kapitola pojednává o Kladsku v rámci polského státu po roce 1945 (autoři Tadeusz Bieda, Bartosz Grygorcewicz, Tadeusz Marczak, Krystyna Oniszczuk-Awiżeń, Piotr Sroka), přičemž výklad je doveden téměř do současnosti.

Při výkladu poválečných dějin se nebylo možné vyhnout citlivé otázce nuceného vysídlení německého obyvatelstva a také peripetiím kolem nového pokusu Československa o získání Kladska, resp. jeho části. Autorem podkapitol „Československo-polský spor o Kladsko“ a „Změna národnostního charakteru“, je Tadeusz Marczak. Tato část textu působí příliš popisně a je až příliš poplatná oficiální verzi o vzniku „mírové hranice na Odře a Nise“ z komunistického období. Nelze souhlasit s tvrzením, že „o konečné nové polsko-německé hranici rozhodly tři velké mocnosti jednomyslným rozhodnutím na konferenci v Postupimi“ (s. 289). Skutečností je, že na postupimské konferenci byla území mezi předválečnou polsko-německou hranicí a linií Odra – Lužická Nisa dána pouze pod správu Polska a o konečném průběhu hranice měla rozhodnout teprve mírová konference. Z tohoto stanoviska vycházelo i Československo, když vzneslo územní nároky na části Kladska, Glubčicka a Ratibořska coby německých (a nikoliv polských) území. Autor se snaží vysídlení Němců nehodnotit a odvolává se na rozhodnutí Postupimské kon-

ference (s. 294–295). Podle mého názoru by ale právě na tomto místě bylo potřebné kritické posouzení celé otázky polsko-německé hranice a vysídlení německého obyvatelstva, které zde žilo po mnoho staletí. Je třeba říci otevřeně, že území Dolního Slezska a Kladska nemělo před rokem 1945 nikdy vazby k Polsku a šlo o území jednoznačně německá: příslušnost některých těchto území k piastovským knížectvím v raném středověku, na které se odvolával polský poválečný režim, nemůže brát nikdo vážně. Autor správně uvádí, že někdejší německá území na východ od Odry a Lužické Nisy dostalo Polsko jako kompenzaci za území anektovaná Sovětským svazem na východě (s. 289). Bylo by však vhodné dodat, že to byl také *jediný* důvod připojení těchto území. S ohledem na to, že publikace je společným českým a polským projektem by také bylo vhodné v textu alespoň zmínit činnost Polsko-československé Solidarity v osmdesátých letech.

Přes uvedené drobné nedostatky je práce významným vědeckým a edičním počinem. Kniha je doplněna seznamem vládců Kladska včetně kladských hrabat, srovnávací tabulkou polských, českých a německých názvů kladských měst a obcí a obrazovou přílohou. Dějiny Kladska budou jistě cennou pomůckou pro české i polské historiky.

Jan Rychlík

Sebastian SCHOLZ –
Gerald SCHWEDLER –
Kai-Michael SPRENGER (Hrsg.)
Damatio in memoria. Deformation und Gegenkonstruktionen in der Geschichte
(= Zürcher Beiträge
zur Geschichtswissenschaft, Bd. 4)
Köln-Weimar-Wien, Böhlau Verlag 2014,
284 s., ISBN 978-3-412-22283-3.

Kniha se prezentuje jako výstup curyšského symposia z roku 2010 o „vymazání z historické paměti, o cíleném zapomnění“. Celkem třináct německých a jeden anglický příspěvek se točí kolem důležitého fenoménu, který se vine dějinami vlastně do dneška; ostatně i čeští historici starších generací by mohli povídat. V široké škále témat je věnována pozornost době od raného středověku do zcela nedávné minulosti. Nicméně – jak se dalo předpokládat – hlavní pozornost se soustředila na období raného a vrcholného středověku, i když přichází i několik příspěvků obecnější povahy. Protože názvy statí jsou povětšinou formulovány velmi rámcově bez jmen a dat, je potřebí orientovat se konkrétním nahlédnutím. Nicméně problematika je tu chápána širě, tj. jde i o *memoria* a *oblivio* (paměť a zapomnění), ne vždy s akcentovaným záměrem drsné negace.

Jeden z iniciátorů nejen zmíněného symposia, ale širě chápaného projektu, Gerald Schwedler, v úvodní statí (Was heißt und zu welchem Ende untersucht man *damatio in memoria*?, s. 9–23) vysvětluje, proč se používá obratu, který dal název referované knize (jde o termín, použitý Kai-Michael Sprengerem roku 2009) a nikoliv běžné *damatio memoriae*. Bylo by možno o věci diskutovat, je otázkou, zda-li předložka „v“ změnil pohled na tento fenomén. I když cí-

tím jistý posun, nejsem si jist, zda se odlišná identita obou obrátů všeobecně rozlišuje. Autor se pak věnuje interpretaci těchto pojmů, zejména právě (ne)paměti, a při té příležitosti cituje i Wyclifovu difamací kostnickým koncilem. Zdůrazňuje přitom zejména aktivní vytvoření historické „protikonstrukce“ (*historische Gegenkonstruktion*). To české slovo se mi nelíbí, spíš by tu snad obstál obrát „jiný historický obraz“. Dalším termínem, kterému věnuje autor pozornost, je deformace minulosti, což ale už cílí jiným směrem. Posléze vedle toho, jakou úlohu přisuzuje v tomto procesu médiím a metaforám, se stručně dotýká i osob a institucí, které by měly být „rehabilitovány“. Příliš mnoho problémů na tak malý prostor!

Na tuto rozpravu navazuje tel avivský profesor Gadí Algazi svou statí *Forget Memory: Some Critical Remarks on Memory. Forgetting and History* (s. 25–34) několika obecnými úvahami o paměti jako takové. Chronologicky nejstarší téma sleduje Michael Rathmann, jemuž pro úvahy o antice byl klíčem znak bývalé NDR (*Damnatio memoriae, Vergessen oder doch erinnern?*). Další témata vycházejí z raného středověku. Tak Wolfram Brandes sleduje *Damnatio für die Ewigkeit – zur Entwicklung der Anathematismen auf Konzilien des 7. Jahrhunderts*, Klaus Herbers sleduje paměť o papeži Formosovi (891–896), který přes časovou shodu se závěrem staromoravské epochy v ní nezanechal stopu, Wolfram Drews, *Herrschergedenken bei den Karolingern und Abbasiden*, Claudia Garnier probírá vyloučení osob z právních struktur v raném a vrcholném středověku a Uta Görlitz sleduje raně středohornoněmeckou „Kaiserchronik“ z hlediska pravdy a paměti a jejich opaku. Rainer Hugener pak probírá škrty v me-

moriální kultuře středověkých „knih života“ (*Libri vitae*) a pokouší se o jejich stratifikaci.

Aniž by bylo možno vypočítávat všechny rozpravy a už vůbec ne jejich podněty, je třeba ještě poukázat na stať Sible de Blaauw, který sleduje soupeření dvou protipapežů Anakleta II. a Inocence II., projevující se ve stavbě římských kostelů. Důležitá je posléze stať Kai-Michaela Sprengera, *Memoria Damната – Ein Konzept der Kurie zum Umgang mit Gegenpäpsten (und anderen Kirchenfeinden)?*, který do svých úvah včleňuje i 14. a 15. století včetně Ludvíka Bavora a koncilů. Ne zcela spolehlivý jmenný rejstřík (chybí např. Wyclif, s. 15) tento zajímavý sborník uzavírá. Snad lze upozornit na to, že takřka paralelně vyšel v rámci řady *Colloquia mediaevalia Pragensia* jako patnáctý svazek sešit s podtitulem *Memoria et damnatio memoriae* ve středověku.

Ivan Hlaváček

Eberhard HOLTZ (Hrsg.)

Die Urkunden und Briefe aus den Archiven und Bibliotheken der Tschechischen Republik

(= Regesta Imperii – XIII: Regesten Kaiser Friedrichs III. (1440–1493) nach Archiven und Bibliotheken geordnet, Bd. 26)

Wien-Köln-Weimar, Böhlau Verlag 2012, 461 s., ISBN 978-3-205-78852-2.

Diplomatické prameny listinné povahy nabývají v pozdním středověku co do kvantity pro jedince těžko zvládnutelných rozměrů. Zatímco edice přinášející písemnosti raného a vrcholného středověku podávají jednotnou chronologickou řadu listin týkajících se sledovaných příjemců či vydavatelů,

ať už jsou relevantní písemnosti uloženy kdekoli, pro materii pokročilého 14. a tím více 15. století je nutno postupovat jinak. Vytváření jedné chronologické řady by neúměrně prodlužovalo vydávání jednotlivých svazků. Proto je příslušný materiál zpřístupňován podle archivů (ba i fondů) či archivních regionů. Regesta římského krále a císaře Friedricha III. jsou toho nejlepším příkladem. Množství jím vydaných písemností je nejen značně vysoké, ale především je rozptýleno po archivech (a knihovnách, pokud jde o opisové dochování) takřka celé Evropy, byť s těžištěm v oblastech Svaté říše římské. Do konce roku 2014 bylo vydáno na 30 svazků tohoto projektu, které doposud zpřístupnily zhruba čtvrtinu všech v úvahu připadajících písemností (jejich počet je odhadován na přibližně 40 000). Anotovaným 26. svazkem vstupují do této vydavatelské série také české země. Edice je prvním souborným zachycením Friedrichových písemností z území České republiky – jde o edici 820 jeho listin, mandátů a missivů. Friedrich v průběhu své vlády pěstoval tu volnější, tu intenzivnější styky k některým mocenskými skupinám a osobám v tehdejší České království a Moravském markrabství. Především ve čtyřicátých a padesátých letech 15. století udržoval úzké kontakty s hlavou katolické strany v Čechách – Oldřichem z Rožmberka. Až do roku 1453 byl Friedrich také poručníkem následníka českého trůnu – krále Ladislava (Pohrobka). Dalším jemu blízkým subjektem byl Cheb, který lavíroval mezi římským a českým králem, což mu umožňovalo jeho postavení říšské zástavy držené českým panovníkem. Příklon k římskému králi byl markantní především v době bezkráloví (ve 40. letech) a potom v počátcích vlády Vladislava Jagellonského (hold složen až roku 1477). Tyto skutečnosti

se samozřejmě odrážejí i v dochované diplomatické materii.

Jako pro ediční výzkum relevantní se ukázala celá řada českých a moravských archivů a knihoven. V Národním archivu, fondu České koruny, se nacházejí především Friedrichovy listiny určené pro české krále (hlavně Jiřího z Poděbrad). Mnoho Friderician je uloženo ve šlechtických fondech různých archivů (Státní oblastní archiv [SOA] v Třeboni – Rožmberkové, páni z Hradce, Nelahozeves – Lobkowický archiv, SOA Praha – Valdštejnové, SOA Zámorsk – Šlikové). Velmi bohatý je z tohoto pohledu také Moravský zemský archiv [MZA] v Brně, především fond Stavovské listiny, ale i některé listinné sbírky; v úvahu připadají i různé městské archivy (Brno, Olomouc, Znojmo). Z českých archivů (kromě výše zmíněných) je významný především chebský městský fond v Státním okresním archivu [SOKA] Cheb, jiná města přicházejí jako příjemci Friedrichových listin výrazně méně. Relativně zřídka jsou ve studovaném souboru zastoupeny archivy církevních institucí. Několik kusů se nachází v opisové podobě v různých českých knihovnách (především v Národní knihovně v Praze).

Velká část editované materie je ale nebohemikálního původu. Tyto fondy se spolu s potomky původních příjemců dostaly do Čech (a na Moravu) až v novověku – především po třicetileté válce. To je ostatně stejná situace, jakou seznali editoři příslušných svazků Regest imperii Ludvíka Bavora a Zikmunda Lucemburského. Tyto písemnosti tvoří více než polovinu celkově zpřístupňovaných dokumentů – jde tu v první řadě o archivní fondy Dietrichštejnů, Lamberků, Colloredo-Mansfeldů, Schwarzenberků (fond velkostatku Murau byl vrácen

rodu do Bavorska, přesto je zde však evidován), Roggendorfů a mnohých jiných. Značný podíl mají v edici opisy zanesené do dietrichštejského kopiáře (v MZA), které tvoří celkem 40 % všech zde vydaných kusů! Vedle toho se ale nebohemikální materie nachází i v jiných archivech.

Z editovaného materiálu je 27 % originálů, 21 % se dochovalo v opise, zbylých 46 % je deperdity, která autoři důsledně registrují (vysoké číslo má na svědomí především zmíněný dietrichštejský kopiář). Podíl jednotlivých archivů podávají následující čísla: MZA v Brně (431 kusů), SOA Třeboň (114), SOA Třeboň, pobočka Český Krumlov (57), Národní archiv (48), Archiv Národního muzea (40), SOkA Cheb (29) atd. Z 820 zpřístupněných kusů jich je naprostá většina psána německy, jen 21 v latině a tři v češtině. Důležitá složka listin – kancelářské poznámky – je dochována ve 300 případech. Mezi vydávanými písemnostmi se nachází obsahově velice široká paleta počínaje udílením lén a různých milostí, až k mandátům a listům uzavřeným, jejichž předmětem byla vesměs informační výměna. Ze skupiny graciálních listin jsou zajímavá například znaková privilegia určená pro moravské stavy, pro Staré Město či Nové Město pražské. Na dochované materii pro české a moravské příjemce se dá dobře sledovat intenzita a směr kontaktů Friedricha III. do tohoto prostředí.

Svazek počíná seznamem zkratk, po němž následuje přehledný a instruktivní úvod pojednávající ve zkratce o všech podstatných aspektech vydávaného materiálu. Samotné edici ještě předchází seznam zpřístupňovaných kusů se základními údaji obsahujícími číslo regestu, datum vydání a krátkou anotaci příslušné písemnosti. Poté se již dostáváme k samotné edici, která je vystavěna dle

standardních vydavatelských směrnic Regest imperii, a poskytuje tak velmi přehledné penzum informací ke každé písemnosti, včetně uvedení kancelářských poznámek a především velmi podrobných regestů, které vystihují všechny podstatné údaje. Jejich délka je samozřejmě různá – od krátkých tří- či čtyřřádkových až k několikastránkovým, které představují v podstatě převyprávění obsahu konkrétního dokumentu. Pokud jde o časové rozvrstvení editované materie, většina jí spadá do prvních dvaceti let panování Friedricha III., ale poměr je tu rozostřen především obrovským množstvím kusů z dietrichštejského kopiáře řadících se do let 1445–1446. Svazek uzavírájí podrobné rejstříky.

Celkově vzato se nám dostává do rukou perfektně připravená edice obsahující písemnosti, které se sice jen z části týkají českých souvislostí, ale na druhé straně rozšiřují i penzum známých Friedrichových písemností pro rakouské země, ale i jiné regiony. V tomto ohledu je tak česko-moravský svazek Friedrichových regest vskutku mezinárodním počinem. Je tu vydáno množství písemností, které jsou sice známé a dílčím způsobem již zpřístupněné, avšak způsobem již dnes nevyhovujícím. Vedle toho se zde setkáváme i s celou řadou inedit včetně listin (či mandátů a missivů) vysloveně bohemikálního charakteru (tedy nejen svým archivním uložením na našem území).

Tomáš Velička

Michaela FREEMANOVÁ
*Fratrum misericordiae artis musicae
collectiones in Bohemia et Moravia
reservatae* (= *Catalogus artis musicae*

in Bohemia et Moravia cultae.
*Artis musicae antiquioris catalogorum
series*, vol. 7/1, 7/2) Praha, Národní
knihovna ČR 2013, 701 s. (dva svazky),
ISBN 978-80-7050-613-4.

Sbírky hudebnin, dochované v mnoha archivních fondech, kostelních kůrech a dalších místech českých zemí, jsou důležitými doklady k dějinám hudebního života u nás. Jejich průzkum je však badatelsky problematickou a nesnadnou záležitostí. Velký problém představuje stav dochovaných sbírek, jež jsou jen zřídka dochovány v kompletní podobě. Navzdory tomu jejich průzkum umožňuje alespoň dílčím způsobem nahlédnout na hudební provoz a jeho proměny v průběhu času.

Jedním z nových příspěvků, obohacujících téma notových fondů sbírek církevních a duchovních institucí je dvojdílná kniha „*Fratrum misericordiae artis musicae collectiones in Bohemia et Moravia reservatae*“, jejíž autorkou je muzikoložka Michaela Freemanová, která patří mezi přední badatele v oblasti starší české hudby. Recenzované dílo je sedmým titulem tematické řady „*Catalogus artis musicae collectiones in Bohemia et Moravia reservatae – Artis musicae antiquioris catalogorum*“, která si klade za cíl dokumentování dochovaných historických hudebních sbírek na našem území. Doposud takto byly zmapovány sbírky z pražské Lorety, Berouna (sbírka Josefa Antonína Seydla), Březnice, Pražské metropolitní kapituly, Kroměříže (sbírka biskupa Karla z Liechtensteina-Castelcornu) a hudebního fondu Řádu milosrdných

bratří z Kuksu, kterou zpracovala taktéž Michaela Freemanová. Právě zdokumentování kukské sbírky se stalo základem dalšího výzkumu, jímž si autorka vytkla za cíl prozkoumání a shrnutí všech dochovaných hudebních archiválií, spjatých s působením milosrdných bratří na území dnešní České republiky. Ze všech řádových působišť v rakousko-uherské provincii se jich totiž na našem území dochovalo nejvíce, ostatní jsou až na výjimky ztraceny. Dvojdílná kniha je rozdělena do několika částí, v nichž je postupně věnována pozornost jednotlivým konventům, ediční problematice, vodoznakům použitých typů papíru a především podrobnému katalogu dochovaných archiválií.

Hlavním posláním Řádu milosrdných bratří byla péče o nemocné, takže v místech jejich působení byly zakládány nemocnice a řeholníci se zabývali především lékařstvím, lékárenstvím nebo botanikou. Ve zmiňovaných oborech dosáhli věhlasu a některá jejich díla se stala oceňovanými vědeckými pracemi. Milosrdní bratři zároveň patřili mezi řády, u nichž se zvláštní pozornosti těšila hudba, a někteří z řeholníků se jí sami aktivně věnovali, nezřídka na velmi dobré úrovni. Na území našeho dnešního státu trvale působili na několika místech. V Čechách byly řádové konventy založeny v Praze, Novém Městě nad Metují a v již zmíněném Kuksu, na Moravě a ve Slezsku potom v Těšíně, Prostějově, Letovicích, Vizovicích, Valticích a Brně. O každém z konventů je zvlášť pojednáno v samostatných oddílech předmluvy. Autorka v nich shrnuje jejich stručné dějiny a předkládá zde taktéž zmínky o přítomných hudebnících, kteří se objevili jak přímo v řadách milosrdných, tak i v okruhu jejich spolupracovníků, nebo pacientů.

Do časového kontextu jsou zasazovány také informace o nástrojovém vybavení kůru i případných hudebninách, pokud jsou dochovány dobové inventáře, a vývoji těchto chrámových sbírek.

Jednotlivé sbírky během let procházely mnoha změnami a dodnes se z nich dochovaly větší či menší části. Například archiv z kůru pražského kostela u sv. Šimona a Judy, kde byl jeden z nejvýznamnějších řádových konventů, je dochován pouze v několika zlomcích. Jednalo se přitom o sbírku hudebnin, kterou by jejím rozsahem i důležitostí bylo možno srovnávat s archivem pražských křížovníků, jejichž kůr patřil mezi prvořadá hudební centra barokní Prahy. Určitou představu o rozsahu zdejší sbírky milosrdných dnes poskytují dva inventáře z roku 1829, které jsou v knize M. Freemanové taktéž zpracovány. Díky nim je možné alespoň z části vyplnit mezeru po chybějících notových materiálech. Podobný soupis je připojen rovněž v případě jihomoravských Valtic (dříve náležejících k Dolním Rakousům), byť v tomto případě z jiného důvodu. Valtická sbírka se totiž dochovala v brněnském archivu a díky zmíněnému inventáři, který obsahuje na 458 jednotek, můžeme její dnešní podobu srovnat se stavem v druhé polovině 18. století, kdy byl pořízen zmíněný soupis.

Podstatnou částí publikace je podrobný katalog hudebnin, který vychází z edičních zásad této řady. Skladby jsou sestaveny v abecedním pořádku podle skladatelů a jsou utříděny v celcích podle místa původu jednotlivých sbírek. To poskytuje přesnou představu o dochovaných částech i v těch případech, kdy byly původní fondy rozpuštěny. Nezřídka se autorce také podařilo zpřesnit a opravit stávající archivní soupisy. Součástí katalogů pražského a val-

tického konventu jsou výše zmiňované historické indexy, které jsou zařazeny vždy na začátku oddílu dotyčného místa. Vedle notových incipitů a standardního slovního popisu pramene jsou skladby též, pokud to bylo možné, identifikovány vůči databázi *Répertoire International des Sources Musicales* (Mezinárodní soupis hudebních pramenů, RISM) a Soubornému hudebnímu katalogu. Z tohoto srovnání zároveň vyplývá, že řada děl se ve sbírkách milosrdných bratří dochovala unikátně a jejich výskyt jinde není dosud znám.

Katalog hudebních sbírek milosrdných bratří Michaely Freemanové představuje rozsáhlé a badatelsky závažné dílo, kterému byla věnována mimořádná péče. Díky úspěšnému završení kniha (spolu s katalogem řádové sbírky z Kuksu) představuje ucelený přehled hudebního odkazu Řádu milosrdných bratří na území Čech, Moravy a Slezska, stejně jako jedinečnou sondu do specifické oblasti života jejich řádových konventů. Detailní zmapování zmiňovaných sbírkových fondů zároveň zpřístupňuje možnosti další práce s dochovanými hudebninami, včetně jejich renesance pro posluchače. Význam této knihy tedy tkví nejen v tom, že dokumentuje samotný původ a známý rozsah sbírek, ale dílo může rovněž významně přispět k dalšímu životu dochované hudby.

Lukáš Vytlačil

Středověk

Tibor ŽIVKOVÍČ

De conversione Croatorum et Serborum.

Izgubljeni izvor Konstantina

Porfirogenita (Ztracený pramen

Konstantina Porfyrogeneta)

Beograd, Zavod za udžbenike 2013,

164 s., ISBN 978-86-7743-096-2.

Učený byzantský císař Konstantin Porfyrogenetes (944–959) je autorem díla *De administrando imperio*. Spis byl určen Konstantinovu synu Romanovi jako souhrn rad pro budoucího vladaře, jak spravovat říši. Konstantin věnoval osm z 53 kapitol díla státním útvarům Jižních Slovanů a Dalmácii. Tibor Živković se zabývá otázkou pramenů těchto pasáží, které jsou velmi cenným východiskem jihoslovenské historiografie. Ačkoliv je známo, že autor *De administrando imperio* je jen jeden, tedy císař Konstantin, je také známo, že vycházel z archivní a jiné dokumentace a zpráv. Proto ve spisu čteme dvě odlišné verze historie Jižních Slovanů. Je pravděpodobné, že *De administrando imperio* je koncept, který autor už nestihl dovést do úplného konce. Některé údaje si navzájem neodpovídají v čase. O stejný případ se jedná u díla *De thematibus*, ve kterém úplně chybí kapitola věnovaná Dalmácii. Tato mezera by snad mohla být ukazatelem toho, že se císař k jejímu sepsání teprve chystal.

Základní otázkou, na kterou autor hledá odpověď, je: kdo byl autorem Konstantinova hlavního pramenu o Srbech a Chorvatech? A dále: shromažďoval materiál k danému tématu Konstantin sám, anebo mu ho poskytli jeho zpravodajci?

Živković rozkrývá autora Konstantinova pramene pečlivou analýzou *De administ-*

rando imperio. Jednalo se o osobu, obeznámenou s politickými poměry a vztahy Bulharů a Srbů. Tato osoba se dobře orientovala i v byzantských zahraničních vztazích, konkrétně s Franky, Bulharskem, Chorvatskem a Srbskem; rovněž byla obeznámena s tehdy velice komplikovanými politickými vztahy mezi Byzancí a Svatým stolcem, jak je patrné z podrobného popisu osudů a učení arcibiskupa Metoděje. Přesné údaje o jménech duchovních osob, panovníků a jejich vysokých úředníků, lokalit, obvyklé ve spisu *De administrando imperio*, naopak chybí v kapitolách, věnovaných obrácení Chorvatů a Srbů na křesťanství. Na základě této skutečnosti Živković vyvozuje, že autor byl závislý na informacích, shromážděných porůznu, jen ne přímo v místě dění (např. v Římě). Původní cíl autora těchto kapitol, Živkovićem nazvaných podle předpokládaného pramene *De conversione Croatorum et Serborum*, bylo dokázat, že Srbové i Chorvati byli už od prvopočátků, tedy od jejich příchodu do Dalmácie, Panonie a Ilyriky, přívrženci Západní církve. Zároveň však autor musel najít způsob, jak obrácení Srbů a Chorvatů na křesťanství představit jako výsledek spojeného úsilí Říma a Cařihradu. Musel tedy zkompileovat více ústních tradic o původu Srbů a Chorvatů, sledovat historii pronikání křesťanství do jejich řad a zaznamenat různé konkrétní údaje, např. názvy měst, která v jeho době existovala v Oikumeně. Z analýzy textu vyplývá, že zdrojem nemohla být jen jedna osoba, ale více zkompileovaných zpráv.

Živković se také detailně věnuje poměrům na Velké Moravě v druhé polovině devátého století. Jako datum vzniku textu *De conversione Croatorum et Serborum* určuje rok 871, kdy byl Metoděj, v té době designovaný panonský arcibiskup, uvězněn salcburským ar-

cibiskupem v Bavorsku. Spis *De conversione* vznikl za účelem ospravedlnění soudního procesu s Metodějem, který se konal v Řezně. Salcburský biskup pokládal misií mezi panonskými Slovy za své výlučné právo a nehodlal dovolit Svatému stolci jakékoliv vměšování. Na základě orientace s údaji textu Živković dospívá k závěru, že autorem textu *De conversione* byl pravděpodobně Anastasius, zvaný knihovník, ochránce Metoděje a významný hodnostář, zastupující zájmy Říma. Spis *De conversione* byl věnován v listopadu 879 Fotiovi a stal se součástí Konstantinova spisu *De administrando imperio*.

Rozvržení knihy přibližuje čtenáři způsob, jakým Živković postupoval. V první kapitole, nazvané *Dilna Konstantina Porfirogeneta*, se autor soustřeďuje na způsob, jakým císař při psaní jeho děl pracoval, ze kterých pramenů čerpal a jak spojoval různé zdroje do celistvého textu. Druhá kapitola s názvem *Vyprávění o Chorvatech* se zabývá otázkou původních, dnes již ztracených, pasáží zpravodajce, který byl dobře obeznámen s historií Chorvatů. Také další kapitoly jsou koncipovány jako pramenná analýza textů z *De administrando*, týkajících se Dalmácie a dějin Srbů. Zvláštní kapitola je věnována krátkým úsekům *De administrando*, které se týkají malých slovanských knížectví (Zahumlje, Travunie, Duklja) na území dnešního Chorvatska, Srbska a Černé Hory. Živković pracuje s originálním textem, který průběžně komentuje. V závěrečné kapitole shrnuje své poznatky a závěry a zdůvodňuje, proč se domnívá, že autorem *De conversione* byl právě Anastasius. Kniha je opatřena rozsáhlým soupisem použité literatury a jmenným rejstříkem. Je přehledná, řecký text je uveden vždy s přesným překladem.

Lenka Blechová

Eduard MÜHLE (Hrsg.)

Breslau und Krakau im hohen und späten Mittelalter. Stadtgestalt – Wohnraum – Lebensstil (= Städteforschung Reihe A: Darstellungen, Bd. 87)

Köln-Weimar-Wien 2014, Böhlau Verlag, 384 s. (65 černobílých a 12 barevných vyobrazení), ISBN 978-3-412-22122-5.

S výjimkou úvodního slova redaktora, tehdejšího ředitele Německého historického ústavu ve Varšavě, který podává informace o vzniku tohoto svazku, jde vesměs o práce polských historiků a historiček (17:1). Ti se prezentují různě (málo) přepracovanými zněními svých polsky již jinde vydaných studií. Protože jsou jejich texty ale velmi rozptýleny, je třeba iniciativu k soubornému vydání uvítat. Současně platí, že jde s mála výjimkami o stati z několika málo posledních let, takže zásahy do nich nebyly až tak potřebné. Studie tedy v podstatě obřázejí současný stav našeho – polského bádání. Vzhledem k tomu, jaký byl vznik tohoto svazku, je jasné, že celkové pokrytí tematiky, zdůrazněné v podtitulku, nebylo možné, leč přesto je podán poměrně plastický a svým způsobem komplexní pohled na města Vratislav a Krakov v uvedeném období.

Ale už první stat (Marek Słoń, *Warum nur ein Breslau? Versuch eines Vergleichs der Entwicklung der Städte Breslau, Prag, Krakau und Posen*, s. 9–25) ukazuje, že v regionu bylo více měst, která si svým habitem a strukturou zasloužila být vtažena do tohoto srovnání. K těm, jež jsou uvedena v titulku článku, by snad bylo možno připojit ještě Brno vzhledem k jeho významu. To ovšem není výtka, protože jednak příslušné stati nebyly k dispozici, jednak by zařazení další skupiny studií přerostlo možností jed-

noho svazku. Ale je třeba si to uvědomit a při všech možných paralelách resp. komparacích to zohledňovat. Nutno rovněž konstatovat, že mezi autory jsou vesměs jména předních představitelů polské medievistiky, takže se nám tu dostává kvalifikovaných odpovědí na kladené otázky.

Z formálního hlediska můžeme v publikaci rozeznat tři poměrně samostatné okruhy. První z nich tvoří šest statí, které se zabývají analýzou různých aspektů hospodářských a sociálních problémů Vratislavi samotné. Zde převládají otázky týkající se vzhledu města a jeho areálu. V té souvislosti si zaslouží zvláštní pozornost Mateusz Goliński, který sledoval dynamiku proměn držeb nemovitostí na vratislavském rynku v letech 1345–1420 (107–135). Také pět rozprav o Krakovu sleduje zejména stavební vývoj města. Zde poučí zejména dvě poslední rozpravy: Waldemara Komorowského o rezidencích vrcholně a pozdně středověkých patriciů a Jakuba Wýsmulka, který interpretuje testamenty krakovských měšťanů ve 14. století. Pro léta 1303–1396 mohl pracovat se zhruba osmdesáti (překvapivě málo) jednotkami, jejichž dispozice rozdělil strukturovaně podle příjemců (vesměs církevní) a posléze podle obsahu. Škoda, že pro Vratislav není k dispozici paralelní studie. Autor se nepokusil ani o případné srovnání třeba právě s Prahou, kde je materiál již do značné míry zpracován.

První ze zbývajících dvou statí je věnována hospodářským stykům obou tehdejších velkoměst včetně těch menších, která ležela na jejich spojnici (Grzegorz Myśliwski), druhá pak sleduje genealogické souvislosti mezi oběma patriciáty (opět Mateusz Goliński). Pro českého čtenáře třeba dodat, že podle rejstříku je Praha (vedle úvodní statí, kde je to samozřejmé) poměrně hojně frek-

ventována, jiná města jen výjimečně (Brno), i když by asi zejména u patriciátu bylo možno tyto vazby pozorovat. Ale to je spíš popud pro nás, než pro autora zmíněné statí.

Ivan Hlaváček

Walter KOCH (Hrsg.) unter Mitwirkung von Klaus Höflinger, Joachim Spiegel und Christian Friedl

Die Urkunden Friedrichs II. Teil 4: 1220–1222

(= Monumenta Germaniae Historica – Die Urkunden der deutschen Könige und Kaiser), Wiesbaden, Harrassowitz Verlag 2014, 1098 s. (Rejstřík s. 637–1098), ISBN 978-3-447-10087-8.

V rámci prestižních Monumenta Germaniae Historica vyšel další díl jedné z jejich nejstarších řad, (dvou)svazek listin posledního velkého Štaufovce Friedricha II. Přináší materiál pouhých dvou let (od září 1220 do srpna 1222) v počtu 272 kusů pro dobu jeho pobytu v Itálii. Jde o listiny velmi často datované v polních vojenských táborech, což už samo o sobě zřetelně svědčí o Friedrichových válečných aktivitách. Jsou to roky jeho vlády, které patří k těm s největší listinnou emisí. Jde přitom pochopitelně zejména o různé milosti italským církevním institucím. Zřetelně to znamená, že se v té době střední Evropa dostávala do značné míry mimo horizont jeho zájmů (včetně českých zemí), i když se ve Friedrichově doprovodu pohybovali představitelé německého episkopátu a špiček světské feudality. České představitele mezi nimi jmenovitě nenacházím a lze se oprávněně domnívat, že se neskrývají ani v obvyklém tehdy závěru svědečných řad privilegií *et alii quamplures*. Výjimkou se

může zdát ojedinělý Friedrichův zájem o řád německých rytířů, ale ten byl v oné době ještě fixován na Středozeří.

Úvod edice je tentokrát velmi stručný, protože podrobný výklad o kancelářských zařízeních je slibován pro následující svazek. Ten má obsáhnout i materiál v rozsahu čtyř návazných, rovněž italských let Friedrichovy vlády. Komentář k jednotlivým otiskům listin navazuje na úzus předchozích svazků, to znamená, že splňuje nejvyšší kritéria míry informací jak po formální, tak i obsahové stránce. Zejména je také třeba upozornit na mimořádný záběr provenienčních údajů jednotlivých listin, vypořádávající se s nejrůznějšími ztrátami originálního či širě starého dochování.

Zcela obecnou mediévistickou (i filologickou) platnost mají rejstříky, které zaplňují více než 450 stran a které jsou dílem Kochových spolupracovníků. Je jich celkem šest. Jmenný, slovní a věcný, citovaných míst bible, právních pramenů a odkazů či narážek na ojedinělé citace křesťanských autorů (z autorek Hildegarda z Bingen!), míst dochování textů a posléze seznam edic a literatury. Klíčový je rejstřík slov a věcí (230 stran!), který přináší dokonce příslušná slovní spojení, umožňující obecněji pronikat do myšlenkového světa nejen Friedricha samotného, ale i politické teologie doby vůbec či věcí hospodářského a právního charakteru (tak např. slova spojená s pojmem *libertas* přicházejí ve více než pěti sloupcích, ale týká se to i dalších pojmů jako *maiestas*, ale i *imperium* s různými odvozeninami, *possessio*, *potestas*, *robur*, *p(o)ena* a mnoho dalších, jakož i tvarů slovesných). Dosavadní postup prací je, doufejme, zárukou, že se dalšího svazku dočkáme v dohledných letech.

Ivan Hlaváček

Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ

Královský dvůr Václava II.

České Budějovice, Veduta 2011,
vydáno ve spolupráci s Nakladatelstvím
Historického ústavu AV ČR, 329 s.,
ISBN 978-80-86829-73-9.

Dana Dvořáčková-Malá poskytla čtenářské obci monografii věnovanou královskému dvoru Václava II. jako završení svých sond do struktur ústřední panovnické moci v českém státě na přelomu 13. a 14. století. Centrem její pozornosti se logicky stal dvůr nejvýznamnějšího z posledních Přemyslovců Václava II. (pro něj doposud podobně syntetizující zpracování v české historiografii schází), dále jde o dobu, v níž došlo k závažným strukturálním změnám v české středověké společnosti, jež se pochopitelně promítaly i do panovnického dvora, a v neposlední řadě jde o typické téma umožňující (ba přímo vyžadující) aplikaci moderních interdisciplinárních přístupů.

Problémem, s nímž se musí vypořádat mediévista zabývající se pozdním 13. stoletím v českých zemích, je absence kritického a celistvého zpřístupnění pramenů pro toto období. Navzdory tomuto omezení je práce Dvořáčkové-Malé spolehlivá, bere v úvahu maximum možných pramenů a vhodně kombinuje písemnosti úřední proveniencí s prameny narativního či čistě literárního charakteru. Rovněž rozsah použité sekundární literatury je adekvátní syntetizující monografii, shrnující poznatky v dané oblasti.

Předchozí studie věnované tématu osob obklopujících českého panovníka Václava II. byly konstruovány převážně z pohledů propografických: šlo primárně o identifikaci jednotlivých osobností ovlivňujících jednání krále a dále o shromáždění pokud možno

kompletních pramenných zmínek k nim se vztahujících. Tento přístup, charakteristický zejména pro pozitivistickou historiografii, je pochopitelně aplikován i Dvořáčkovou-Malou. Nicméně takto získané informace jsou dále hodnoceny a interpretovány v několika vzájemně se prostupujících rovinách, které tvoří základní stavební kameny jednotlivých kapitol.

Autorka nevnímá fenomén dvora jako jakýsi umělý konstrukt moderní historické vědy, nýbrž hned v první kapitole „O uspořádání dvora“ (s. 21–49) upozorňuje na skutečnost, že dvůr a jeho prostředí je pojímán jako specifický fenomén v teoretických spisech fakticky již od budování západoevropských raně středověkých států (Hincmar z Remese), přičemž největší autorčině pozornosti se těší dílo Konráda z Megenberku *Ökonomik* z poloviny 14. století. Zejména pokus o aplikaci Konrádových postulátů o užším dvoře (*curia minor*) a širším dvoře (*curia maior*) v českém prostředí můžeme chápat jako metodicky zásadní a novátorský. Je to ostatně pro autorku typický koncept, který ověřovala i ve svých předchozích studiích věnovaných tomuto tématu.

Dvořáčková-Malá ale nezůstává jen u tohoto členění: je si vědoma (viz druhou kapitolu „Lidé kolem trůnu“ na s. 51–111), že dvůr jako centrální „instituce“ středověkého českého státu je mnohem složitějším systémem, v němž dochází k neustálým interakcím jednotlivých elementů jak politického života (hlavně skupin a klanů světské nobility, dále vysokého kléru aj.), tak i osob objevujících se v pramenech jen sporadicky, nicméně rovněž dotvářejících kulturní úroveň společenských elit (básníci, hudebníci, šašci apod.). Není totiž možné zapomínat na to, že vedle církve a jejích reprezentantů to byl fakticky jedině pa-

novnický dvůr (a maximálně některé jeho „deriváty“ u nejčelnějších představitelů domácí šlechty), který byl schopen vytvořit podmínky pro uměleckou tvorbu (pochopitelně profánních žánrů), a stával se tak tvůrcem a vlastně i měřítkem dobového vkusu. V tomto ohledu přináší kniha Dvořáčkové-Malé důležitý impuls, který česká historiografie doposud dlužila literárním historikům i historikům umění. Pro ně je důležitá zejména čtvrtá kapitola „Dvorská-rytířská kultura“ na s. 165–181. Takto zaměření odborníci totiž zpravidla pracují až s výsledky těchto struktur (tzn. s uměleckými díly), aniž by si kladli otázky po zázemí, v němž tato díla vznikala. A pokud si tyto důležité otázky představitelé zmíněných vědních oborů kladou, nemohou na ně nalézt kvalifikované odpovědi bez důkladných kontextuálních analýz, které zpravidla leží mimo rámec jejich primárního zájmu.

Nutným důsledkem aplikace na počátku zmiňované teorie o užším a širším dvoře Václava II. je odlišení nejbližšího okolí panovníka, tj. jeho rodiny, domácnosti, nejbližšího služebnictva a nejintimnějších rádčů (světských i duchovních), od dvora rozšířeného o další činitele z řad úřednictva. V tomto rozšířeném modelu je dvůr prostorem, v němž se formuluje panovníkova politická moc.

Je třeba mít ovšem na zřeteli, že se právě během druhé poloviny 13. století řada původně ryze dvorských dignit stává exponentem zemské správy stojícím vůči panovníkovi nikoliv již v jednoznačně subsidiárním, nýbrž spíše v jakémsi „kolegiálním“ postavení. Tento aspekt studie Dvořáčkové-Malé bude ovšem zapotřebí podrobit dalším soustavným výzkumům, neboť jeho vyřešení nelze dosáhnout toliko analýzou dvora a jeho

struktur, nýbrž i studiem paralelního formování země jakožto fenoménu, kolem něhož krystalizovala zemská obec a její správní struktury. Ty se právě v pozdním 13. století stále zřetelněji profilují v písemných pramenech.

Celý autorčin výklad je propojen s politickými dějinami, nejde tedy jen o sledování vnitřních záležitostí dvora a jeho každodennosti. Všechny důležité posuny v rámci dvorského společenství jsou Dvořáčkovou-Malou vnímány a vysvětlovány jako výsledky mocensko-politických změn, v rámci nichž můžeme jako uzlové body postupně vnímat návrat mladého Václava II. do Čech na jaře 1283, zatčení Závíše z Falkenštejna na konci 80. let a posléze příchod Petra z Aspeltu do služeb českého krále (prokazatelně od roku 1295), popř. českou královskou korunovaci a s ní spojenou restrukturalizaci panovníkovy kanceláře 2. června 1297.

Za metodicky nové lze jednoznačně považovat uplatnění metod sociologie, popřípadě sociální antropologie při studiu dvora jakožto sociálního systému projevujícího se jednak interakcí mezi jednotlivými jeho členy navzájem (naplňování obsahu kompetencí jednotlivých dvorských oficií), tak i ve vztahu k okolí, v tomto případě především strukturovaným ceremoniálem (vjezd panovníka do města, korunovace, rytířský turnaj, svatba apod.) – instruktivně je to obsaženo ve třetí kapitole „Každodennost a slavnosti“ na s. 113–163 a v kapitole páté nesoucí název „Královská rodina a dvůr v prostoru“ na s. 183–201. Rovněž z tohoto hlediska je pozdní 13. století svým způsobem zlomové, neboť nám množství a charakter dochovaných pramenů umožňuje (zejména jejich vhodnou kombinací) nahlédnout hlouběji pod povrch jevů.

Autorka sleduje všechny představené aspekty kontextuálně, provádí sondy jak směrem do období panování Václava otce Přemysla Otakara II., tak i do období po vymření přemyslovské dynastie a nástupu Lucemburků na český trůn. Tak dostávají výsledky jejího pozorování vyšší vypovídací hodnotu, zvláště tam, kde přináší nové, doposud nepublikované souvislosti.

Dalibor Havel

Stefan ALBRECHT (Hrsg.)

***Chronicon Aulae regiae – Die Königsaa-
ler Chronik. Eine Bestandsaufnahme***

(= Forschungen zu Geschichte und Kultur der Böhmisches Länder, vol. 1)

Frankfurt am Main et al., Peter Lang 2013, 246 s., ISBN 978-3-631-64535-2.

Stefan Albrecht sestavil u příležitosti blížícího se dokončení německého překladu Zbraslavské kroniky sborník devíti příspěvků, které spojuje téma Zbraslavské kroniky. Příspěvky mají postihnout stav a perspektivy bádání o tomto prvořadém prameni a kontext jeho vzniku. Sborník vychází z konference, kterou v roce 2008 uspořádala Historická komise pro české země. Sborník má současně sloužit jako doprovodný svazek k německému překladu kroniky.

Po Úvodu Stephana Albrechta, kde je podán záměr publikace, byl zařazen příspěvek předního znalce evropské středověké historiografie Norberta Kerskena, který se zabývá rolí opatů a klášterů ve středověkém dějepisectví (*Äbte als Historiker. Klöster als Zentren der Geschichtsschreibung im Mittelalter*). Kersken přehledně shrnuje fenomén dějepisných prací psaných opaty, který oprávněně považuje za základ evropské historiografie středověku. Autor provedl ana-

lýzu údajů o přibližně osmdesáti opatech, kteří byli zároveň historiografy. Analýza byla provedena jak z hlediska chronologického, tak s ohledem na místo působení opatů a tématické zaměření jejich spisů. Dále se autor pokusil sestavit profil opata-autora a zhodnotit jeho historiografickou činnost. Není příliš překvapivé, že převahu mezi opaty-dějepisci mají představitelé benediktýnského řádu. Rozdělení kronik psaných opaty a klášterních kronik je provedeno podle říšských teritorií. (Pokud jde o kroniky psané opaty v českých zemích, nebyla ovšem Kronika, přesněji Letopis, milevského opata Jarlocha „druhým pokračováním Kosmovy kroniky“, jak uvádí autor, ale jako pokračování Letopisu Vincenciova stála mimo tuto řadu.) K českým kronikám jsou vzhledem k místnímu sousedství přiřazeny také Valdsasy. Opaty většinou byli činní politicky i mimo svůj klášter, často měli úzký vztah s královským dvorem. Mohou být také charakterizováni jako středověcí intelektuálové. Více než polovina zkoumaných autorů se nezajímala jen o dějiny vlastního kláštera, ale zasazovala je do širšího kontextu. Nejčastějšími důvody, které vedly opata k sepsání kroniky, bylo úsilí o pojištění klášterní tradice (většinou v krizové situaci), úsilí o klášterní nebo církevní reformu a různé osobní záměry (například blízký vztah k panovníkovi).

Příspěvek Kateřiny Charvátové se zabývá cisterciáckými mnichy a jejich vztahy k českým králům v době Petra Žitavského (*Cistercian monks and Bohemian kings in the times of Peter of Zittau*). Autorka představuje postavení cisterciáckého řádu a nejvýznamnějších cisterciáckých klášterů na konci 13. a v první třetině 14. století. Zvláště sleduje společenské a politické působení jejich reprezentantů, konkrétně valdsaského

opata Dětřicha, sedleckého opata Heidenreicha a zbraslavských opatů Konráda a Petra. Anna Pumprová se v příspěvku *Zu Sprache und Stil der Königsaal Chronik. Stand und Perspektiven der Forschung* zabývá jazykem kroniky. Zkoumá strukturou kroniky, její rétorickou výstavbu a styl, úpravu a literární kontext díla. V rámci struktury kroniky obšírněji rozebírá její dvojí autorství a vliv Petra Žitavského na první část kroniky, sepsanou Otou Durynským. Vyzdvihuje skutečnost, že tempo kroniky rychle plyne a občasná doplnění textu humorem jí přidává na čtivosti. Zároveň je možné v kronice spatřit vliv bible. Tematizovány jsou též vztahy Zbraslavské kroniky ke starší, soudobé i pozdější literatuře. Autorka taktéž zmiňuje prameny autorů kroniky. Konstatuje, že ačkoli stylu a jazyku Zbraslavské kroniky věnovala odborná literatura značnou pozornost, nebyly zatím využity všechny možnosti studia jejího textu. Vzhledem k významu této kroniky připomíná v závěru příspěvku naléhavost její nové kritické edice, která by nahradila nikoli bezchybnou edici Josefa Emlera a odpovídala současným vědeckým nárokům. – Na přípravě této edice se autorka podílí.

Příspěvek Marie Bláhové *Sic et ego ea, que vidi, que certissime cognovi ruditer conscribere laborabo* s podtitulem *Zur Arbeitsweise Peters von Zittau* se pokouší vyvodit pracovní metodu Petra Žitavského z dochovaných střípků, které naznačují postupy práce jiných středověkých historiografů, jako Hinkmara z Remeše, Reginona z Prümü, Dětmara z Merserburgu a dalších. Z dochovaného rukopisu druhé knihy kroniky Petra Žitavského byl autorkou odvozen jeho základní pracovní postup. Zatímco Petr Žitavský v retrospektivní části kroniky zachytil své vzpomínky a informace

svědků a spolu s listinami a listy je uspořádal do chronologických nebo věcných souvislostí, současně události zapisoval průběžně, většinou s nevelkým odstupem od událostí. Časový odstup mu umožnil začlenit do textu některé listiny a listy svých zpravodajů, doplnit je dalšími zprávami a spojit do souvislého textu. Dodatečně doplňoval ještě později získané informace, text přepracovával a upravoval. Petr Žitavský byl aktivním historikem, sepisoval nejen informace, kterých byl očítým svědkem, systematicky informace shromažďoval, vyhledával zpravodaje a doslova objednával zprávy.

Petr Hilsch navázal příspěvkem, ve kterém se pokusil obsáhnout historické povědomí autorů Zbraslavské kroniky (*Das Weltbild Ottos von Thüringen und Peters von Zittau*). Východisko k tomu mu poskytlo shrnutí informací o autorech kroniky. Za důležitý považoval pohled autorů na jednotlivé panovníky, na šlechtu i na konkrétní události a společenské a hospodářské poměry. Zvláštní pozornost věnoval interpretaci národnostní situace v Čechách. Konstatoval, že ačkoli není zřejmé, zda Petr Žitavský znal kroniku tzv. Dalimila namířenou proti německému měšťanstvu v Čechách, znal stanovisko české šlechty, prohlédl a ironizoval její patriotické argumenty, které šlechta předkládala třeba při vypuzení německých rádců Jana Lucemburského. U Petra Žitavského autor vyzdvihuje jeho postoj k židovské menšině. Obraz dokresluje jejich zemský patriotismus. Za nápadný považuje autor prostor, který Petr Žitavský věnuje emocím, smrti a utrpení.

Příspěvek Roberta Antonína na téma králů a královské moci ve Zbraslavské kronice (*Könige und königliche Macht in der Königsaal-Chronik*) zkoumá, do jaké míry je

možné Zbraslavskou kroniku použít jako pramen pro vytváření představy autorů o panovnické moci a královské moudrosti. Autor sleduje prezentaci panovnických ctností ve Zbraslavské kronice, především typu moudrého a spravedlivého, mírotvorného krále, rytířských ctností, štedrosti a významu panovnické moci, ale i neužitečného krále a krále-tyrana. Zbraslavskou kroniku představuje jako pramen názorů středověkých intelektuálů na legitimitu a výkon panovnické moci.

Běla Marani Moravova v příspěvku *Städte und Bürger bei Peter von Zittau* shrnuje zprávy Zbraslavské kroniky, které se týkají měst a měšťanů a jejich úlohy ve Zbraslavské kronice i v dalších vyprávěcích pramenech v Čechách 14. století. Vyšla z pramenné terminologie, zmínila mimořádné postavení Prahy jako hlavního města království. Ukázala nesystematičnost používání pojmů týkajících se měst ve Zbraslavské kronice. Z kroniky extrapolovala několik událostí, týkajících se jak měst, tak formování vrstvy měšťanů a měšťského patriciátu, jako byl postoj měšťanů v královské volbě, zajetí pánů měšťany v roce 1309, povstání pražských měšťanů v roce 1319. Zmínila také, že z textu kroniky nelze posoudit, jaký vztah k měšťanům měl Ota Durynský. Vyplývá z ní však, že Petr Žitavský k nim zaujímal pohrdavý postoj.

Příspěvek Martina Nodla se zabývá nacionalismem a národním vědomím na začátku 14. století (*Nationalismus und Nationalbewusstsein zu Beginn des 14. Jahrhunderts und Karls Bemühen um ein konfliktfreies Bild des Zusammenlebens von Tschechen und Deutschen in Böhmen*). Národní vědomí ve středověkých Čechách autor oprávněně prezentuje jako často diskutovanou otázku české medievistiky, přičemž vý-

znamným pramenem pro tuto problematiku je vedle Zbraslavské kroniky i kronika tak řečeného Dalimila. (Autorovo tvrzení, že dosud byly obě tyto kroniky z hlediska nacionalismu posuzovány izolovaně, je poněkud nepřesné). Nodl se zaměřuje na srovnání obou kronik z hlediska jejich pojetí národa a národního vědomí. Základní rozdíl je již v pojetí národa, který tzv. Dalimil chápe jazykově, zatímco Petr Žitavský teritoriálně. Nodl upozorňuje, že Petr Žitavský na rozdíl od tzv. Dalimila nezmiňuje nacionálně motivované spory mezi českou šlechtou a německým měšťanstvem a mezi českými a německými měšťany v královských městech, naopak podobně jako tzv. Dalimil detailně líčí spory domácí politické reprezentace s panovníkem, a především jeho zahraničními rádci a úředníky. Druhý rozdíl Nodl oprávněně vidí v primární funkci obou děl a jejich odlišné motivaci, obě však reagují na politickou a společenskou situaci. Autor mj. vyslovuje výhrady k závěrům Romana Hecka, pokud jde o národnostní problémy ve Zbraslavské kronice.

Poslední příspěvek sborníku se týká architektury (*Die Baukunst in der Königsaal-Chronik: Dichtung und Wahrheit*). Klára Benešová v něm analyzuje zprávy Zbraslavské kroniky týkající se stavby Zbraslavského kláštera a na základě archeologických výzkumů se pokouší rekonstruovat jeho podobu. V souvislosti s tím sleduje také architekturu mateřského kláštera Zbraslavi, kláštera sedleckého, a některých dalších cisterciáckých klášterů.

Díky tématické rozmanitosti a kvalitě zpracování jednotlivých témat zasazuje sborník Zbraslavskou kroniku do širokého historického kontextu a nabízí různé pohledy na tento zásadní pramen – nejen – českých dějin.

Ilona Adamírová

Sabine WEFERS

Das Primat der Außenpolitik.

Das politische System des Reichs

im 15. Jahrhundert (= Historische

Forschungen, Bd. 99)

Berlin, Duncker-Humblot 2013, 243 s.,

ISBN 978-3-428-14002-2.

Knize autorky o politickém systému císaře Zikmunda z roku 1989 se dostalo v naší historiografii značné pozornosti (celkem tři vstřícné referáty) a tak otvíráme tuto knihu s pochopitelným zájmem; ostatně i proto, že autorka věnovala této problematice v mezičase mezi oběma knihami značnou pozornost v řadě rozprav. Nejdůležitější z nich, rozsahem takřka kniha, totiž studie *K teorii zahraniční politiky římsko-německé říše pozdního středověku*,¹ pak tvoří svým způsobem východisko tohoto díla k teorii zahraniční politiky římsko-německé říše pozdního středověku. V něm král–císař jako konkrétní osoba ustupuje do pozadí. Východiskem je sice vláda Zikmunda Lucemburského, ale těžiště tkví v poslední třetině 15. století, tedy v druhé polovině vlády Friedricha III. resp. mladého Maxmiliána I. Autorka klade důraz na fungování systému, vtahuje do bezprostředních souvislostí i další nejen dvorské struktury, tedy takové, které mohly mít být jen zprostředkované vliv na utváření zahraniční politiky. A snad lze říci, že se dostalo na všechny podstatné i příležitostně složky politicky aktivní společnosti, i když někdy poněkud zkrátka.

1 Sabine WEFERS, *Zur Theorie auswärtiger Politik des römisch-deutschen Reiches im Spätmittelalter*, in: Dieter Berg – Martin Kintzinger – Pierre Monnet (Hrsg.), *Auswärtige Politik und internationale Beziehungen*, Bochum 2002, s. 259–370.

Tak jen ilustrativně lze konstatovat, že o Jiříkovi z Poděbrad nacházíme jen tři zcela vedlejší zmínky, o Vladislavu II. pak dokonce ani to. České království a Jiříkova mírová aktivita pak dost překvapivě nejsou ani zmíněny, i když z autorčiných výkladů plyne, že český stát do říše vlastně ani nepočítá. Do přediva (*Gewebe*) jejích více či méně jevových struktur byl český stát integrován jako vnější, mimoříšský element v kontextu stručného hodnocení husitství. Poté, co se autorka zmiňuje o porážkách křížových výprav na české půdě, se dovídáme, že husité, „jinak než Osmané“, *fielen... sehr bald nach ihrem Auftreten ins Reich ein* (s. 197).

Po úvodní stati je kniha rozdělena do čtyř kapitol (které se ovšem dále člení): Struktury a jednající činitelé, Výzvy a odpovědi, Úloha jednajících činitelů a Primát zahraniční politiky. Knihu uzavírá shrnutí, dvacetistránková bibliografie (anglické biografie Jiřího z Poděbrad od O. Odložilíka či F. Heymanna tu nepřicházejí, jen zcela kurzoricky nacházíme německé vydání Palackého Dějin, Šmahelovu *Hussitische Revolution*, resp. práce Kaminského a Seibta) a třístránkový rejstřík.

Klíčovou partíou práce je stovacetistránková partie o úloze jednotlivých jednajících subjektů. Na prvním místě ovšem figuruje panovník sám. Jeho postavení a jednání je v různých modelových situacích charakterizováno v duchu jakéhosi fiktivního, pozdně středověkého knížecího zrcadla, částečně prostřednictvím nám dobře známého Martina Mayra v kontextu různě se křížících okolností nebo zájmů dynastických a pochopitelně i kolísavé síly momentálního panovníkova postavení. Dalším „hybatelem“ je papež, resp. papežství. Třetím okruhem jsou další mocenská

uskupení, ovšem mimo říšská knížata a města, kterým jsou vyhrazeny další dva oddíly. Ptám se, proč mezi těmi dalšími, zde přicházejícími mocenskými uskupeními, jsou zahrnuti též koncily (nepatřily by spíše bezprostředně po bok papežství?) a královští vyslanci (nenáleželi by po bok panovníka jako jeho exponenti?). Významnou roli přisuzuje autorka právem kurfiřtům, kteří působí nejen vedle krále, ale často místo něho resp. proti němu. Samozřejmě vystupovali s různě akcentovanými a měnícími se vztahy mezi sebou i jindy jako více či méně kompaktní celek. Dále pak jde o města; tu stojí v čele, jen poněkud překvapivě, Worms, za nímž se umístil Norimberk, aby další, tedy některá přední města jako Kolín nad Rýnem, Řezno či Frankfurt, ale také Lindau nebo Štrasburk, přicházela víceméně jen kurzoricky.

Knihu uzavírá „playdoyer“ o významu zahraniční politiky, které autorka sumarizuje do tří oddílů: vnější tlaky a vnitřní, které člení na tlaky shora a zdola. Že je Sabine Wefers žačkou prof. Petera Morawa, je patrné na první pohled (i kdyby mu nevzdávala v úvodu vřelý dík), protože má zálibu ve strukturování a systemizování. Nicméně život a to i zahraniční politika (mluvil bych v této souvislosti spíše o zahraničně politickém jednání, které přes veškeré dlouhodobé tendence a snahy do značné míry záviselo na konkrétní situaci), tyto hranice překračovaly. Je ale třeba si je uvědomovat, aby příslušné kontury vyvstávaly zřetelněji.

Ivan Hlaváček

Zdeněk BERAN

***Landfrýdní hnutí v zemích České koruny.
Snahy o zajištění veřejného pořádku
a bezpečnosti ve středověké společnosti***

České Budějovice, Veduta 2014,
256 s. ISBN 978-80-86829-93-7.

Kniha je zaměřena na fenomén landfrýdů / landfrýdních spolků jakožto právní instrument uplatňovaný ve středověku, s přesahem do 16. století; cílem bylo zajištění „zemského míru“. Jedná se o problematiku několikavrstevnatou: základní roviny lze lapidárně označit jako (právní) teorii a naopak běžnou praxi. Autor zkoumá, v jakých kontextech byly landfrýdy uzavírány, kdo byl jejich signatářem, co sledovaly oficiálně i neoficiálně a jaké bylo jejich reálné uplatnění a jejich přínos k zajištění pořádku, resp. k eliminaci soukromých záští. Otázka může znít ale také v tom smyslu, zda by nebylo alespoň v části případů adekvátnější landfrýdy vnímat jako utilitární cestu prosazení, eventuálně posílení mocenského postavení jedněch mocenských skupin a naopak oslabení pozic druhých. Těmto i dalším momentům obecného charakteru jsou věnovány již úvodní partie knihy, kde je téma zakotveno do širšího rámce i z hlediska teritoriálního. Beran tu mapuje jednak dosavadní výzkum problematiky landfrýdů i jejich kořenů (boží míry, úřad popravců apod.) a jednak přihlíží k analogickým tendencím k zajištění vnitřního pořádku v dalších evropských zemích. Z těchto pasáží především vyplývá, že institut landfrýdů nezdomácněl zdaleka všude, a existovaly přirozeně i alternativní způsoby a cesty udržování míru. Autor téma strukturoval primárně chronologicky (předhusitské období, husitské období, pohusitské interregnum, období poděbradské a jagellonské a závěrem výhled do 16. století), sekundárně pak geograficky

(Čechy, Morava, Slezsko, Lužice). Pozornost zaměřená na celý obvod zemí Koruny české je nejen plně oprávněná, ale přináší i pozoruhodné výsledky: při tomto záběru studia můžeme konstatovat, že ani v jediném soustátí nepanoval jednotný model, ale několik paralelních linií, v nichž se průběžně uplatňovala lokální specifika. Komparaci dobře poslouží shora naznačené členění, jakkoli se rozumí, že landfrýdy nezbytně nebyvaly omezeny zemskou hranicí, ale již v předhusitské době najdeme přesahy např. do Rakous. Srovnávací hledisko se v knize přirozeně uplatňuje i v dalších ohledech – patří k nim např. proměňující se sociální struktura signatářů landfrýdů, nebo skladba deliktů, projednávaných před landfrýdními soudy. Celistvě pojednaná problematika landfrýdů v zemích Koruny české ve 14.–16. století představuje vítaný příspěvek k politickým dějinám stejně jako dějinám politické kultury ve střední Evropě té doby – landfrýdy totiž evidentně byly mocenskými nástroji; podobně jako příměří či opovědi pak zapadají do širokého spektra právní kultury a analogicky jako listy příměrné, závazky nemsty, poddání se ubrmanskému výroku apod. nás téma landfrýdů přivádí na pole právní (a ovšem i morální) závaznosti slibu a případně přísahy v pozdním středověku. Kniha je vybavena standardním aparátem, seznamem pramenů a literatury i rejstříkem; písemnosti tvořící meritum pramenné základny jsou v typově reprezentativním výběru evidovány i v obrazových přílohách (vedle listin opatřených i desítkami pečeti anebo přiznávacích listů k již fungujícím landfrýdům tu zaujme např. kniha slezského landfrýdního spolku se závazky jednotlivých členů nepostupovat při řešení sporů cestou svépomoci).

Robert Šimůnek

Raný novověk

James R. PALMITESSA
(ed., with an Introduction
and Bibliography)

***Between Lipany and White Mountain.
Essays in Late Medieval and Early
Modern Bohemian History in Modern
Czech Scholarship*** (= Studies
in Central European histories), vol. 58,
ISSN 1547-1217.

Translated by Barbara Day and Christo-
pher Hopkins. Leiden-Boston, Brill 2014,
XIX + 365 s., ISBN 978-90-04-27757-1.

Zásluhou Jamese R. Palmitessa, docenta historie na Western Michigan University v Kalamazoo, vyšla pozoruhodná antologie kratších textů k českým dějinám 15.–17. století. Příčiněním editora se stala 58. svazkem prestižní řady *Studies in Central European Histories*, vydávané proslulým nakladatelstvím Brill. Už samotná tato skutečnost je velkou službou české historiografii, neboť nově přeložené texty přibližuje i té části odborníků, kteří nikdy nesáhnou po česky psané literatuře a s velkou pravděpodobností ani po publikacích, jež vydávají v západních jazycích naše vědecké instituce.

James Palmitessa za svého delšího studijního pobytu v Praze dobře zvládl češtinu a spolehlivě se zorientoval v české historii přelomu středověku a novověku, stejně jako v příslušné části dějepisectví. Získal také smysl pro historická témata, která z oblasti vědy přesahují do širšího společenského povědomí a jsou zpřítomňována aktuálními diskusemi. Tato znalost se odráží v editorově rozsáhlé úvodní studii, která zajímavým způsobem zasvěcuje amerického a západoevropského čtenáře do starších českých dějin a do jejich odra-

zu v moderní historiografii. Pokouší se nastínit hlavní témata české minulosti od pravěku až po dobu Komenského, historiografické perspektivy při nazírání na tuto minulost, periodizaci a pojetí této části českých dějin v klasických pracích i v publikacích z období po druhé světové válce a posléze po roce 1989. Detailně zasvěcený editor na jedné straně vystihuje proměny české historiografie s důrazem na směřodatná díla, zároveň si ale všímá probíhajících diskusí a peripetií (například aféry Františka J. Holečka). Pro geograficky vzdáleného čtenáře vytváří obraz, který ho svou barvitostí a komparabilním potenciálem může zaujmout i tehdy, když postrádá bližší vztah k bohemikální tematice.

Hlavní část knihy tvoří dvanáct textů, původně článků nebo knižních kapitol, jež autor vždy uvádí stručnou charakteristikou autora a bibliografickými údaji o originálním zveřejnění. Ačkoli Palmitessovou badatelskou doménou se staly dějiny raně novověké hmotné kultury, v antologii volil texty z dějin politiky, náboženství, idejí, kultury, každodennosti, etnicity, demografie či kriminality, a to se zřetelem k šlechtě, církvi, měšťanstvu i poddaným. Antologii otvírá studie Roberta Kalivody o vyústění husitství v době předbělohorské a pobělohorské a završuje ji stať Lenky Bobkové o exulantech z časů třicetileté války. Dalšími tématy se stala problematika rozděleného národa z knihy Františka Šmahela *Idea národa v husitských Čechách*, národnostní a jazykové rozpory v prostředí českých františkánů-observantů (Petr Hlaváček), působení místodržitele Ferdinanda Tyrolského a jeho dvora (Václav Bůžek), „česká otázka“ v 16. století (František Kavka – Anna Skýbová), osobnost Polyxeny z Pernštejna (z knihy Josefa Janáčka *Ženy české renesan-*

ce), otázka náboženské tolerance či koexistence (Josef Válka), sexuální delikvence před městským soudem (Petr Kreuz), politické myšlení a knihovna Karla staršího ze Žerotína (Tomáš Knoz), proměny barokních náboženských bratrstev (Jiří Mikulec) a migrace jihočeského obyvatelstva před třicetiletou válkou a po ní (Josef Grulich – Hermann Zeitlhofer).

Jak je zřejmé, pořadatel antologie neshledával pouze širší zobecňující témata, jaká nabízejí zejména texty R. Kalivody, F. Šmahela a J. Války, ale vybíral si také inspirativní historické osobnosti a jednotliviny příznačné pro české země nebo střední Evropu. V tučtu statí nemohl zachytit zdaleka vše podstatné, co nabízí česká historiografie posledních desetiletí, ale ve výběru uplatnil určitý rytmus ve střídání textů zaměřených jednak na problémy, jednak na konkrétní, což je přístup schopný přiblížit bohemikální tematiku širšímu čtenářskému okruhu. Zároveň uplatňoval záměr uvést do anglofonního prostředí především ty autory, kteří – až na výjimky – neměli mnoho příležitosti publikovat v USA či ve Velké Británii. Některým dalším českým historikům věnoval o to větší pozornost ve své úvodní studii a více než třicetistránkové bibliografii, která podává poměrně reprezentativní výběr z literatury k českým dějinám pozdního středověku a raného novověku.

Knihla opatřená mapou zemí České koruny, chronologickou tabulkou, česko-německo-polským konkordančním slovníčkem toponym (žel poněkud neúplným), překladatelskou poznámkou a rejstříkem je svědectvím o erudici a pečlivosti editora i obou překladatelů. Zásadou amerického bohemisty se západním zájemcům otvírá další příležitost k poznání starších českých dějin. Její výhodou je, že na rozdíl od pře-

ložených českých monografií, vzácně vycházejících v USA a Anglii, umožňuje poznat širší tematické a názorové rozpětí soudobého českého dějepiscevtví.

Jaroslav Pánek

Gerhard AMMERER –

Gerhard FRITZ (Hrsg.)

Die Gesellschaft der Nichtsesshaften.

Zur Lebenswelt vagierender Schichten

vom 16. bis zum 19. Jahrhundert

Affalterbach, Didymos-Verlag 2013, 248 s., ISBN 978-3-939020-82-0.

Sborník je výsledkem konference, která se uskutečnila roku 2011 v Rothenburgu ob der Tauber. Účastníci se jí referenti ze sedmi evropských zemí. Jedním z hlavních cílů bylo ukázat v duchu bádání posledních dvou desetiletí, že neusedlé skupiny obyvatelstva netvořily subkulturu existující samu pro sebe, ale byly rozmanitými způsoby integrovány do každodenního světa usedlých obyvatel. Publikované příspěvky přitom jasně odkazují k tomu, že neusedlé vrstvy není možno vnímat jako nějakou jednolitou skupinu. Tak je ostatně nenahlíželo ani usedlé obyvatelstvo ve zkoumaném období, pro něž byla zřejmě jediným společným konstituujícím znakem právě neusedlost.

Sborníkem se jako hlavní téma vine snaha přiblížit specifické sociokulturní prostředí života na cestách, a to včetně charakteristiky různých strategií přežití a utváření sociálních sítí. V souladu s vývojem dosavadního bádání se pozornost i nadále klade na postižení rozdílů mezi psanou normou a každodenní realitou i na hledání příčin tohoto stavu. Někteří autoři dokonce hovoří v tomto ohledu o „ztroskotání raně moderního státu“.

Příspěvky jsou rozděleny do čtyř tematických okruhů, kterým jako jisté uvedení do problematiky předchází shrnující studie Karla Härtera. První oddíl se zabývá možnostmi využití soudobé literatury pro toto období. Následující tři pak probírají rozsáhlá témata sociálního prostoru a komunikace, utváření skupin na cestách i vrchnostenské konstrukce vnímání těchto „band“. Příspěvek Michaela Gordiana se obrací do pozdního 16. století k práci Ambrosia Papea *Bettel- und Garteteuffel*, ve své době značně rozšířené. Autor ji průlomově nahlíží z pohledu dějin kriminality. O mimořádný pramen se mohl opřít také Gerhard Fritz, jenž analyzoval práci vězeňského faráře z Ludwigsburgu Johanna Ulricha Schölla z roku 1793, která se zaobírala žebráky v soudobém Švábsku.

V centru pozornosti Sarah Pichlkastner se ocitly vídeňské „Stadtzeichnerbücher“, ve kterých byli uváděni vrchností tolerovaní žebráci, i místa, na nichž měli povoleno žebrat. Analýza tohoto pramene umožňuje rekonstrukci topografie chudoby v raně novověké Vídni. České zastoupení v této práci obstaral Pavel Himl, jenž přiblížil ve studii mechanismy i limity (nucené) integrace neusedlých obyvatel v českých zemích v 17. a v 18. století. Zabýval se tedy tím, zda a jak bylo možné „proměnit“ v českých zemích neusedlého v usedlého v průběhu 17. a 18. století. Učinil tak hlavně na příkladu pokusů o integraci cikánských dětí.

Gerhard Ammerer se zabíral sexuálními vztahy mezi lidmi na cestách, přičemž došel k závěru, že není možné hovořit o tom, že by měly být v nějakém protikladu vůči usedlé společnosti. Neztotožnil se tedy s představami autorů některých dnešních studií, kteří hovoří o volné sexuální morálce, ale naopak prokázal, že některé navazo-

vané vztahy byly více stabilní než u lidí usedlých. Martin Scheutz pak pro rakouské Předalpi sledoval okolo roku 1700 zvýšené snahy vrchnosti o rozbourání vazeb mezi usedlými a neusedlými, přičemž došel k závěru, že norma se v těchto případech značně lišila od reality. Fabian Brändle věnoval pozornost v minulosti poměrně hojně bádánému tématu role hospody ve vztazích mezi usedlými a neusedlými. Nepřekvapí, že také on potvrdil nedodržování norem s ohledem na zákaz ubytování neznámých potulných osob.

Elke Hammer-Luza podrobila výzkumu bandu *Stradafisel* zadrženu ve dvacátých letech 19. století ve Štýrsku. Nezajímaly ji však ani tolik vlastní delikty, jako spíše sociální struktura bandy a její každodenní život. V tomto ohledu autorka vhodně navázala na zmiňované Fritzovy a Ammererovy práce. Případová studie Andrease Fischnallera pojednává o tulákovi, žebrákovi i zloději Simonu Gschnellovi, jehož životní pouť skončila roku 1826 na popravišti kvůli sexuálně motivované vraždě tulačky Elisabeth Parigger. Satu Lidman pak na základě mikrohistoricky přiblížených případů z Bavorska z první poloviny 17. století poukázala na znevýhodněné postavení neusedlých u soudobých soudů, které k jejich výsledkům přistupovaly s řadou předsudků. Autorka si povšimla i přísnějšího trestání neusedlých žen.

Publikaci lze doporučit pozornosti odborné veřejnosti již z toho důvodu, že přehledně ukazuje, kam se v posledních letech ubírá bádání o neusedlých skupinách obyvatelstva v západoevropské historiografii. Jasně přitom dokládá, že tuto problematiku nelze zkoumat odděleně od světa soudobých usedlých, ale naopak s přihlédnutím k jejich vzájemnému prolí-

nání a ovlivňování. Takový přístup pomůže k získání nových poznatků o světě neusedlých, ale zároveň i k přiblížení se světu usedlých z poněkud neobvyklého konce.

Jaroslav Dibelka

Géza PÁLFFY –

Ferenc Gábor SOLTÉSZ – Csaba TÓTH

Coronatus Posonii... Bratislavské

korunovačné medaily a žetony

(1563–1830) / Coronatus Posonii...

A pozsonyi magyar uralkodókoronázások érmei (1563–1830)

Bratislava-Budapest, Slovenské národné

múzeum – Magyar Nemzeti Múzeum

2014, 156 s., ISBN 978-80-8060-334-2.

Mezioborový přístup ke konkrétním tématům tvoří zejména v posledním desetiletí nedílnou součást moderně pojmávaných výzkumů napříč vědními disciplínami, historii nevyjímaje. Využití rozličných metodologických konceptů a přesahy do dalších oblastí totiž často poskytují nové pohledy na studovanou problematiku. K tématům, jež vybízejí k interdisciplinární analýze, patří raně novověké korunovace. Zatím poslední příspěvek ke zmiňované problematice nabízí slovensko-maďarský katalog ze společné výstavy Slovenského národního múzea a Magyar Nemzeti Múzeum, která se konala na přelomu let 2014 a 2015 na Bratislavském hradě. Zaměřila se na prezentaci korunovačních medailí a žetonů uherských panovníků z období 1563–1830, kdy se hlavním korunovačním městem uherských králů a královen stal místo Stoličného Bělehradu, který obsadilo turecké vojsko, právě Prešpurk (Bratislava). Ve zmiňovaném časovém úseku se zde uskutečnilo 19 mimořádně nákladných festivit.

Samotnému katalogu korunovačních ražeb předchází dvě synteticky zaměřené studie z pera autorů publikace. Géza Pálffy se zabývá mocenskou a uměleckou reprezentací uherských panovníků v raném novověku prostřednictvím výše uvedených slavností. Na příkladu událostí předcházejících ceremonii arciknížete Maxmiliána II. z 8. září 1563 naznačuje, jak bylo pro Habsburky i samotné stavy velmi důležité navázat při první prešpurské korunovaci na středověkou tradici a zachovat kontinuitu starých korunovačních a s tím spojených státoprávních zvyklostí v novém prostředí. O konstitutivním významu tohoto požadavku v očích soudobých mocenských elit Království uherského i potomků Rudolfa I. také svědčí skutečnost, že korunovační ceremonie v Prešpurku probíhaly až do roku 1830 téměř beze změn, pouze s drobnými odchylkami.

Ačkoliv se může na první pohled zdát, že Habsburkové postupovali ve shodě se zájmy uherských zemských stavů, opak je pravdou. Každé korunovaci předcházela často bouřlivá jednání a mocenské konflikty mezi jednotlivými stavovskými skupinami i mezi představiteli stavovské obce a samotnými Habsburky, kteří se již od Ferdinanda I. usilovně snažili reorganizovat politický systém v Uhrách, zrušit 31. článek Zlaté buly Ondřeje II. z roku 1222 a uzákonit dědičné právo potomků Rudolfa I. na uherskou korunu na principu primogenitury. To se jim podařilo až roku 1687. Na druhou stranu je třeba zmínit, že se uherská šlechta musela vyrovnat s novými (cizími) zvyky, jež vyplývaly z existence království v rámci habsburského soustátí, a s účastí představitelů dalších zemí monarchie na korunovačních slavnostech. Studie Ference Gábora Soltéze a Csaby Tótha se věnuje panovnické reprezentaci

na uherských korunovačních medailích a žetonech. Autoři se z pohledu numizmatiků zamýšlejí nad jejich vývojem v časovém horizontu téměř tří staletí, přičemž nastiňují jakousi typologii těchto specifických ražeb. Nedílnou součástí stati tvoří zevrubná analýza reprezentačních strategií alegorické výzdoby korunovačních medailí a žetonů čtyř uherských králů a královen, kterým dominovalo určité jasně čitelné symbolické poselství. V případě Josefa I. (1687) se ústředním motivem stalo vítězné protiturecké tažení habsburských vojsk v Uhrách a jeho oslava jako dědičného uherského krále. U Karla III. (1712) šlo o zdůraznění možného znovusjednocení rozsáhlých území obou rodových větví – rakouské i španělské – pod vládou jediného Habsburka. Zatímco medaile Alžběty Kristíny (1714) opěvovaly nebyvalou krásu manželky panovníka, Marie Terezie (1741) byla zobrazována jako „bojovná královna“, jež musela zděděná území vojensky hájit před četnými nepřáteli.

Druhou část práce tvoří pečlivě zpracovaný katalog korunovačních medailí a žetonů z let 1563–1830. Samotný soupis včetně velmi kvalitních barevných vyobrazení jednotlivých ražeb je chronologicky členěn podle jednotlivých panovníků (panovnic) a data konání jejich korunovaci. Po stručném biogramu každého jedince a krátkém zhodnocení dochovaných exemplářů následují snímky aversu a reversu, detailní popis obou částí, údaje o velikosti, váze, datu vydání, autorovi, bibliografický odkaz na literaturu, v níž je katalogová položka uvedena a popsána, její institucionální uložení, včetně inventárního čísla (signatury), případně další poznámky o různých variantách medaile či žetonu.

Práce autorského kolektivu ukazuje jednu z možných cest, jak mezioborově přistupo-

vat ke studiu jednotlivých aspektů raně novověkých korunovaci. Právě korunovační medaile a žetony představují pozoruhodný a v případě historické vědy doposud spíše opomíjený hmotný pramen k poznání reprezentačních strategií příslušníků habsburského rodu a přeneseně také myšlenkového světa či hodnotového žebříčku člověka předmoderní doby vůbec. Obě studie současně naznačují další možný směr, kterým by se mohlo ubírat moderní domácí historické bádání o českých královských korunovacích. Pečlivě sestavený katalog dochovaných ražeb rovněž může sloužit jako praktická pomůcka pro badatele z jiných vědních disciplín a poskytnout bohatý informační materiál pro další výzkum.

Rostislav Smíšek

Josef HEJNIC – Anežka BAĎUROVÁ –
Hana BERÁNKOVÁ – Ila ŠEDO

Soupis tisků 16. století Západočeského

muzea v Plzni (= Fontes bibliothecarum
Musei Plznensis, vol. 3)

Plzeň, Západočeské muzeum 2013, 326 s.,

z toho 48 s. obrazové přílohy

s reprodukcemi titulních stran tisků

a dobových vazeb,

ISBN 987-80-7247-096-9.

Západočeské muzeum v Plzni má zpracovaný fond rukopisů a nezanedbatelnou část fondu starých tisků na úrovni, kterou by mohly závidět i mnohé větší a významnější instituce. Po katalogích prvotisků a rukopisů, které vyšly jako první a druhý svazek edice *Fontes bibliothecarum Musei Plznensis* v letech 2000 a 2004, byl nyní s větším časovým odstupem vydán díl věnovaný tiskům 16. století ze sbírek uvedeného muzea. Ve spolupráci s Knihovnou Akademie věd

ČR jej připravili přední odborníci v oboru knihovnědy a klasické filologie, přičemž jméno Josefa Hejnice není mezi autory publikace uvedeno na prvním místě náhodou. Zájem tohoto předního českého odborníka na literární humanistickou kulturu o tištěné a rukopisné sbírky Západočeského muzea se datuje již od sedmdesátých let 20. století a vznik *Soupisu tisků* má tedy dlouhou historii.

Katalog je uveden stručným pojednáním o fondu starých tisků, který vznikl zejména zásluhou darů a nákupů. Následuje krátká předmluva, přibližující čtenáři prostředí královského města Plzně v období nastupující humanistické vzdělanosti, přičemž snahou bylo zachytit i stopy dobové péče o arciděkanskou knihovnu, která tvoří jádro uvedené muzejní sbírky. Bibliografický soupis tisků, který následuje, eviduje celkem 164 položek a právě způsob jejich zpracování činí z této publikace pozoruhodné dílo. Vyniká příznačně v době, která je poznamenána poněkud chaotickou snahou o vržení co možná největšího množství digitalizovaných pramenů do virtuálního prostoru, často bez jakéhokoliv zájmu o jejich odbornou bibliografickou evidenci.

Základem popisu jednotlivých exemplářů plzeňského *Soupisu tisků* je transliterace titulní strany, provedená na rozdíl od četných bibliografických příruček poměrně konzervativním stylem s využitím řady specifických typografických znaků. Výsledná forma tak umožňuje zachytit i různé tiskové varianty jednoho a téhož vydání. Následuje fyzický popis tisku, který kombinuje úplný záznam tiskových složek podle kompletních exemplářů s exaktním zachycením případných defektů zkoumaných muzejních exemplářů. Takový přístup vý-

razně zvyšuje uživatelský komfort publikace, neboť badatelé umožňuje učinit si představu o detailním stavu knihy ještě před tím, než ji ve studovně muzea vezme do rukou. Formou transliterace jsou zachyceny i počátky textu klíčových stran tisku a impressum. Pozornosti editorů neušly ani datace předmluv, či jiných částí tisku, které dokumentují kontext vzniku literárního díla. Pečlivě je provedena také ikonografie dřevořezů včetně záznamu jejich rozměrů, či identifikace eventuálního erbovního materiálu.

Silnou stránkou publikace jsou také popisy vazeb a úsilí o maximální zhodnocení všech indicií, které vypovídají o provenienci exemplářů. Editori věnují pozornost rovněž identifikaci náboženských či jiných motivů na plotnách vazeb a reprodukují obsah jejich nápisových polí. Uživatelský potenciál knihy násobí devět rejstříků. Mezi nimi nacházíme i přehled exemplářů, obsahujících rukopisné glosy s údajem o pořizovací ceně, nebo seznam tisků, které byly muzeem digitalizovány. Barevná obrazová příloha, která publikaci uzavírá, dokumentuje to nejcenější z popisovaného souboru tisků.

Způsobem svého zpracování je plzeňský *Soupis tisků* vzorovým počinem, který by neměl uniknout pozornosti jak knihovníků, jimž jde o uživatelsky neefektivnější zpracování dosud nepodchycených fondů starých tisků, tak badatelů, jejichž zájem překračuje samotnou obsahovou stránku tištěného díla a nenechávají je chladnými jedinečné osudy jednotlivých exemplářů. Na druhé straně je třeba dát za pravdu poněkud skeptickému konstatování editorů, že tímto časově náročným metodologickým přístupem lze zpracovat pouze početné omezené knihovní soubory.

Jiří Just

Petr DANĚK

Historické tisky vokální polyfonie, rané monodie, hudební teorie a instrumentální hudby v českých zemích do roku 1630.

Se soupisem tisků z let 1488–1628 uložených v Čechách

Praha, Koniasch Latin Press 2015, 224 s., 123 obr., ISBN 978-80-87773-13-0.

Knihou předního českého muzikologa a znalce renesanční hudby Petra Daňka, věnovaná hudebním tiskům převážně ze 16. století a ze závěru rudolfínské doby, vyšla jako pátý svazek edice *Clavis monumentorum musicorum Regni Bohemiae – Subsidia*. Shrnuje výsledky mnohaletého výzkumu, jehož zaměření a dílčí interpretace signalizovala řada předchozích analytických studií tohoto autora.

V úvodní kapitole P. Daněk osvětluje převratný dosah knihtisku pro šíření hudby po Evropě a pro kulturní transfer mezi jednotlivými jazykovými a kulturními oblastmi. V tomto dynamickém proudění zaujímaly české země úlohu aktivní i recepční, což konkrétně dokládá v „dlouhém“ prvním století hudebního knihtisku, vymezeném osmdesátými lety 15. století a zhruba rokem 1630. Při tomto chronologickém ohraničení nejde primárně o politické a společenské události ve střeoevropském prostoru, nýbrž o souběžné stylové proměny hudební kultury.

Daňkův rozbor vychází z nesmírně pracného soupisu tisků čtyř v titulu uvedených žánrů (nikoli tedy tisků kancionálových, chorálních a příležitostných) a z vědomí, že se zachovalo pouze torzo někdejší produkce. Skutečnost, že dosavadní poznání se opírá o zlomky někdejšího kulturního bohatství a že je lze podstatně korigovat i náhodnými objevy, názorně dokumentuje kapitola věnovaná souboru neznámých hudebních ruko-

pisů a tisků českého původu z období vrcholné renesance, které se podařilo nalézt v soukromé sbírce v New Yorku.

Přes uvedenou výhradu monografie P. Daňka a připojený katalog zásadně koriguje a doplňuje evropský soupis hudebních pramenů (*Répertoire internationale des sources musicales*), ale zároveň vychází z jeho metodologie tak, aby nynější česká deskripce zůstala komplementární s celoevropskou evidencí. Za vznikem Daňkova katalogu je skryt výzkum v centrálních fondech i v mnoha prostorově rozptýlených sbírkách zámeckých, klášterních, farních a soukromých, pokud ovšem byly svými majiteli zpřístupněny. Podařilo se tak odhalit více než 300 tištěných titulů polyfonie, monodie, hudební teorie a instrumentální hudby. Některé z nich jsou dokonce světovými unikáty, například tisk motet Orlanda di Lasso z roku 1580.

Pro první polovinu 16. století vystihl P. Daněk konzervativní uzavřenost vokální polyfonie v literátských bratrstvech, která se spokojovala s tradičním repertoárem, což se odrazilo v nepřítomnosti domácí nototiskárenské produkce a obchodu (na rozdíl od evropsky unikátně rozvinutého tisku písňové tvorby). Teprve se zvyšováním nároků na provozování hudby ve druhé polovině 16. století se situace zásadně změnila. Zejména zásluhou typograficky i obchodně zdatného pražského tiskaře Jiřího Nigrina vyšly od roku 1579 desítky polyfonních děl, většinou rudolfínských hudebníků a skladatelů; Nigrinovi je v knize právem věnována samostatná kapitola a chronologický přehled 72 hudebních tisků vyšlých z jeho officíny. Repertoár se tehdy rozšířil o díla autorů německých, italských, španělských a dalších, přičemž některé české nototisky směřovaly do zahraničí, zatímco zahraniční vydání proudila do českých zemí.

Recepci zahraničních tisků názorně osvětluje detailní rozbor Březanova soupisu rožmberských hudebnin (*Libri musici*), v němž vedle dvanácti českých (vesměs pražských) tisků jednoznačně dominují mnohem početnější tisky německé (především norimberské) před italskými (benátskými), nizozemskými a jinými. Pozoruhodné je zjištění, že kromě starších (klasických) děl o hudební teorii se zadavatel Březanova soupisu, Petr Vok z Rožmberka, orientoval na nejnovější hudbu a že precizní popis jeho knihovny zachycuje i díla nikde jinde na světě nedochovaná a v muzikologické literatuře neznámá.

Daňkova kniha se vyznačuje perfektním zvládnutím pramenné základny i literatury v rozsahu daleko přesahujícím oblast hudební vědy. Kromě textu vyniká také množstvím vyobrazení reprodukováných z hudebních tisků a ilustrujících nejen jejich typografickou úroveň, ale také hudební a kulturní život renesanční Evropy. Monografie svým významem značně překračuje hranice historické muzikologie. Obohacuje poznání kulturních dějin raného novověku, neboť odhalením cest, jimiž se šířil dobový repertoár, odhaluje intenzitu kontaktů mezi českými zeměmi a ohnisky i periferiemi tehdejší evropské kultury.

Jaroslav Pánek

Vít ASCHENBRENNER
Hudebně-liturgický provoz jezuitské koleje v Klatovech v 18. století

Plzeň-Praha, Západočeská univerzita
Plzeň – Scriptorium 2011, 412 s.,
ISBN 978-80-7043-952-4,
ISBN 978-80-87271-57-5.

Bohatý hudební život českých zemí v průběhu 17. a 18. století si nelze představit bez

působení duchovních řádů a kongregací, které se hudbě věnovaly nejen v rámci samotné liturgie (byť právě zde se těšila velké pozornosti), ale rovněž jako součásti vzdělávání. V oblasti školství působil zejména řád piaristů a do svého zrušení v roce 1773 také Tovaryšstvo Ježíšovo. Dotyčné téma však zůstává stále poměrně neprobádané, především pokud svoji pozornost zaměříme na regionální centra, kde byla řada takových škol. Nesmírně cenným příspěvkem k této části domácích dějin je proto recenzovaná publikace Víta Aschenbrennera.

Hudbou v klatovské koleji jezuitů, stejně jako hudebními dějinami tohoto kraje, se autor zabývá dlouhodobě. Dílo představuje vůbec první pokus o podrobný pohled na zdejší působení řádu na poli hudby v pošumavském městě. Nesnadného úkolu se autor i přes mnohá omezení zhostil výborně a kniha je tak hodnotnou sondou do problematiky hudebně-liturgického provozu západočeského města v době barokní. Zřejmě největším omezením, na které badatelé (nejen) v oblasti hudby starších slohových období často narážejí, jsou neúplně dochované či zcela chybějící archivní prameny, jež by mohly poskytnout komplexní a vyvážený pohled na činnost a provoz koleje. O tom, stejně jako o všech dostupných pramenech a literatuře, je pojednáno v úvodních částech publikace, nazvaných „Hudebně-liturgický provoz klatovské jezuitské koleje a možnosti jeho výzkumu“.

Další oddíl se zabývá dějinami klatovské školy, založené v polovině třicátých let 17. století. První jezuité do města přišli v březnu 1636 a díky podpoře místních šlechticů i duchovních získali dobré zázemí, včetně dvou domů na náměstí, k nimž postupně připojili další. Roku 1656 pak by-

la zahájena ambiciózní stavba nové koleje s řádovým kostelem podle návrhu architekta Carla Luraga. Aschenbrenner zde zprostředkovává řadu poznatků k obecnému působení Tovaryšstva Ježíšova, jehož činnost obohacovala život ve městě. V podkapitole *Zrušení koleje* autor dokládá vzrušenou atmosféru mezi měšťany, kteří působení jezuitů podporovali, a konec klatovské koleje tak pro ně nebyl ničím radostným. V citaci z dochované dobové zprávy se praví, že „velkej zármutek lidé nesli“ (s. 53).

Rozsáhlý třetí oddíl je věnován samotnému hudebně-liturgickému provozu. Aschenbrenner čtenáři nejprve předestírá, jakým způsobem fungovala liturgická hudba v jezuitském řádu a jaké byly její možnosti. Následující kapitoly pak představují zevrubný pohled do provozu klatovské koleje se všemi aspekty, které se dotýkají tématu knihy. Cenné jsou podrobné popisy osmi fundací, založených pro krytí potřeb školy a vybraných žáků, jež studujícím fundatistům v některých případech přímo přinášely povinnost podílet se na hudebních produkcích při liturgii. Z těchto peněz byly hrazeny náklady na ubytování, jídlo a ošacení žáků. Na části výdajů, souvisejících přímo s hudbou v kostele, se podílel taktéž zádušní rozpočet, jak vyplývá z dochovaných účtů. Následující podkapitoly pojednávají taktéž o inventáři kůru a o způsobu výuky v semináři. Autor se zastavuje zvláště u každého nástroje a věnuje se i praktickým obtížím, jež museli hudebníci řešit, jako byly kupříkladu nákupy strun pro smyčcové nástroje. Tento typ informací nebývá vždy plně doceněn a dílo proto prozrazuje vyvážený pohled historika i hudebního vědce. Stejně tak v knize najdeme informace ke každé oblasti, související s bohoslužebnými úkony, s nimiž bylo spojeno provozování hudby.

Dlouhodobější zájem autora o hudební dějiny klatovského regionu se promítl do oddílu, v němž zasazuje působení zdejší koleje do kontextu celého kraje a pokouší se vyhodnotit dopad jejího vlivu. Kniha tak obsahuje dostupné informace o kontaktech koleje se šlechtou, která byla v okolí osedlá, stejně jako s blízkými i vzdálenějšími lokalitami. Nechybí ani podrobné pojednání o dochovaných archivních materiálech klatovské hudební sbírky. Jejich katalog je otištěn v Příloze č. 1. Další přílohy přinášejí přehledné shrnutí hudebních fundací, informace o hudebních prefektech, působících ve zdejších semináři, či o několika fundatistech, jejichž osoby se podařilo zjistit. Aschenbrennerova kniha je dílem, které podává hluboký vhled do hudebního života klatovské jezuitské koleje. Jde o důležitý příspěvek k dějinám západočeského regionu, stejně jako k bližšímu objasnění činnosti a působení jezuitských škol mimo hlavní centra Českého království. Překvapivé je, že v jinak detailně propracované knize chybí rejstřík, který patří k základní výbavě vědeckých prací a u tohoto titulu bych jej samozřejmě očekával také. Jeho absence omezuje další vědeckou práci s vydaným dílem.

Lukáš Vytlačil

Anna CORETH

Pietas Austriaca.

Fenomén rakouské barokní zbožnosti

(= Prameny spirituality, sv. 35)

Olomouc, Refugium Velehrad-Roma
2013, 114 s., ISBN 978-80-7412-148-7.

Ve všeobecném českém povědomí lze najít o baroku a zbožnosti Habsburků spíše střípky nesouvislého charakteru, a to ještě často zatížené ideologickými či ahistorickými

představami. Přesto je pojem *Pietas Austriaca* běžně v historických přehledech užíván jako souhrnné označení zbožnosti vládnoucí části rakouské větve Habsburků. Anna Coreth, významná – nedávno bohužel zemřelá – historička se pokusila v knize o fenoménu rakouské barokní zbožnosti nabídnout mnohavrstevný pohled na tuto problematiku.

Kniha vyšla v katolickém (jezuitském) nakladatelství Refugium, není však prvoplánově nábožensky předpojatá. Autorka analyzovala, popisovala, hledala souvislosti, ale důsledně nehodnotila. Z textu tak například není zřejmé, zda barokní formy zbožnosti sama obdivovala, nebo je vnímala jako dávno překonané a zastaralé.

Autor podobné knihy stojí vždy před dvojitým pokušením. Buď může postupovat školou deskriptivní analytické historiografie a výsledkem je sice obsáhlá, ale většinou málo čtivá kniha, které ovšem není možné odborně nic vytknout. Nebo se autor naopak přikloní ke škole Annales a nabídne narativní pohled na dějiny. Ten je většinou čtivější, avšak často za cenu ztráty důležitých detailů nebo souvislostí. Anna Coreth tuto volbu vyřešila zdařilou dichotomií a jestliže někde knize chybí více podrobností, pak je to především způsobeno malým rozsahem textu.

Autorka nabídla pohled na vývoj zbožnosti rakouských panovníků v kontextu čtyř tematických okruhů – úcta k eucharistii, ke kříži, k Panně Marii a ke svatým. V každé z nich pak postupovala chronologicky. Jednoznačně nejlepší a nejpracovnější kapitola je věnována Marii, kde se autorka věnovala i vývoji označení – od *Immaculata* ke *Generalissima*, až po prostou Marii a úpadek Mariánské úcty koncem baroka, resp. začátkem osvícenství. Méně pečlivě je

zpracována kapitola o světcích, což je nesporně škoda.

Autorce lze vytknout v postupu psaní snad jen dvě věci. Tou první je výběr okruhů. Jde o témata, která nutně rezonují se samotnou podstatou baroka a barokní kultury: podobné oblasti zbožnosti by bylo možné identifikovat u prostého sedláka i šlechtice v podstatě po celé baroko. Chybí pečlivější a přesvědčivější zdůvodnění metodologie výběru (ač se autorka odvolává na knihu *Virtutum Augustissimae Gentis Austriacae* z roku 1640, kterou sepsal Nicolaus Vernulaeus, mám za to, že volba není dostatečně odůvodněná a oproti třídílnému svazku je recenzovaná knížka podstatně stručnější), jasné definování toho, v čem je daný rys specifický právě pro Habsburky. To je pečlivě diskutováno ve dvou kapitolách: první z nich se věnuje mariánskému kultu. Druhou pečlivě zpracovanou oblastí je pro habsburskou rodinu specifické téma eucharistické úcty, která se vyvozuje z příběhu o Rudolfu Habsburském, faktickém zakladateli dynastie. Ten měl na cestě potkat kněze s eucharistií a z úcty ke svátosti mu hned daroval koně, na kterém právě jel.

Na druhou stranu autorka s mimořádným rozhledem a pečlivostí zmapovala zbožnost jednotlivých osobností. Kombinovala přitom hodnocení jejich kroků politické a veřejné povahy s pohledy do soukromé korespondence buď samotných panovníků, nebo jejich blízkých. V tomto ohledu jde o sondu téměř nezbytnou pro každého, kdo se chce dějinami Rakouska zabývat systematictěji a hlouběji jim porozumět.

Druhou výtku může budit přílišný akcent na jezuitskou spiritualitu, na což autorka ostatně sama několikrát upozornila. Až na několik málo výjimek tu celý příběh barokní zbožnosti koresponduje s tím, jak

vnímal víru typický jezuita v době po Tridentském koncilu. Při této určité jednostrannosti je pak škoda, že nebyl zmíněn vztah k práci a aktivitě ve světě, což byl jeden z důležitých prvků spirituality jak jezuitské, tak i u Habsburků. Mělo to řadu konkrétních projevů jak v panovnickém, tak také v osobním životě.

Publikace zaujme řadou detailů i širších kontextů, pro které se jí rozhodně vyplatí věnovat pozornost a je chvályhodné, že se Refugium – i přes jisté obavy vyjádřené v doslovu Michala Altrichtera – rozhodlo knihu přeložit a vydat. Výbornou jazykovou práci odvedla Dagmar Sklenářová v překladu, který je čtivý a pečlivě provedený. Kniha dobře zapadá do ediční řady Prameny spirituality, která je pro české historiky mimořádně cenným počinem. Jde o jednu z mála řad, které se systematicky, na vědecky vysoké úrovni, věnují zpřístupňování špičkových autorů a závažných témat z církevních dějin.

Michal Černý

19. a 20. století

Olga FEJTOVÁ
– Milan HLAVAČKA (Hrsg.)
*Stadt und Armut im langen
19. Jahrhundert* (= Informationen
zur modernen Stadtgeschichte 2/2014)
Berlin, Deutsches Institut für Urbanistik
2014, 183 s., ISSN 0340-1774.

Specifikem periodika Informationen zur modernen Stadtgeschichte (vychází od r. 1970) je, že kromě zpráv o konferencích, projektech a publikacích obecně souvisejících s historií německých měst 19. a 20. století tvoří větší část každého čísla blok člán-

ků zaměřených vždy na jedno konkrétní téma, které je svorníkem celého sešitu. Jednotlivé svazky tak vlastně stojí na pomezí mezi časopisem a dnes tak populární kolektivní monografií.

V případě recenzovaného sešitu věnovaného chudinské péči se impulsem stala konference „Chudé budete mít mezi sebou stále“, uspořádaná v říjnu 2013 Archivem hlavního města Prahy. Její program byl ovšem pro editory pouze volnou inspirací. Publikace představuje jednotlivé koncepty řešení chudinské problematiky a sociálních otázek v křesťanské Evropě. Hlavním pojítkem osmi příspěvků přitom není území, o němž jednotliví autoři pojednávají, nýbrž problémy, s nimiž se tehdejší radnice potýkaly. Ty sice byly v zásadě totožné, řešení, která se prosadila v jednotlivých městech, ovšem byla značně různorodá. Hlavní přínos svazku tak lze spatřovat v komparativním pohledu na měnící se přístupy společnosti k otázce chudinství.

Úvodní text z pera editorů podává obecný přehled hlavních tendencí vývoje chudinské péče v Evropě od raného novověku do počátku 20. století. V úvodu stručně načrtnuté mezníky pak rozvádějí a konkretizují jednotlivé případové studie. Leitmotivem je struktura a vývoj charitativních institucí ve vybraných městech (Bratislava, Budapešť, Glasgow, Hamburk, Praha, Vídeň). Vedle toho je pozornost věnována také dílčím otázkám – bytové nouzi (Ulrike Harmat) a zařízením provozovaným náboženskými obcemi.

Autoři ukazují, že i v rámci jednoho státního útvaru se přístup k řešení téhož problému mohl v závislosti na odlišné místní tradici značně lišit. Zdaleka přitom nešlo pouze o strukturu institucí zajišťujících péči. Velmi zřetelně se tato skutečnost projevi-

la v případě financování různých chudinských a sociálních ústavů. Zatímco provoz blázince v Glasgow byl financován primárně z daní, v ostatních městech zařízení stojící pod dohledem státu různou měrou dotovaly obecní rozpočty a dary soukromých osob, eventuálně jako v případě Bratislavy výhradně prostředky tamních náboženských obcí (Gabriela Dudeková).

Podobná disproporce panovala také ve struktuře příjemců pomoci. S velkorysou koncepcí glasgowského blázince (Jens Gründler) přijímajícího i přespolní chudé a klienty ze středních vrstev ostře kontrastuje chudinská politika Hamburku (Katharina Brandes) a Rakouska-Uherska, pro niž byla určující instituce domovského práva a vydělení příslušníků židovské obce ze systému státní a komunální péče (Martina Niedhammer).

Martina Maříková

Zdeněk JINDRA

Der Bahnbrecher des Stahl- und Eisenbahnzeitalters.

Die Firma Fried. Krupp/Essen von der Gründung der Gusstahlfabrik bis zur Entwicklung zum „Nationalwerk“ und weltbekanntem Kanonenlieferanten (1811 bis Anfang der 90er Jahre des 19. Jahrhunderts)

Stuttgart, Franz Steiner 2013, 643 s., ISBN 978-3-515-09915-8.

Knihla vyšla v rámci edice dějin podnikání jako její jedenatřicátý titul v pořadí. Jedná se o německé vydání autorovy knihy „Když Krupp byl dělovým králem“ z roku 2009, nakladatelství Karolinum.

Jak autor zmiňuje v úvodu, stal se mu historický výzkum rodinného podniku Kruppů

celoživotním tématem, kterému se aktivně věnoval od roku 1971. Profesor Jindra postupně prostudoval všechnu dostupnou literaturu zaměřenou na historii podnikatelských aktivit Kruppů, kterou doplnil informacemi z archivního výzkumu. To vše mu ve výsledku umožnilo revidovat léta přežívající historické mýty o Kruppech. Zvládnutím rozkošaté literatury k hospodářským a sociálním dějinám Německa v 19. století se mu povedlo začlenit historii nejvýznamnější podnikatelské rodiny této země do širšího historického kontextu.

Monografie je rozdělena na tři kapitoly. První mapuje historii firmy Krupp od založení v roce 1811 do roku 1851, kdy firma prorazila na světový trh. Tato část je rozdělena na osm podkapitol, ve kterých autor popisuje původ rodiny Kruppů, založení ocelárny, postupné budování velkého výrobního podniku a přechod k tovární velkovýrobě. Rozebírá vztah zaměstnavatele a dělníka, obchodní vztahy se zahraničím, kde se zaměřuje zejména na obchod s Rakouskem a českými zeměmi. Podkapitola nesoucí název Bouřlivý obrat je věnována převzetí firmy jedním jediným majitelem, Alfredem Kruppem.

Druhá kapitola monografie se zabývá obdobím dvaceti tří let, 1851 až 1873, kdy produkce děl firmy Krupp dosáhly svého světového věhlasu a Alfred Krupp byl nazýván „Dělovým králem“. Celkově ji tvoří sedm podkapitol. Hned první z nich Z. Jindra věnuje důležitosti železnice pro rozvoj strojní výroby. V dalších se již zaměřil na výrobu, produkci a prodej zbraní firmou Krupp. V poslední podkapitole nesoucí název V dělnickém Essenu se autor dotýká změn sociální a urbaniální situace v původně malém rýnsko-vestfálském městě vlivem vzniku a fungování velké strojní továrny.

Poslední třetí kapitola čtenáři přiblíží zrod velkého koncernu a národní továrny v sedmdesátých a osmdesátých letech 19. století, která je rozdělena na šest podkapitol. V první je předložen přerod rodinného podniku ve velký koncern s moderním vedením a překonání hospodářské a kapitálové krize navýšením zbrojního obchodu. V dalších částech autor shrnul snahu firmy Krupp o získání monopolu na výrobu děl v Německu, boj o zahraniční trhy (podkapitola se člení na dvě části: vývozní politika firmy a exportní struktura firmy) a pokus o dobytí zbrojního trhu v Rakousku-Uhersku. Stejně jako v druhé kapitole je poslední podkapitola věnována změnám sociální a urbaniální situace v Essenu a začínajícím soubojem majitele firmy se sociálními požadavky zaměstnanců.

Vše je zakončeno obsáhlým epilogem, který dokresluje situaci po smrti Alfreda Kruppa v roce 1887. Knihu doplňují statistické a obrazové přílohy, které dokreslují historii podniku. Zde je třeba podotknout, že obrazová příloha tak propracované studie poněkud pokulhává za psaným obsahem. Stálo by za úvahu v dalším vydání knihy tento nedostatek doplnit, aby čtenář získal ještě ucelenější představu o vzniku a vývoji firmy Krupp v popisovaném období.

Závěr knihy tvoří seznamy zkratk, tabulek a grafik, pramenů a literatury, rejstříky osob, firem a institucí. Autorovi se podařilo spojit mnohé úrovně aktivit Kruppů: produkci, obchodní aktivity, sociální program firmy, investice, vazby na státní politiku Pruska a Německa, osobní život rodiny, mezinárodní politiku... prostě vše co dělá „business history“ tím čím je. Historii podnikatelstva je nutné sledovat v těchto mnoha souvislostech, jako jejich vzájemné propojení.

Kniha je při splnění všech odborných kritérií dramatická a čtivá. Tím, že dějiny firmy začleňuje do širokého kontextu sociálního, politického a hospodářského vývoje Německa a Evropy, získává čtenář ucelený přehled tehdy probíhajících dějů. Z výše uvedeného lze odvodit jedinou premisu, že v osobě autora našla rodina Kruppů historika, který výtečně pronikl do podstaty dějů utvářející Friedrich Krupp AG Hoesch-Krupp.

Pavel Bek

Jitka BALCAROVÁ

**„Jeden za všechny, všichni za jedno!“
Bund der Deutschen a jeho předchůdci
v procesu utváření „sudetoněmecké
identity“**

Praha, Karolinum 2013, 471 s., ISBN
978-80-246-2234-7.

Kniha Jitky Balcarové je výsledkem dlouhodobého výzkumu. Promyšlená a koncepčně dobře zvládnutá práce se zabývá nacionální mobilizací českých Němců prostřednictvím německých „obraných“ spolků, které měly ve druhé polovině 19. a v první polovině 20. století bránit „české rozpínavosti“. První část díla tvoří zhodnocení dosavadní literatury a pramenů. Následuje analýza pojmů, které jsou pro studium vybrané problematiky klíčové a tvoří i výraznou součást nacionálně socialistické ideologie. Tím kniha přispívá k interpretaci některých základních postulátů nacionálního socialismu. Přiblížen je obsah tzv. völkisch hnutí, pojmy Lebensraum, Blut und Boden, Grenzlanddeutschtum, Nationaler Besitzstand a řada dalších. Autorka v této části naráží na obecný problém překladů do češtiny, s nímž se vypořádává sémantickou ana-

lýzou, navrhuje různé možnosti překladů a neopomíjí ani významové proměny některých pojmů během času.

Německé „obránné“ spolky vznikaly v českých zemích od druhé poloviny 19. století. Proti nim stály obdobné spolky české. Obě strany měly za cíl podporu národního vědomí u příslušníků svého etnika a k tomuto posilování „češtví“ či „němectví“ v národnostně smíšených oblastech používaly velmi podobné prostředky. Vznikly tak např. německý Schulverein a česká Ústřední matice školská či německý Turnerschaft a český Sokol. Kořeny těchto spolků tkvěly v nacionalizující se společnosti 19. století a jejich činnost se během času proměňovala v reakci na politické, hospodářské a sociální změny. Ty měly vliv na počet členů, vývoj spolků a jejich strategií. S ohledem na tyto proměny také autorka rozlišuje mezi činností a směřováním spolků v posledních desetiletích habsburské monarchie, v době první republiky a poté. Zatímco před rokem 1918 se čeští Němci mohli cítit jako příslušníci nejvýznamnějšího národa monarchie, se vznikem republiky získali postavení národnostní menšiny. Kniha rozebírá dopad této změny na mentalitu českých Němců a stejně tak i další příčiny proměny jejich sebevnímání od „identity českých Němců“ k „identitě sudetoněmecké“.

Ke kvalitám knihy patří nadhled, činnost německých spolků je prezentována bez zbytečných emocí. Tyto tzv. „obránné“ spolky oficiálně vystupovaly jako nepolitické, byť jejich vliv na utváření politické kultury a kolektivní identity byl značný a v průběhu času stále zjevnější. Autorka na několika místech knihy zdůrazňuje rozdíly v ideologických základech německých spolků na českém území. V jejich činnosti se promítaly různé formy nacionalismu (z nichž

nabýval vrchu zejména nacionalismus integrální), některé spolky byly přísně antisemitské, jiné ne. Spojovala je však idea svépomoci ve smyslu „Němcům může být pomozeno jen Němci“. Autorka dochází k závěru, že k této myšlence se ve třicátých letech 20. století hlásila více než polovina českých Němců, a to i těch, kteří nepodporovali Henleinovo hnutí. Právě třicátá léta ale znamenala v dějinách německých spolků zásadní přelom a postupný příklon k nacionálnímu socialismu. Liberální postuláty byly opouštěny a dominantní zůstala myšlenka integrálního nacionalismu s představou jednotného národa, pokud možno v jedné říši.

Německé „obránné“ spolky se i přes výkyvy (např. po zákazu některých politických stran roku 1933) rozvíjely, přibývali jim členové i příjmy. Nacionální mobilizace jejich prostřednictvím byla úspěšná a nacionální programy získávaly ve veřejném prostoru na síle. Vývoj v Německu tento trend posiloval a docházelo k nacionální radikalizaci. Německé spolky v ČSR se dostávaly pod vliv nacionálního socialismu a sílila v nich myšlenka „sudetoněmecké integrace“. Obdobně jako byla v politické sféře vytvořena Henleinova Sudetendeutsche Heimatsfront a Sudetendeutsche Partei, aby hájila zájmy všech Němců v Československu, sjednotily se také téměř všechny svazy Němců roku 1934 v jednotný Bund der Deutschen. Z různých německých skupin v ČSR se formovala „sudetoněmecká národní pospolitost“ a Svaz Němců se stal oporou vznikající Sudetoněmecké strany. Její vedení si uvědomovalo význam programově blízkého svazu se širokou členskou základnou a postupně jej ovládlo. Od roku 1936 byl svaz stranou fakticky řízen a financován. V červenci 1938 jeho předseda veřejně prohlásil, že se

podřizuje Henleinovi, a na výročním sjezdu v Chomutově jej oslovil „můj vůdce!“. Do vleku Sudetoněmecké strany se kromě Bund der Deutschen dostaly i další dva významné spolky českých Němců: Deutscher Turnverband a Deutscher Kulturverband. Analýza sociální skladby členstva Bund der Deutschen ve třicátých letech zřetelně ukazuje, že většinu členů tvořili příslušníci střední části střední třídy. Její zástupci převažovali i ve vedení odboček svazu a pouze jeho nejvyšší činitelé pocházeli ponejvíce z horní části střední třídy. Dochované seznamy členů podrobila autorka také věkové analýze a dospěla k závěru, že 35 % členů bylo mladších třiceti let, zhruba 30 % mělo roku 1938 mezi 30 až 40 lety a 20 % členů mělo 40 až 50 let. Důležitou otázkou zastoupení mladé generace se tedy Svazu Němců podařilo zvládnout.

Značná část knihy je věnována konkrétní činnosti německých svazů a jejich vlivu na konstituování kolektivní „sudetoněmecké“ identity. Třebaže z výzkumů vyplývá, že statisticky nebyla činnost svazů zdaleka tak úspěšná, jak by si jejich vůdčí představitelé přáli (malá úspěšnost různých projektů a procentuálně nízké zapojení Němců), je třeba mít na paměti, že činnost svazů měla mnohem větší dosah psychologický. Vytrvalá nacionální agitace, stále znovu zdůrazňující velikost a význam německého národa a nutnost jeho vymezení vůči národům jiným, nezůstávala bez odezvy. Napomáhaly tomu školy, tisk i veřejné akce, jimž (jako prostředkům nacionální agitace) jsou věnovány jednotlivé kapitoly. Oprávněně zdůrazněno je také propojení nacionální „obrany“ s hospodářskou pomocí jednotlivým rodinám. Třebaže ve statistickém srovnání nemusela být pomoc českým Němcům prostřednictvím německých svazů nijak závrat-

ná, z hlediska regionálního a zejména individuálního bylo vnímání pomoci silné. Také těmito cestami se posilovalo vědomí německé soudržnosti a národního celku, který je třeba hájit.

Knihu uzavírají životopisy třiceti představitelů německých svazů, kde čtenář nalezne cenné informace o dalším působení a životě těchto protagonistů za války a po válce. V závěru práce se autorka zamýšlí nad celkovým významem německých svazů pro české Němce a nastiňuje otázku, nakolik byl vývoj v českém pohraničí – tak jak se stal – nutný a předvídatelný. Se zvážením historických, politických, hospodářsko-sociálních i kulturních faktorů dochází k tezi, že „sudetoněmecká identita“ byla sice jen jednou z možných identit českých Němců, frustrace ze ztráty někdejšího postavení v českých zemích, zvýrazněná krizí třicátých let, ji ale postupně posilovala natolik, až se stala dominantní a vytvořila předpolí k přijetí nacionálního socialismu a politiky Třetí říše.

Tomáš Zouzal

Milena SECKÁ – Martin ŠÁMAL

Byl to můj osud...

Zápisky Josefy Náprstkové

Praha, Národní muzeum 2014, 324 s.,

ISBN 978-80-7036-423-9.

Edice textů Josefy Náprstkové obsahem dost podstatně překračuje vlastní název. Editorská dvojice se bezpečně orientuje v pramenech uložených ve fondech a sbírkách Náprstkova muzea asijských, afrických a amerických kultur. Do knihy tak mohl být zařazen nejenom deník z let 1890–1896, ale také samostatné texty týkající se vzniku muzea a roku 1848. Kromě toho Josefa zachytila snad přímo podle živého vyprávění

i vzpomínky Anny Fingerhutové, a to ještě v době, kdy vypravěčka byla její zaměstnavatelkou, nikoliv tchyní. Další editovanou položkou je text přednášky Julia Zeyera o Vojtovi Náprstkovi a lehce žertovná *Oslavná báseň k rozloučení s velrybou* (tedy kostrou plejtváka myšoka, když se z provizorního uložení v Náprstkově muzeu stěhovala do Národního muzea).

Edici předchází nejenom pojednání o editovaných pramenech, jejich uložení a dochování, ale i poměrně rozsáhlá studie o životě Josefy Křížkové-Náprstkové a kratší autorské úvody vždy na začátku každé dílčí edice. Práce je opatřena standardní dvojitou řadou odkazů, z nichž jedna je tvořena technickými poznámkami k editovaným textům, druhá pak je regulérním aparátem pro věcné odkazy a komentáře. Zaslouží ocenit, že druhá zmiňovaná je velmi solidně zpracovaná, ale ne nepřehledně rozsáhlá. Kromě textů jsou zcela svébytnou částí knihy fotografie: původ mají v Náprstkově sbírce fotografií a editoři sestavili kolekci portrétů osob, o kterých se Josefa ve svých zápiscích zmiňuje. Některé známé snímky, jiné poprvé publikované, dohromady tvoří zajímavou galerii „výtečníků“ českého národního okruhu druhé poloviny 19. století. Do současné vlny bádání o osudech životních partnerů slavných a mnohokrát z různých úhlů prostudovaných českých národních ikon 19. století přibyl další opus. Autorská dvojice se chopila příležitosti a k vlastnímu výzkumu na téma „ženy kolem slavného muže“ přidala edici dobového textu – pramene, který má schopnost vypovídat sám o sobě. Hlavní pozornost je soustředěna na Josefu Náprstkovou, ale její životní příběh nelze vyprávět bez pasáží věnovaných Anně Fingerhutové. Obě si byly svým způsobem velmi podobné: příslušnice

rodící se i etablované střední třídy, z níž se vzdalovaly a opět se do ní vracely podle momentální životní situace, měly dost schopností a síly nejenom aktivně řídit vlastní osud. Anna v tomto smyslu byla nepochybně úspěšnější a mohla by být považována za prototyp schopné a velmi tvrdě pracující ženy, která ctěla dobové normy dobročinnosti a zároveň neústupně vyžadovala maximální oddanost a plnění povinností – od sebe samé i všech kolem.

Josefa byla stejně tak tvrdě pracující ženou, která měla schopnost samostatného rozhodování. Na rozdíl od své zaměstnavatelky a následně tchyně však považovala za svou prvořadou povinnost dát veškeré síly do služeb ideálů vlastního manžela, které přijala bezvýhradně za své. Editovaný deník pochází z doby po Náprstkově smrti a pro Josefu to nepochybně byl způsob jak si urovnat myšlenky: bylo jí 56 let a vlastní optikou snad byla „ta žena z půdy, jako by nebyla to ta, která dřív“ (s. 198). Byla možná příliš pracovitá, příliš zaujatá a příliš oddaná. Život po manželově smrti se jí jevil jako téměř nepřetržitá řada protiventství: ze strany společnosti, od zaměstnanců, dokonce i mnohé z dosavadních přátel začala nahlížet nepříznivou optikou. Vlídých pohledů na blízké je v textu velmi málo. Žena, která patrně v průběhu života odvykla modlitbě, jakoby nyní hledala pevný bod. Pečlivou editorskou práci v tomto díle narušila snad pouze strana 203, kde jsou deníkové zápisy z 2. až 5. září datovány rokem 1869, ačkoliv bezprostředně předcházející i navazující pocházejí z roku 1896. Přitom žádná technická editorská poznámka neupozorňuje na případný autorčin přepis. Neříká tedy jasné, zda jde o editorský překlep, který unikl korektuře, nebo o zachovaný odraz originálního textu. Tato drobná ne-

jasnost však nekazí celkový obraz práce. Kniha Mileny Secké a Martina Šámala je dalším kamínkem do mozaiky obrazu českého 19. století, který je třeba považovat za vyčištěný do vysokého lesku.

Marie Macková

Karel STLOUKAL

Historie mého života.

Skutečnost poněkud zbabšněná

Edici pamětí připravil a doslov napsal Milan STLOUKAL.

Předmluvu napsal Jaroslav ČECHURA

Praha, Nakladatelství Václav Žák

– Casablanca 2012, 311 s., 12 obr.

v příloze, ISBN 978-80-87292-20-4.

Písemná pozůstalost Karla Stloukala v Archivu Národního muzea v Praze uchovává kromě obrovského souboru korespondence a dalších památek také několik nevydaných rukopisů. Mezi nimi jsou nedokončené paměti tohoto historika, archiváře Národního muzea a jednoho z významných organizátorů české vědy v první polovině 20. století. Vydání badatelsky málo využitého rukopisu se ujal autorův syn Milan Stloukal, a třebaže je vzděláním a celoživotní činností antropolog a archeolog, základní část editorské práce, tj. uspořádání celistvého textu, provizorně zachyceného na jednotlivých čtvrtkách papíru, a pořízení přepisu, zvládl solidně; úspěšně rozluštil i některé obtížněji čitelné partie otcova rukopisu. I když do paměti vložil některé drobné vysvětlivky, v zásadě jde o čtenářské vydání. Kritická edice by byla vyžadovala detailní identifikační a rektifikační poznámkový aparát, což by bylo značně pracné. Kniha je však dobře použitelná i pro vědecké účely, neboť sám Karel Stloukal v sobě při psaní vzpomínek nezapřel histori-

ka s dlouholetou pedagogickou praxí a mnohé komentující vysvětlivky citlivě vkládal přímo do svých vzpomínek.

Podtitul naznačující „zbabšněná“ neubírá textu hodnotu primárního memoárového pramene. Karel Stloukal byl nadaný literát s velkou novinářskou a publicistickou zkušeností a se sklonem k určité stylistické nadsázce. Neměl však v úmyslu napsat o sobě jakýsi autobiografický román, ale chtěl dát svým vzpomínkám (podobně jako jeho starší současníci Josef Šusta a Vlastimil Kybal) čtivou formu a – zejména při popisu nálad a krajinného prostředí, ale i vlastního dětství – také vzletný sloh. Pokud lze konfrontovat jeho výpovědi s ostatní zachovanou dokumentací, je zjevné, že mu nešlo o uměleckou selekci a „tvůrčí“ zkruslování základní faktografie. Naopak, dokázal být věčný a na některých místech značně kritický nejen k současníkům, ale v ještě větší míře k sobě. Někdy sice zamlčel jméno svého odpůrce, ale na základě korespondence by je bylo možné vcelku snadno identifikovat (zvláště patrné je to v případě Stloukalova konfliktu s moravským klerikálním historikem Augustinem Neumannem, který o něm podával nepříznivé relace do Vatikánu). Je zajímavé, že k takové autocenzuře přistoupil ještě v padesátých letech 20. století, kdy v závěru života paměti psal a kdy si sotva mohl dělat naději na jejich brzké vydání.

Stloukalovy paměti zůstaly nedokončeny. I když měl autor jasnou představu o jejich kompozici, dovedl je pouze do počátku dvacátých let 20. století a ke svému působení v prvních letech nové Československé republiky. Podrobně pojednal o dětských letech ve Zlíně a velmi kriticky popsal gymnaziální vzdělávání v Kroměříži (v pohledu na zkostnatělost rakouských gymnázií se pozoruhodně shodl s V. Kybalem, který po-

psal zážitky z obdobného vzdělávacího ústavu ve Slaném, ačkoli jeho rukopisné paměti Stloukal v padesátých letech téměř jistě nemohl znát). Samostatné kapitoly věnoval vysokoškolským studiím v Praze a ve Vídni. Z pražských zkušeností jsou nejdůležitější osobní charakteristiky hlavních představitelů historické vědy (Golla, Pekaře, Šusty, Krofty a dalších), a to jak z hlediska jejich vědecké a pedagogické činnosti, tak i s ohledem na vzájemné – často konfliktní – vztahy. Stloukalův pohled na Ústav pro rakouský dějepis zachycuje dobu poklesu tohoto světového centra pomocných věd historických a příznačně pro autora pootvrává zákulisí univerzitní politiky a klientských sítí, v nichž se výrazně projevovало česko-německé napětí a v nichž někteří z vídeňských Čechů dokázali obratně prosazovat zájmy svých krajanů; v této souvislosti si zaslouží pozornost Stloukalovo kritické stanovisko k všeobecně obdivovanému kunsthistorikovi Maxi Dvořákovi a k Vídeňanům sudetoněmeckého původu. Tři desetiletí života profesora Univerzity Karlovy, předsedy Československé historické společnosti a jejího zástupce v Mezinárodním komitétu historických věd, spoluredaktora Českého časopisu historického a zvláště jednoho z organizátorů Československého historického ústavu v Římě tak zůstaly nezpracovány. Mezery jsou jen z malé části vynahrazeny stručnými exkurzy do pozdějších let, jež jsou připojeny ke vzpomínkám na první polovinu života. Naproti tomu cenným doplňkem se zásluhou editora stalo začlenění delších partií ze Stloukalových deníků, které líčí jeho zážitky z první světové války. Přes tyto zásadní mezery mají Stloukalovy paměti mimořádnou hodnotu pro poznání skrytých stránek z dějin dějepiscetví.

Ve Stloukalově životě sehrál centrální úlohu Řím, kam poprvé přijel bádát jako stipendista České historické expedice v letech 1913–1914 a kam se v meziválečné době opakovaně vracel jako jeden z nejvýznamnějších badatelů a vedoucích pracovníků Československého historického ústavu. Ačkoli později získal zkušenosti z Francie a z dalších zemí, až do konce života pokládal Věčné město za „bránu do světa“ pro české historiky a dlouhodobý badatelský pobyt v něm za jedinečnou příležitost ke kontaktu s mezinárodní historickou obcí. Na rozdíl od většiny českých historiků si vypěstoval intenzivní vztah k římské antice a zájem o politické proměny moderní Itálie, ale udržel si značný odstup od medievistických témat; třebaže intenzivně pracoval na edici Monumenta Vaticana, neskrýval, že ho práce s pozdně středověkými papežskými registry zoufale nudila a bral ji jen jako povinnou daň za možnost pobývat v Itálii.

Těžiště Stloukalova badatelského zájmu spočívalo v raně novověkých tématech, proto je velká škoda, že nestihl popsat svůj podíl na získání a realizaci české části mezinárodní ediční řady nunciaturní korespondence (nunciatura u císařského dvora z let 1592–1628). Větší pozornost naproti tomu věnoval vystižení vztahů v mezinárodní komunitě historiků, kteří působili v Římě (postoj k tamnímu Rakouskému historickému ústavu, k představitelům a personálu Vatikánského tajného archivu a Vatikánské apoštolské knihovny). Cenná je Stloukalova charakteristika Čechů, zejména také umělců, usedlých v Římě. Nejzajímavější však zůstávají psychologizující poznámky o osobnostech historiografie mezinárodní (Ludwig von Pastor, Heinrich Pogatscher, Giovanni Mercati) i české ve styku s římským prostředím (Josef Pekař, Kamil Krofta, Vlastimil Ky-

bal, Bedřich Jenšovský a další). Pro pochopení peripetii meziválečného Československého historického ústavu v Římě je podstatná zmínka o konkurenčním napětí mezi V. Kybalem a K. Kroftou v době, kdy se tito někdejší vatikánští editoři stali diplomatickými představiteli nové republiky u italské vlády a u papežské kurie.

Publikaci uvozuje biografická stať Jaroslava Čechury, která vedle souhrnu základních dat vyzvedá Stloukalovy zásluhy o nové akviziční pojetí Archivu Národního muzea i jeho mimořádně rozsáhlou vědecko-organizační a popularizační činnost. Knihu uzavírá ediční poznámka z pera Milana Stloukala a překvapivě jen „výběrový“ jmenný rejstřík, ač by jistě bylo žádoucí zachytit všechny osoby zmíněné ve vydaném textu. Edice paměti Karla Stloukala je významným pramenným obohacením jak pro výzkum vnitřních dějin české historiografie, tak i pro pochopení jejích mezinárodních vztahů.

Jaroslav Pánek

Jan NĚMEČEK a kol.

Československo-sovětská smlouva 1943

Praha, Historický ústav 2014, 212 s.,

ISBN 978-80-7286-237-5.

Spojenecká smlouva Československé republiky, reprezentované exilovou vládou v Londýně, se Sovětským svazem ze dne 12. prosince 1943 vždy představovala a nadále bude nepochybně představovat jedno z klíčových témat moderních dějin nejen Československa, ale v širším měřítku také mezinárodních vztahů. Smlouva byla na jedné straně oslavována jako definitivní, tedy řečeno slovy dobové propagandy „na věčné časy“ zajištění bezpečnosti Československa, na straně opačné jako „zrada“

a „zaprodání“ Československa mocenským zájmům komunistické Moskvy. Není třeba se však příliš divit, jednalo se o zásadní politickou událost, takže do hodnocení smlouvy bude nejspíše pronikat také politické hledisko.

Kolektiv historiků pod vedením Jana Němečka přistoupil ke zpracování tématu s vědomím výše zmíněných skutečností. Proto se soustředil především na širokou škálu původních dokumentů z domácích a zahraničních archivů (včetně archivů velmocí – Velké Británie, Sovětského svazu a Spojených států), které tvoří hlavní základ výkladů a hodnocení, dále přihlédl k početným edicím pramenů a kriticky se vypořádal s obsáhlou odbornou literaturou. Uzavření smlouvy bylo vloženo do širších souvislostí vývoje druhé světové války a mezinárodních vztahů. Odpovídající pozornost je věnována významu smlouvy pro poválečný vývoj Československa od rozbíhající se studené války až po začínající normalizaci po sovětské okupaci Československa v srpnu 1968.

Nedílnou součástí knihy je i reprodukce originálu této smlouvy a souvisejících ratifikačních dokumentů z Archivu smluv Ministerstva zahraničních věcí ČR, která může ukončit diskuse na téma tajných dodatků k této smlouvě.

Autoři analyzují pozici československé exilové vlády v Londýně a její reálné možnosti k prosazování vlastních názorů a koncepcí. Aniž by byla opomíjena zásadní role prezidenta Edvarda Beneše, oprošťují se od tradiční personifikace přípravy smlouvy, která přes mnohdy vyostřenou diskusi byla nakonec kolektivním dílem celé exilové vlády. Exilová vláda samozřejmě musela do značné míry brát také ohled na stanovisko britských i amerických spojenců, kteří se k uzavření

smlouvy stavěli více než zdrženlivě. Je třeba si rovněž uvědomit, že prosazení smlouvy bylo také jakýmsi aktem svrchovanosti exilové vlády při řešení budoucnosti Československa. Současně se smlouva bezprostředně týkala také velice citlivých československých vztahů s polskou exilovou vládou, která měla vůči Sovětskému svazu vyhraněně kritický přístup. Autoři také věnují pozornost dopadu podepsání smlouvy do vnitřního života v okupované zemi, tehdy protektorátu Čechy a Morava. Protektorátní propaganda využila smlouvy k osočování exilové vlády, kterou obviňovala ze zaprodání národa „bolševické“ Moskvě a pro podporu stanoviska, že český národ může najít svou budoucnost pouze pod ochrannou Německé říše. Podobně přistupovala ke smlouvě propaganda tehdejší Slovenské republiky.

Při osvobození Československa se však prakticky ukázaly limity pro naplnění smlouvy. Sovětská strana se jí snažila využívat především k prosazování vlastních nároků bez ohledu na stanovisko československé vlády, jak se to ukázalo v případě ztráty Podkarpatské Rusi. Smlouva se stala v poválečném období a ještě více po komunistickém převratu v únoru 1948 základem zahraniční orientace Československa, jehož strategická poloha ve střední Evropě byla pro Moskvu natolik zásadní, že přikročila k neslýchanému aktu, jakým byla pozdější přímá vojenská okupace „spojeneckého“ Československa v srpnu 1968. Nová „spojenecká“ smlouva z roku 1970, formálně navazující na smlouvu z roku 1943 (prodlouženou protokolem z roku 1963 o dalších dvacet let), pouze kodifikovala již vojenskou mocí zajištěné vazalské postavení socialistického Československa v duchu „Brežněvovy doktríny“ o omezené svrchovanosti socialistických zemí v zájmu „obranu socialismu“.

Přínos knihy spočívá v řadě nových faktů a postřehů na základě zásady *ad fontes*, aniž by se snažila o nějaké definitivní a nezvratné závěry. Při dosavadním hodnocení se většinou pozdější zkušenosti, zejména z února 1948 a srpna 1968, vnášely zpětně do válečného období v tom smyslu, jako by již tehdy, v prosinci 1943, započala tragédie Československa. Autoři se správně vyhýbají takovému ahistorickému přístupu a hodnotí smlouvu podle poměrů válečného období. Nejde přitom o výklad jednotlý, naopak: z jednotlivých kapitol vyplývá i určitá názorová různorodost v autorském kolektivu. Každý autor se snažil přistupovat k uvedené problematice ze svého úhlu pohledu, při kterém byla akcentována různá hlediska: mezinárodní, diplomatická, vojenská nebo vnitropolitická, zvláštní význam mají také kapitoly věnované dopadu smlouvy do poválečného vnitřního vývoje a mezinárodního postavení Československa.

Je třeba si přitom položit otázku, zda exilová vláda měla jinou možnost, než se pokusit předem si vyjasnit a upravit budoucí vztahy se Sovětským svazem, se kterým rokovaly a smlouvy uzavíraly také západní spojenecké mocnosti. A skutečnost, že se Moskva necítila smlouvou příliš vázána při respektování nebo spíše nerespektování suverenity Československa a využívala ji pouze pro vlastní mocenské zájmy, nebyla vina exilové vlády. Naopak, její povinnost a odpovědností bylo alespoň se pokusit o vyjasnění vztahů s Moskvou, když se dalo předpokládat, že strategické postavení Československa ve střední Evropě bude v poválečném období hrát významnou roli pro Východ i Západ.

Petr Prokůš

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Česko-lichtenštejská komise historiků
The Czech-Liechtenstein Commission of Historians

KATEŘINA DUFKOVÁ

Peter GEIGER – Tomáš KNOZ – Eliška FUČÍKOVÁ
– Ondřej HORÁK – Catherine HOREL – Johann KRÄFTNER
– Thomas WINKELBAUER – Jan ŽUPANIČ

Česko-lichtenštejské vztahy v dějinách a v současnosti.

Souhrnná zpráva Česko-lichtenštejské komise historiků

(= Disputationes Moraviae, sv. 5)

Brno, Matice moravská 2014, 243 s., ISBN 978-80-87709-05-4.

Na konci roku 2013 ukončila svoji činnost Česko-lichtenštejská komise historiků a v následujícím roce vyšla útlá publikace shrnující její činnost. Komise byla ustavena na základě „Memoranda o porozumění“, které podepsali ministři zahraničí obou zemí roku 2010. Komise byla vytvořena s cílem vnést více světla do událostí nedávných, ale i vzdálenějších dějin obou států a knížecího domu. Bylo to totiž především dědictví první poloviny 20. století, které stálo v cestě vzájemné komunikaci a spolupráci České republiky a Lichtenštejska.

Hlavní ideou komise bylo soustředit badatele z obou stran a vytvořit platformu, v rámci které bude možné konfrontovat rozdílné interpretace dějinných procesů, různé přístupy, tradice, zkušenosti i metodologická východiska a podnítit diskuzi o „fenoménech spojujících i rozdělujících“, jak je pojmenovala její závěrečná zpráva. Česko-lichtenštejská komise historiků se skládala ze čtyř zástupců z každé země; za Lichtenštejskou stranu byli

jmenování Peter Geiger, Catherine Horel, Thomas Winkelbauer a historik umění Johann Kräfner. Za českou stranu potom Tomáš Knoz, Eliška Fučíková (historička umění), Jan Županič a Marek Vařeka, kterého v polovině roku 2012 vystřídal právní historik Ondřej Horák. Kromě nich se podílela na výzkumu celá řada dalších badatelů, kteří prezentovali své výstupy především v rámci čtyř workshopů uspořádaných během několika let působení tohoto gremia.

První workshop se uskutečnil roku 2011 pod názvem *Místa lichtenštejnské paměti*. V polovině roku 2012 následoval druhý, *Lichtenštejnové: kontinuity – diskontinuity*, a na konci roku pak setkání s ústředním tématem činnosti Lichtenštejnů v oblasti umění (*Lichtenštejnové a umění*). Na jaře 2013 proběhlo poslední pracovní zasedání: *Lichtenštejnský knížecí dům, stát Lichtenštejnsko a Československo ve 20. století*.

V úvodu zprávy je krátce zhodnoceno financování komise ze strany českého a lichtenštejnského státu, a zmíněn je i podíl knížecího domu. Drobnou disproporcí lze vysledovat především ve vzniku řady rozsáhlejších výzkumných projektů lichtenštejnské strany, ze kterých pak vzešly další samostatné publikace, za českého zastoupení (Václav Horčíčka), ale už bez českého překladu. Také na české straně byly iniciovány zvláštní projekty, svým rozsahem však skromnější, jejichž výsledky byly prezentovány v rámci společných workshopů. Ty se pak ve většině případů konaly v České republice.

Publikace, kterou komise v závěru své práce vytvořila a v českém a německém jazyce předložila odborné i širší veřejnosti, je rozdělena do několika oddílů. V úvodu jsou zopakovány okolnosti vzniku komise, způsob její práce, cíle, metody a výzkumný plán. Právě uvedení do současného stavu bádání a používaných metod by mohlo působit až příliš zkratkovitě. Přesto v práci nechybí, je pouze rozvedeno až v souvislosti s konkrétními otázkami, které komise řešila. Pro snazší uchopení svého úkolu formulovali autoři tři okruhy otázek. Těmi byly v prvé řadě utváření a vývoj obrazu Lichtenštejnů v dějinách a lichtenštejnská místa paměti, dále vztah Lichtenštejnů k umění a na závěr události první poloviny 20. století, především konfiskace lichtenštejnského majetku v Československu. To jim umožnilo systematictější přístup, a především v závěru svého působení předložit do značné míry ucelené výsledky. Klíčovými tématům byly věnovány také zmiňované workshopy, ze kterých vyšly tematické sborníky (v české mutaci jako suplementa Časopisu Matice moravské).

Ještě před vlastní reflexí činnosti komise nabízí publikace stručnou historii šlechtického rodu z Lichtenštejna od středověku až do dvacátého století, především v návaznosti na český stát. Tento přehled navazuje na množství dosavadní literatury k tématu, a pozitivní je také reflexe nejnovějších prací i odkazy na materiály vzniklé v rámci působení samotné historické komise. Vzhledem k zásadnímu významu není překvapením, že pět stran přehledu je věnováno osobnosti Karla z Lichtenštejna, ačkoli je vidět snaha neodepřít místo ani dalším osobnostem rodu. Kniha sleduje vývoj lichtenštejnského panství, účast Lichtenštejnů na politickém dění v zemi i v monarchii. Pozornost je dále věnována konstituování Lichtenštejnska jako suverénního státu v rámci Rýnského spolku a s ním spojené otázky postavení Lichtenštejnského vládnoucího domu mezi rakouskou šlechtou apod. Naznačen je i pro dnešní dobu klíčový vývoj ve dvacátém století, kdy Rakousko-Uhersko ve vztahu k Lichtenštejnům vystřídal československý stát.

Třetí část představuje jádro vlastní práce komise historiků. Jak již bylo naznačeno, prezentace činnosti probíhala formou workshopů, ze kterých byly poté vydány sborníky v německé i české verzi. Texty k jednotlivým tématům, které se objevují v závěrečné publikaci, představují jakési resumé těchto materiálů, jež částečně doplňuje výklad používaných metodologických přístupů.

Je pochopitelné, že se v centru pozornosti komise nacházely především okolnosti, jejichž řešení stálo dlouho v cestě navázání diplomatických vztahů mezi oběma zeměmi. Události klíčové pro tento vývoj jsou shrnuty v podkapitole *Pozemková reforma a konfiskace*. Otázky postihu lichtenštejnského majetku v rámci pozemkové reformy po roce 1918 a posléze v rámci konfiskací po druhé světové válce byly zasazeny do širšího kontextu právního i politického, který byl posléze konkretizován na lichtenštejnském majetku. Prostor je věnován podmínkám státních zásahů, jejich terminologii i mezinárodnímu kontextu. Publikace přináší ucelené shrnutí, které je doplněno přehledem argumentů československé i lichtenštejnské strany, tabulkami shrnujícími vývoj majetku lichtenštejnského knížecího domu ve sledovaném období a ve stručnosti také vylíčením následného postupu Lichtenštejnů na obranu jejich práv až do současnosti.

Geneze dalších dvou okruhů otázek vycházela z potřeby pochopit a vysvětlit podobu obrazu Lichtenštejnů, jak se formoval a měnil v průběhu dějin, a který posléze pomáhal legitimizovat zásahy do jejich majetků. Tento obraz vycházel z interpretace celé rodové historie, přičemž nejsilněji rezonoval ve společnosti odkaz mytizované Bílé hory. Komise historiků se snažila postihnout vytváření a přenos jak negativních, tak pozitivních faktorů utvářejících pohled na knížecí rod i Lichtenštejnsko v Česku a alespoň částečně i na Českou republiku v Lichtenštejnsku. První z použitých přístupů vycházel z teorie míst paměti. Autoři hledali taková lichtenštejnská místa paměti a v textu pak reflektovali mnohdy negativní pohled na Lichtenštejny v české historiografii, ale i v populární kultuře.

Typickým příkladem byla především osobnost Karla z Lichtenštejna jako personifikace bělohorské porážky a doby temna. K obrazu Lichtenštejnů jako nepřátel země i národa přibyl ve druhé polovině 20. století komunistický výklad vrchnosti vykořisťující poddané. Zajímavým příspěvkem k této problematice je například analýza průvodcovských příruček z původně lichtenštejnských památek. K pokusu o zachycení rezonance těchto témat v současné společnosti měl přispět historicko-sociologický výzkum mezi českým obyvatelstvem, který realizovali studenti Filozofické fakulty Masarykovy univerzity.

Vnímání Lichtenštejnů však nebylo výhradně negativní. Mezi pozitivní faktory, které hrály roli při utváření pohledu na Lichtenštejny v českém prostředí, patřily především kulturní a umělecké památky, které knížecí rod zanechal na našem území. Význam Lichtenštejnů na poli kultury a umění a zároveň úzká spojitost této problematiky s majetkovou otázkou, vedla komisi k tomu, aby bylo umění zvoleno jako jedno z nosných témat. Nakonec mu byla věnována samostatná publikace. Kniha přehledově sleduje rozsáhlé aktivity Lichtenštejnů, jejich stavební činnost, vytváření uměleckých sbírek v Čechách, ve Vídni i ve Vaduzu, ale také mecenášskou činnost. Autoři naznačují, že to byla právě oblast umění, která měla potenciál modifikovat a měnit převládající negativní pohled na Lichtenštejny. Je rovněž jedním z argumentů současného knížete, který připomíná vztah, jež má jeho rodina

k těmto památkám, a ochotu investovat do péče o ně, pokud by se dostaly zpět do lichtenštejnských rukou.

V závěru přináší publikace užitečný přehled relevantních archivních fondů k tématu v Čechách a na Moravě, v Lichtenštejnsku, Rakousku i Německu. Připojen je také seznam pramenných edic a výběrově základní literatury, pro větší přehlednost řazené tematicky. Následuje výčet pořádaných workshopů včetně seznamů přednášejících i jejich příspěvků a seznam publikací vydaných česko-lichtenštejnskou komisí historiků. Navazuje jmenný a místní rejstřík a resumé v anglickém a německém jazyce.

V závěrečné zprávě autoři zhodnotili působení komise a naznačili další možné směřování výzkumu. Přestože komise učinila, vzhledem k organizovaným setkáním i vydaným textům, pokrok v řadě témat, dalších otázek nebo „desiderat“ zbývá mnoho. Jako pochopitelný tak vyznívá požadavek komise na její zachování a pokračování, protože její zázemí umožnilo vznik řady projektů a příspěvků k dějinám Lichtenštejnů ve střední Evropě. Neméně důležitou zůstává výzva komise k praktickému využití její práce. Jedním z účelů jejího ustavení bylo poskytnout veřejnosti základní orientaci ve vzájemných vztazích a tím vytvořit základ pro další politická jednání. Otázkou zůstává, nakolik budou závěry komise využity jejími zřizovateli. Stejně tak se otevírá prostor pro prezentaci výsledků výzkumu pro širší veřejnost. Autoři si uvědomují, že proklamovaný boj proti stereotypům i modifikace po dlouhou dobu formovaného historického obrazu Lichtenštejnů, resp. vytváření pozitivních vzájemných vztahů obou zemí je úkolem dlouhodobým. Vytvoření česko-lichtenštejnské komise historiků bylo pozitivním krokem ke zlepšení vztahů obou zemí. Komise svou prací prokázala, že její zřízení nebylo samoúčelné, ale přineslo mnohé pozitivní výsledky.